

ИНВЕСТИЦИЈАВИЙ ФАОЛЛИК: ТАҲЛИЛ ВА ИМКОНИЯТЛАР

2019

МОНОГРАФИЯ

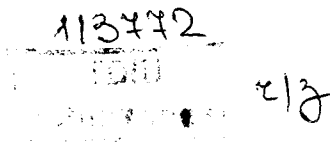
330,3
H585

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ
УНИВЕРСИТЕТИ

ИНВЕСТИЦИЯВИЙ ФАОЛЛИК: ТАҲЛИЛ ВА
ИМКОНИЯТЛАР

МОНОГРАФИЯ

УЎК:330.322(575.1)

КБК 65.9(5Ў)

И 53

Инвестициявий фаоллик: таҳлил ва имкониятлар [Матн] : монография. - Тошкент
INNOVATSION RIVOJLANISH NASHRIYOT-MATBA'A UYI, 2019. - 264 б.

УЎК 330.322(575.1)

КБК 65.9(5Ў)

Ушбу монография Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили” да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида” ги ПФ-5635-сон Фармонида белгиланган вазифаларнинг инвестициявий фаоллик йўналишига бағишланган. Ушбу монография бўлимларида, мамлакатда амалга оширилаётган фаол инвестиция сиёсати, мамлакатга хорижий инвестицияларни жалб этиш йўналишлари, ҳудудларда инвестицион фаоллик ва унинг динамик таҳлили, ҳудудларни комплекс ривожлантириш тадбирларини изчил давом эттириш йўналишлари, инвестиция лойиҳалари таҳлилининг асосий йўналишлари, инвестицион муҳит жозибadorлигини оширишнинг назарий-услубий масалалари, ҳудуд инвестицион салоҳиятидан самарали фойдаланиш йўллари, иқтисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантиришида хорижий инвестицияларни жалб қилиш сиёсатини такомиллаштириш йўналишлари, аграр секторни барқарор ривожлантиришга инвестициялар жалб этиш фаоллигини ошириш муаммолари, шунингдек, кўпгина ривожланган давлатларда инвестиция фондларини давлат томонидан тартибга солиш воситалари, уларнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари атрофида баён қилинган.

Монография олий ўқув юртлири педагог ходимлари, бакалавр, магистр ва илмий тадқиқотчилар ҳамда соҳага қизиқувчиларга мўлжалланган.

Муаллифлар жамоаси:
профессор Б.Салимов ва доцент И.Хотамовлар
умумий таҳрири остида

Тақризчилар:

Н.Махмудов – Тошкент давлат иқтисодиёт университети “Макроиктисодиёт” кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори;

Р.Назарова – Тошкент давлат иқтисодиёт университети “Саноат иқтисодиёти” кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори;

Монография Тошкент давлат иқтисодиёт университети Кенгашининг 2019 йил 30 мартдаги 8-сонли қарорига асосан нашр этилди.

ISBN 978-9943-5575-1-2

© «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2019

МУНДАРИЖА

Кириш		4
1. Иқтисодиётдаги барқарор ўсишни таъминлашда фаол инвестиция сиёсати омиллари.....		6
2. Мамлакат рақобатбардошлигини оширишда хорижий инвестицияларни жалб этиш йўналишлари.....		23
3. Худудларда инвестицион фаоллик ва унинг динамик таҳлили		34
4. Худудларни комплекс ривожлантириш тадбирларини изчил давом эттириш йўналишлари.....		66
5. Инвестиция лойиҳалари таҳлилининг асосий йўналишлари.....		85
6. Худуд инвестицион салоҳиятидан самарали фойдаланишга таъсир этувчи омиллар.....		101
7. Инвестицион муҳит жозибadorлигини ошириш масалалари.....		119
8. Саноат тармоқларида маҳаллийлаштиришни амалга оширишда инвестицияларнинг роли.....		136
9. “Обод қишлоқ” ва “Обод маҳалла” дастурлари доирасида қурилиш ва ободонлаштириш соҳасида амалга оширилган инвестицион лойиҳалар.....		136
10. Ўзбекистонда инвестиция жараёнларини ташкил этишни такомиллаштириш асосида энгил саноат корхоналарини самарадорлигини ошириш йўналишлари.....		158
11. Мамлакат рақобатбардошлигини таъминлашда инновацияларнинг ўрни.....		165
12. Кичик бизнес субъектларига инвестиция киритишнинг хорижий тажрибалари.....		173
13. “Бизнес юритиш” рейтинги кўрсаткичлари самарадорлигини ошириш йўллари.....		180
14. Худудлар иқтисодий хавфсизлигини таъминлашга таъсир этувчи инвестицион омиллар.....		186
15. Чорвачилик соҳасини янада ривожлантиришда инвестициялардан самарали фойдаланиш йўналишлари.....		194
16. Реал сектор корхоналарида инновацион ва инвестицион жараёнларни самарали ташкил этишнинг илмий-назарий жиҳатлари.....		202
17. Иқтисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантиришида хорижий инвестицияларни жалб қилиш сиёсатини такомиллаштириш йўллари.....		210
18. Аграр секторни барқарор ривожлантиришга инвестициялар жалб этиш фаоллигини ошириш муаммолари.....		221
19. Аграр соҳага замонавий ресурстежамкор инновацион технологияларни жорий этиш йўллари.....		244
20. Агросаноат мажмуи корхоналари фаолиятини химоялашда суғўртанинг роли ва уни инвестициялаш.....		251
Хулоса.....		257
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати		261

КИРИШ

Миллий иқтисодийetni модернизация қилиш, диверсификациялаш, унинг асосий фондларини янги замонавий технологиялар асосида янгилаш, уларни такрор ишлаб чиқариш, янги корхоналарни куриш, мавжудларини кенгайтириш, реконструкция қилиш, янги ускуна ва технологияларини, транспорт воситаларини сотиб олиш каби ишлар инвестиция орқали амалга оширилади. Саноатга қўйиладиган инвестициялар саноат тармоқларини ривожлантириш билан бирга, саноат корхоналарига хизмат кўрсатувчи бошқа соҳаларни ривожланишига олиб келади, мавжуд хом ашё ресурсларини ишлаб чиқаришга жалб қилинишига ва натижада Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ни ортишига олиб келади. Инвестицияларнинг технологик таркиби, ундаги ускуна ва технологияларнинг сўнгги фан-техника ютуқларига асосланганлиги саноатни инновацион ривожлантиришда муҳим ўрин тутуди.

2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига асосан кейинги йиллардаги давлат дастурида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодийетнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш йўналишида корхоналарнинг маблағлари, Ўзбекистон тикланиш тараққиёт жамғармаси, тижорат банклари кредити, хорижий инвестиция ва кредитлар ҳисобига 2017 - 2021 йилларда умумий киймати 40 миллиард АҚШ доллари миқдоридидаги 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурлари амалга оширилмоқда.

Жумладан, “2018 йилда 18 та давлатлараро расмий ташрифлар амалга оширилди ва 52 миллиард долларлик 1 минг 80 та лойиҳа бўйича келишувларга эришилди.

Жаҳон банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Ислон ва Осие тараққиёт банклари, бошқа халқаро молия институтлари билан ҳамкорликдаги инвестициялар ҳажми 8,5 миллиард долларни ташкил этди.

Бугунги кунда юртимизда, чет эл инвестициялари ҳисобидан киймати 23 миллиард долларлик 456 та лойиҳа амалга оширилмоқда.¹”

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида инвестицияларга алоҳида тўхталиб, “Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, қайси давлат фаол инвестиция сиёсатини юритган бўлса, ўз иқтисодиётининг барқарор ўсишига эришган.

Шу сабабли ҳам инвестиция – бу иқтисодиёт драйвери, ўзбекча айтганда, иқтисодиётнинг юраги, десак, муболаға бўлмайди.

Инвестиция билан бирга турли соҳа ва тармоқларга, ҳудудларга янги технологиялар, илғор тажрибалар, юксак малакали мутахассислар кириб келади, тадбиркорлик жадал ривожланади” деб таъкидлаб ўтди. Мухтарам Президентимизнинг 2019 йилга “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш” йили деб ном бериши ҳам бежиз эмас. Шу муносабат билан, мамлакатимизни ижтимоий – иқтисодий ривожланишида миллий иқтисодиётимизга киритилаётган инвестицияларнинг ўрни ва аҳамиятини ўрганиш, Ўзбекистондаги инвестицион муҳит ва унинг жозибadorлигини ошириш, хорижий инвестициялани жалб қилиш, инвестицион лойиҳаларнинг самарadorлигини баҳолаш ва уларни устувор соҳаларга жалб қилиш билан боғлиқ масалаларнинг илмий ва амалий томонларини ўрганиш бугунги кунда долзарб масалалардан ҳисобланади. Мазкур жамоавий монография мамлакатимизда амалга оширилаётган инвестицион лойиҳаларнинг, айнан юқорида қайд этилган жиҳатларини ёритишга бағишланганлиги билан ажралиб туради.

Муаллифлар жамоаси: Ш.И.Мустафақулов (1), Б.Т.Султанов, Ғ.Т.Юлдашев (2,21), Х.Қурбонов (3), М.Ю.Исаков (4), И.С.Фозилжонов (5,11), Н.Р.Ражабов (6,7), Ш.С.Егамбердиев (8), М.С.Юсупов (9,18), Ғ.Р. Мадрахимова (10), Д.И.Рўзиева (12,13), М.К.Олимов (14), Т.И.Жўраев, Ғ.Т.Исмоилова (15,19), С.С.Косимов, Р.С.Холиқова (16), Ғ.Ш.Карабаева (17), А.А.Ядгаров (20).

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://kun.uz/99444746>

1-§. ИҚТИСОДИЁТДАГИ БАРҚАРОР ЎСИШНИ ТАЪМИНЛАШДА ФАОЛ ИНВЕСТИЦИЯ СИЁСАТИ ОМИЛЛАРИ

Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантириш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш сиёсати – мавжуд маблағлардан, вақт ва имкониятлардан тўғри фойдаланиш, мавжуд шарт-шароитлардан келиб чиққан ҳолда бойликларни самарали тасарруф этиш ва шу йўл билан мамлакат иқтисодиётини юксалтириш, унинг жаҳон иқтисодий тизимига интеграциялашувига рағбатлантириш йўли билан инвестицияларни фаол жалб қилишга ва улардан оқилона фойдаланишга қаратилган.

Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти аҳоли даромадларининг ошиши, турмуш шароитининг яхшиланиши, асосан миллий иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқларига жалб этилаётган инвестиция маблағларининг ҳажми ва таркибига боғлиқ. Шундай экан, ҳар бир давлат ўз ҳудудида инвестиция маблағларини жалб этишнинг жозибадор муҳитини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиши муқаррар.

Яқин келажакда мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини ривожланаётган давлатларнинг иқтисодий жиҳатдан юқори ривожланиш даражасига етказиб олишни мақсад қилган Ўзбекистоннинг инвестицион жозибадорлигини тадқиқ этиш, инвестиция маблағларининг ички капитал ресурслар ҳамда хорижий инвестиция ва кредитлар асосида кўпайишига эришиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Кундалик ҳаётимизда инвестиция, инвестор, инвестицион фаоллик тушунчалари кўп учрайди.

Келинг, аввало, инвестицион фаолиятнинг энг муҳим элементи бўлмиш «инвестиция»нинг моҳияти ва мазмунини аниқлаб олайлик. «Инвестиция» инглизча «investments» сўзидан олинган бўлиб, «капитал кўйилма» деган маънони билдиради.

Кенг маънода инвестиция (сармоя) – даромад ёки фойда олиш мақсадида маблағни муайян муддатга тадбиркорлик ва бошқа фаолият турлари (объектлари)га йўналтиришни англатади.

Шуни айтиш лозимки, дунё ҳамжамиятининг ҳозирги тараққиёт босқичида бирор мамлакат инвестицияларсиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишга эриша олмайди.

Инвестиция ресурсларини ўз вақтида миллий иқтисодиётига жалб қила олмаган, пул маблағлари танқислигини бошидан кечираётган давлатлар, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан орқада қолиб кетиши ҳеч гап эмас. Бундай ҳолатда муаммонинг энг яхши ечимларидан бири – молиявий маблағлари ортикча бўлган ривожланган мамлакатлардаги капитал ресурсларни, ривожланаётган давлатлар иқтисодиётига жалб этишдир.

Инвестициялар ёрдамида қуйидаги вазифаларни ҳал этиш мумкин.

Биринчидан, ички бозорда харидоргир бўлган, импорт товарлари ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган янги корхоналар куриш, янги иш ўринларини яратиш имконини беради.

Иккинчидан, мамлакатда фаолият кўрсатаётган корхоналарнинг ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириб, уларнинг хусусий капитал миқдорини оширади.

Учинчидан, миллий иқтисодиётда технологик янгиланиш юз беради, корхоналарга янги техника ва замонавий ускуналар ўрнатилади. Натижада жаҳон бозорида рақобатлаша оладиган миллий маҳсулотлар ишлаб чиқарила бошлайди.

Тўртинчидан, миллий ишлаб чиқарувчилар томонидан кредит маблағлари ҳисобидан истиқболли лойиҳаларни амалга ошириш имкони яратилади.

Бешинчидан, миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви амалга ошади.

Демак, инвестициялар, хоҳ у макро (миллий иқтисодиёт) даражасида, хоҳ микро (корхоналар миқёсида) даражада бўлсин, иқтисодий ўсишни таъминловчи муҳим омил экан, миллий ишлаб

чиқарувчи субъектлар уларни жалб этиш учун нима қилишлари лозим, деган савол туғилади.

Миллий ишлаб чиқарувчи субъектлар иқтисодий фаолиятига инвестицияларни жалб этиш учун корхоналар миқёсида қуйидаги ишларни бажаришлари керак.

Биринчидан, пухта ишлаб чиқилган ва истиқболга эга бўлган бизнес-режага эга бўлишлари лозим. Инвесторлар ҳамма вақт уларнинг қўйилмалари келажакда фойда келтиришини билишга интиладилар.

Иккинчидан, инвесторлар фақат ўзларининг ишончини қозонган корхоналарнинг лойиҳаларини молиялаштирадилар. Шунинг учун, миллий корхоналарнинг молия-хўжалик фаолияти бўйича иқтисодий рейтингни юқори бўлиши зарур.

Учинчидан, корхоналар шаффоф фаолият юритишлари талаб этилади. Бунинг учун бухгалтерия ҳисоби ҳужжатлари уларга қўйилган талаб даражасига жавоб бериши лозим ва корхонанинг молия-хўжалик фаолияти ҳужжатлари бўйича якуний натижалари оммавий ахборот воситаларида эълон қилиниши жоиз.

Инвесторларнинг миллий иқтисодиётга маблағ киритиши кўп жиҳатдан нафақат корхоналар рейтингни ёки хўжалик фаолияти натижаларига, балки мамлакатнинг геосиёсий жойлашуви ва давлат томонидан юритилаётган ички сиёсатга ҳам боғлиқ. Инвесторлар маблағ йўналтириш учун энг барқарор мамлакатларни танлайдилар.

Шунинг учун дунёнинг барча мамлакатлари имкон қадар инвестицион рискни камайтиришга оид ишларни бажаришга ҳаракат қиладилар. Мамлакатимизда ҳам миллий иқтисодиётда инвестиция муҳитининг жозибадорлигини ошириш учун бир қанча ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонда хорижий инвесторларни жалб этиш учун қуйидаги шарт-шароитлар мавжуд:

- сиёсий барқарорлик;
- хусусий мулк ва рақобатни химоялайдиган қонунчилик базасининг шаклланган;
- инвестиция жараёнини қўллаб-қувватлайдиган инфратузилманинг барпо этилган;

- мамлакатнинг қулай географик жойлашуви;
- агросаноат секторини ривожлантириш салоҳиятининг юқорилиги ва мамлакатнинг минерал-хомашё ресурсларига бойлиги;
- юкори малакага эга меҳнат ресурсларининг мавжудлиги;
- савдо учун ички бозор ҳажмининг етарли даражада кенглиги.

Ўзбекистон Республикасида 2018 йилнинг май ойига қадар рўйхатдан ўтган янги қўшма ва хорижий корхоналар сони 776 тани ташкил этди. Шунингдек, шу муддат ичида қўшма корхоналар билан ишлаш натижасида 17 млрд. АҚШ доллари қийматига тенг 182 та қўшма лойиҳалар амалга оширилди².

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, қайси давлат фаол инвестиция сиёсатини юритган бўлса, ўз иқтисодиётининг барқарор ўсишига эришган³.

Жаҳонда хорижий капитални жалб этиш бўйича мамлакатлар ўртасида кескин кураш кетмоқда. Хорижий инвестициялар ҳажми, унинг сифати ва қулай шартлардан фойдаланиш борасида ривожланган мамлакатларда йилдан-йилга инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлашга хизмат қиладиган инновацион инструментларни турли кўринишлари яратиб келинмоқда.

Масалан, Хитойда давлат томонидан инвестициялар соҳасида амалга оширилган ислохотлар, қабул қилинган тизимли чора-тадбирлар, ишлаб чиқилган дастурлар ва лойиҳалар туфайли халқаро бозорларни забт этишга муваффақ бўлди. Мазкур давлат 1970 йилдаёқ бу мамлакат фаол инвестиция сиёсатини юритишни энг муҳим вазифалардан бири сифатида белгилаб олган эди.

Мамлакат ривожланишнинг истиқболли йўналишлари сифатида энгил саноат ва электроника соҳалари танлади. Уларнинг тўлақонли ривожланиши, ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва зарур ресурсларни харид қилиш учун давлат томонидан субсидиялар тизими ва “экспорт учун тармок” дастури ишлаб чиқилди. Агар компанияларнинг 25 фоизи хорижий инвесторларга тегишли ҳамда

² “Ўзбекистон стратегияси” – “Тараққиёт стратегияси” марказининг ижтимоий-таҳлилий журнали. 2018 йил № 2-сон.

³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 28 декабрь 2018 йил. www.xs.uz

“тармоқ”қа аъзо бўлса, Хитой Марказий банки томонидан махсус имтиёзли кредитлар берилиши йўлга қўйилди. Бугунги кунда мамлакат экспортининг 80 фоизи мазкур “тармоқ”қа аъзо компаниялар ҳиссасига тўғри келмоқда.

Хорижий инвесторлар учун берилган имтиёзлар ва молиявий-иктисодий рағбатлантириш тизими инвестициявий жозибадорликнинг муҳим омили ҳисобланади. Булар эса хорижий инвестицияларнинг тўғридан-тўғри ишлаб чиқариш соҳасига, хусусан, экспорт салоҳияти юқори бўлган саноат тармоғига йўналтирилишини таъминлайди.

Шу билан бирга, хорижий инвестицияларни миллий иктисодиётга жалб қилишнинг муҳим йўналишларидан бири-махсус иктисодий зоналарни шакллантириш ҳисобланади. Мамлакатимизда Навоий, Жиззах, Ангрэн, Ғиждувон, Қўқон, Ургут, Ҳазорасп, эркин иктисодий зоналари ташкил этилиб, улар бугунги кунда ўз фаолиятларини самарали олиб бормоқда.

XXI асрнинг биринчи ўн йилликдан кейинги иктисодий ривожланиш даврида мамлакатимиз иктисодиётига йўналтирилган капитал маблағлар ҳажми ва унинг таркибидаги ўзгаришларга эътиборимизни қаратсак, унда инвестициялар ҳажмининг кескин ортганини ва таркиби сифат жиҳатидан яхшиланиганини кўришимиз мумкин.

Асосий капиталга киритилган хорижий инвестициялар ва кредитлар ҳажми 2010 йилда 4340,8 миллиард сўм бўлиб, хорижий инвестиция ва кредитларнинг умумий инвестициялар ҳажмидаги улуши 28,3 фоизини тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредитлар 3778,4 миллиард сўмни, тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредитларнинг хорижий инвестиция ва кредитларнинг умумий ҳажмидаги улуши 87,0 фоизини ташкил этган эди.

2018 йил январь-сентябрь маълумотлари бўйича асосий капиталга киритилган хорижий инвестициялар ва кредитлар ҳажми 17770,6 миллиард сўм бўлиб, хорижий инвестиция ва кредитларнинг умумий инвестициялар ҳажмидаги улуши 25,0 фоизини, тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредитлар 7336,6 миллиард сўмни, тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредитларнинг хорижий инвестиция ва

кредитларнинг умумий ҳажмидаги улуши 41,3 фоизини ташкил этган эди.

Юқоридаги таҳлилдан кўриниб турибдики, чет эл инвесторларига яратилган шарт-шароитлар, хусусан, ўз вақтида меъёрий-ҳуқуқий базанинг шакллантирилгани сабабли 2010 йилга нисбатан 2018 йилнинг январь-сентябрь ойлари оралиғида хорижий инвестициялар миқдори салкам 2,5 марта ошди.

Айтиш жоизки, чет эл капитал қўйилмалари ичида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар миқдорининг кўп бўлиши ижобий ҳолат ҳисобланади. Чунки, мамлакат иқтисодиётига инвесторлар давлат кафолатисиз капитал маблағларини йўналтиришлари уларнинг миллий иқтисодиётда фаолият юритиш натижасида келиб чиқиши мумкин бўлган барча рискларни (таваккалчиликларни) ўз зиммаларига олганликларидан далолат беради.

Шу ўринда, таъкидлаш жоизки, мамлакатимизнинг ички иқтисодиётида шаклланган жамғарма маблағларининг миқдори ялпи ички маҳсулот ҳажми ва истеъмол даражасига боғлиқдир. Хорижий мамлакатлар, хусусан, янги индустриал давлатлар, Гонконг, Сингапур, Жанубий Корея, Тайван амалиёти шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодий ўсиш даражаси 10 фоиздан юқори кўрсаткич қайд қилинган даврда мамлакат иқтисодиётига киритилган инвестициялар салмоғи ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)га нисбатан 35-40 фоизни ташкил этган бўлиб, уларнинг катта қисми ички инвестициялар ҳисобига тўғри келган.

Бир сўз билан айтганда, мазкур даврда оддий фуқаролардан тортиб, то миллий иқтисодий субъекларнинг барчаси “белни маҳкам боғлаб” иш тутишни лозим топган, яъни, истеъмол қилиш ҳажмини камайтириб, жамғармалар салмоғини оширишга ўз ҳиссаларини кўшишган.

2018 йил январь-июнь ойларида асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг умумий ҳажми миллий валютада 1 229,4 миллиард сўмни ёки 2017 йилнинг мос даврига нисбатан ўсиш суръати 130,5 фоизини ташкил қилди.

Аммо мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланиш борасида стратегик мақсадларни белгилаб олган экан, уларни амалга ошириш

учун миллий иқтисодиётга инвестициялар ҳажмини ошириш зарур бўлади.

Буни, **биринчидан**, ички инвестициялар ҳажмини кўпайтириш, **иккинчидан**, ташқи инвестицияларни миллий иқтисодиётга жалб этиш негизда амалга ошириш мумкин.

Ўқорида қайд этилганидек, ички иқтисодиётда шаклланган жамғарма маблағларининг миқдори ЯИМ ва истеъмол ҳажми билан чекланган.

Миллий иқтисодиётга инвестициялар ҳажмини ички инвестициялар асосида кўпайтириш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим:

– жамғармаларни инвестицияга айлантириш билан боғлиқ мавжуд механизмни такомиллаштириш;

– тижорат банклари томонидан аҳоли қўлида мавжуд пул ресурсларини, хоҳ у миллий, хоҳ хорижий валютада бўлсин, жалб қилиш ва уларни тадбиркорлик субъектларига кредит маблағлари сифатида бериш;

– аҳоли қўлида йиғилган пул маблағларини “Тошкент” фонд биржаси орқали инвестиция жараёнига жалб қилиш ва ҳоказо.

Кўриниб турибдики, ички инвестиция маблағларини миллий иқтисодиётга янада жадал жалб қилиш, мамлакатимизда мавжуд капитал ресурсларни иқтисодиёт тармоқларига йўналтириш механизмини такомиллаштириш билан боғлиқ босқични босиб ўтишни тақозо этади.

Миллий иқтисодиётга инвестициялар киритиш ҳажмини оширишда ички инвестицияларга муқобил омил- бу фақат хорижий инвестициялар ва кредит маблағлари ҳисобланади.

Шундай экан, бугунги кунда хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга жалб қилиш билан боғлиқ мавжуд барча ресурс ва захираларни ўрганиш ва қайтадан кўриб чиқиш, чет эл капиталини миллий корхоналарга йўналтириш механизмини такомиллаштириш борасида иш олиб бориш лозим бўлади.

ТТХИ бугунги кунда нафақат оддий пул ўтказмалари, балки молиявий ва номоддий активлар, жумладан, технологиялар,

бошқарувчилик қобилияти, маркетинг кўникмалари кўринишида ҳам кириб келмоқда.

Инвестиция қабул қилаётган (реципиент) мамлакат учун ТТХИларнинг асосий ахамияти қуйидаги йўналишларда ўз ифодасини топади:

➤ ТТХИ капитал тўпланишнинг кўшимча манбаси сифатида иқтисодий ўсиш суръатларини тезлаштиради ва иқтисодиётни таркибий қайта қуришга ижобий таъсир кўрсатади;

➤ ТТХИ оқими бошқа шаклдаги капитал импорти, яъни портфель инвестициялар ва банк ссудаларининг киришини рағбатлантиради; ТТХИ оқими улар иштирокида ташкил этилган корхоналарнинг экспорт ва импорт операциялари ҳисобига мамлакат ташқи иқтисодий фаолиятини рағбатлантиради;

➤ ТТХИ оқими мамлакатга янги техника ва технологиялар киришини рағбатлантиради ва янги иш ўринларини яратиш орқали юқори малакали ишчиларга бўлган талабни оширади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони мамлакатимизда инвестиция муҳитини янада яхшилаш, хусусийлаштириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш ва реконструкция қилиш, республиканинг ортқича ишчи кучи мавжуд бўлган минтақаларида янги иш жойларини яратиш, хорижий инвесторлар учун ишончли ҳуқуқий ҳимоя ва қафолатларни таъминлашга қаратилган.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар (ТТХИ)- капитални жойлаштириш шакли бўлиб, инвесторнинг қимматли қоғозларга ёки мулкка бўлган бевосита ҳуқуқидан далолат беради. Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, капитал кўювчи давлат ёки унинг хўжалик юртувчи субъектлари томонидан инвестицияларни капитал қабул қилувчи давлат иқтисодиётига жойлаштирилишини англатади.

Унга кўра, тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этадиган иқтисодиёт тармоқлари корхоналари асосий фаолияти бўйича даромад солиғи, мулк солиғи, ижтимоий инфрагузилмани ривожлантириш ва ҳудудларни ободонлаштириш солиғи, микрофирма ва кичик корхоналар учун белгиланган ягона солиқ тўлашдан,

шунингдек, Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан хорижий инвестициялар ҳажми куйидагича бўлганда озод қилинади:

- 300 минг АҚШ долларида 3 миллион АҚШ доллагича – 3 йил муддатга;
- 3 миллиондан ортиқ АҚШ долларида 10 миллион АҚШ доллагича-5 йил муддатга ;
- 10 миллион АҚШ долларида ортиқ бўлганда-7 йил муддатга.

ПОЗИЦИИ УЗБЕКИСТАНА В ГЛОБАЛЬНЫХ РЕЙТИНГАХ

Standard & Poor's Ratings Group (S&P). S&Pнинг рейтинг методологияси қарзларни, мажбуриятларни бажармаслик эҳтимолини коплаш қобилиятини прогнозлаштириш натижаларига асосланган. У давлатнинг қарз бўйича ўз вақтида тўлаш истаги каби сиёсий хатарни баҳолаш (3 та омил бўйича) ҳамда қарз бўйича тўлов қобилияти каби иқтисодий хатарни баҳолаш (5 та омил бўйича) рейтинг тизими асосида амалга оширилади.

Баҳолаш бўйича бошқа услубиятлар ҳам мавжуд. Булар, масалан, S.J. Rundt & Associates Inc., Institute of Management Development (IMD), PricewaterhouseCoopers, Dun & Bradstreet ва бошқалар томонидан ишлаб

чиқилган услубиятлар. Асосий рейтинг хизматлари ўртасидаги фарқлар, ўз моҳиятига кўра, хатар индексининг асосий таркибий қисмлари учун ахборот манбаси (миқдорий/сифат) ҳамда хатар индексининг турларига (тартибли/скаляр) бўлинади (2-илова).

Сифатли баҳолаш усуллари. Хатар миқдорига таъсир кўрсатувчи омилларни ҳисоблаш усули асосини экспертларнинг хулосалари ташкил этади. Мазкур баҳолашнинг субъективлиги олинадиган натижаларнинг ҳаққонийлигини пасайтиради. Мазкур усулларнинг қўлланилиши нафақат баҳоланаётган мамлакатдаги ҳолатни яхши биладиган, балки тадқиқот мақсадларини аниқ тасаввур қиладиган тажрибали экспертлар гуруҳини жалб этган ҳолдагина ўз самарасини беради.

Таҳлил натижаларининг ишончлилик даражасини янада оширишни, баҳоланаётган омилларни миқдорий таркиблаш, яъни, уларни тизимлаштириш йўли билан таъминлаш мумкин. Бу эса рейтинглар асосида тадқиқ этилаётган давлатларни гуруҳларга бўлиш имконини беради, бироқ гуруҳлар ичида хатар даражасини янада чуқур баҳолаш ишлари қийин кечади.

Мамлакатимизда банк-молия тизимини мустаҳкамлаш ва сифат жиҳатидан яхшилашга, шунингдек, тижорат банкларининг иқтисодий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида намоён бўлишига ҳамда уларнинг йирик инвестиция институтларига айланишига алоҳида эътибор берилмоқда. Чунки мамлакатимизнинг молиявий-иқтисодий барқарорлиги кўп жиҳатдан банк-молия тизимининг самарали фаолиятига боғлиқдир.

Ўзбекистон банк тизимида олиб борилаётган изчил ва мақсадли ислохотлар унинг нафақат жаҳон молиявий инқирозининг салбий таъсири ва оқибатларидан ишончли тарзда ҳимояланишига, балки банklar фаолиятида муҳим ва сифат ўзгаришларига эришиш, иқтисодийнинг реал секторини кредитлаш ҳажмини кенгайтириш ҳамда банк ва молия хизматларини кўрсатиш даражасини тубдан яхшилаш имконини берди.

Мамлакатимиз банк тизимининг барқарор ва ишончли фаолият юритиши, унинг жаҳон молия бозоридаги нуфузи ортиб бориши, шунингдек, мамлакатимизни модернизация қилиш йўлидаги дадил

кадамларимиз дунё жамоатчилиги, шунингдек, катор нуфузли халқаро молия ташкилотлари томонидан эътироф этилмоқда.

Шуни таъкидлаш жоизки, республикамизда йирик банкларнинг капиталлашув даражасини ошириш кўпгина хориж мамлакатлари амалиёти бўйича асосан банкларнинг ликвидлик кўрсаткичини саклаб туришга эмас, балки банкларнинг инвестициявий фаоллигини кучайтиришга, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларнинг устувор йўналишларини қайта тиклаш ва кенгайтириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга қаратилган кредитлаш ҳажмини кенгайтиришга қаратилди.

Ҳозирги даврда изчиллик билан амалга оширилаётган чоралар жаҳон молиявий инқирози даврида ҳам мамлакатимиз банк-молия тизимининг янада барқарор бўлишига, банкларнинг инвестицион фаолиятини кучайтиришга ва шунинг ҳисобидан изчил иқтисодий ўсишни таъминлаш, халқимизнинг ҳаёт даражаси ва фаровонлигини янада оширишга мустаҳкам замин яратади.

Мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришдаги ютуқлар Ўзбекистон танлаган ривожланиш модели тўғрилигини, республика иқтисодиёти барқарорлиги ва унинг банк-молия тизими ишончлилигини яна бир бор тасдиқлади.

Бу йил юртимиз тарихида илк марта Ўзбекистоннинг суверен давлат облигациялари халқаро молия бозорларига чиқарилади.

Fitch Ratings Ўзбекистонга узоқ муддатли хорижий ва миллий валютадаги эмитентлар рейтингини «BB-» даражасини берди. Агентлик томонидан прогноз - барқарор деб белгиланди.

Бугунги кунда Ўзбекистон макроиқтисодий барқарорлик ва ўсиш истиқболларини яхшилашга қаратилган кенг кўламли ислохотлар дастурини амалга оширишга қаратилган сиёсат юритмоқда.

Ўзбекистон макроиқтисодий барқарорлик ва ривожланиш истиқболларини яхшилашга, шунингдек, давлат томонидан бошқариладиган иқтисодиётдаги институционал ва бошқарувга оид камчиликларни бартараф этишга қаратилган кенг кўламли ислохотлар дастурини амалга оширмоқда.

Инфляцияга келсак, агентлик фикрича, 2018 йилда у 17,9 фоизни ташкил этади ва 2019-2020 йилларда аста-секин камайиб, 16,8 фоиз ҳамда 14 фоизга тенг бўлади⁴.

Кейинги йилларда мамлакатимизда маҳаллий минерал-хомашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори кўшимча қийматга эга рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни таъминлайдиган замонавий корхоналар ташкил этиш, республика ҳудудларининг ишлаб чиқариш ва ресурс салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланиш, шу аснода янги иш ўринлари яратиш ва аҳоли даромадини ошириш учун хорижий, аввало, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг муҳим омили сифатида эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналарини вужудга келтиришга алоҳида эътибор берилмоқда.

Эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналари фаолиятини тартибга соладиган мустаҳкам қонунчилик ва меъёрий база яратилди, уларни

Эркин иқтисодий зона – минтақани жадал ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш учун мамлакат ва чет эл капиталини, истиқболли технология ва бошқарув тажрибасини жалб этиш мақсадида тузиладиган, аниқ белгиланган маъмурий чегаралари ва алоҳида ҳуқуқий тартиботи бўлган махсус ажратилган ҳудуддир.

ривожлантириш учун хорижий ва маҳаллий инвестицияларни жалб этишга кўмаклашадиган кенг кўламли солиқ ва божхона имтиёзлари ҳамда преференциялари тизими шакллантирилди. Натижада ҳозирги кунда республикаимизнинг 10 та минтақасида 14 та эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналари ташкил этилиб, ҳозиргача ушбу зоналарда 62 та лойиҳа амалга

оширилиб, яна 87 та лойиҳа бўйича ишлар давом эттирилмоқда.

“Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида”ги қонун 1996 йилда қабул қилинган эди. Бироқ эркин иқтисодий зоналар (ЭИЗ) нинг кўпчилик қисми кейинги 5 йил мобайнида ташкил этилди.

Эркин иқтисодий зона ҳудудида юридик шахслар ва фуқаролар (жисмоний шахслар) хўжалик, молиявий ва бошқа фаолиятнинг исталган турлари билан шуғулланишига йўл қўйилади, Ўзбекистон

Суверен кредит рейтинг – бу давлатнинг ўз молиявий мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ бажаришга тайёрлигини баҳолаш воситасидир.

⁴ Манба: <https://www.fitchratings.com/site/pr/10057197>

113772

Республикаси қонун ҳужжатларида ман этилган фаолият турлари бундан мустасно.

Эркин иқтисодий зоналар қуйидаги хилларда ташкил этилиши мумкин:

- эркин савдо зоналари;
- эркин ишлаб чиқариш зоналари;
- эркин илмий-техникавий ва бошқа зоналар.

Эркин иқтисодий зона ҳудудида хўжалик фаолиятини амалга оширувчи юридик ва жисмоний шахслар дирекцияда рўйхатдан ўтади.

Дирекция рўйхатдан ўтказилган юридик ёки жисмоний шахсга эркин иқтисодий зонада рўйхатдан ўтказилганлиги тўғрисида гувоҳнома беради ва бу ҳақда тегишли давлат бошқаруви органларига қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда хабар қилади.

Ҳар бир ЭИЗ ташкил этиш учун алоҳида шартлар ҳам кўзда тутилиши мумкин.

Эркин иқтисодий зоналарда алоҳида божхона, валюта, солиқ тартиботи, шунингдек, фуқаролар кириши, чиқиши ва бу ерда бўлишининг, меҳнат муносабатлари, молия-кредит фаолиятининг алоҳида тартиботи ҳамда инвестицияларни жалб этишга, тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантиришга ва зонани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга қаратилган бошқача тартибот ўрнатилиши мумкин.

Эркин иқтисодий зонадаги корхоналар, муассасалар ва ташкилотларда ишлаш учун энг аввало маҳаллий меҳнат ресурслари жалб этилади, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг бошқа минтақаларида яшовчи шахслар ва чет эл фуқаролари ҳам жалб этилиши мумкин. Эркин иқтисодий зонага меҳнат ресурсларини жалб этиш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Эркин иқтисодий зонага чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг кириши, иқтисодий зонадан чиқиши ва шу ҳудудда бўлишининг қонун ҳужжатларида белгилаб қўйиладиган соддалаштирилган тартиботи жорий этилиши мумкин.

“Эркин иктисодий зоналар ҳудудида солиқ ва боғхона тўловлари бўйича имтиёзларни қўллаш тартиби тўғрисида”ги низомга мувофиқ ЭИЗ иштирокчиларига қатор имтиёз ва преференциялар яратилган.

ЭИЗ иштирокчилари куйидаги тўловлардан озод этилади:

➤ ер солиғи, фойда солиғи, юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ, микрофирмалар ва кичик корхоналар учун ягона солиқ ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Республика йўл жамғармасига ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари умумтаълим ва тиббиёт муассасаларининг моддий-техника базасини ривожлантириш жамғармасига мажбурий тўловлар;

➤ ўз ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун олиб келинган асбоб-ускуналар, хомашё, материаллар ва бутловчи қисмлар учун боғхона тўловлари (боғхона расмийлаштируви йиғимларидан ташқари);

➤ республикада ишлаб чиқарилмайдиган ва лойиҳаларни амалга ошириш доирасида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган рўйхат бўйича четдан олиб келинадиган қурилиш материаллари учун боғхона тўловлари (боғхона расмийлаштируви йиғимларидан ташқари) тўлашдан озод этилади.

Имтиёзлар бериш муддати киритилган инвестиция ҳажмига боғлиқ:

300 минг АҚШ долларидан 3 миллион АҚШ долларигача инвестиция киритилганда – 3 йил муддатга;

3 миллион АҚШ долларидан 5 миллион АҚШ долларигача инвестиция киритилганда – 5 йил муддатга;

5 миллион АҚШ долларидан 10 миллион АҚШ долларигача инвестиция киритилганда – 7 йил муддатга;

10 млн АҚШ доллари ва ундан ортиқ инвестиция киритилганда – 10 йил муддатга, кейинги 5 йил мобайнида фойда солиғи ва ягона солиқ тўлови ставкалари амалдаги ставкалардан 50 фоиз паст миқдорда қўлланилган ҳолда берилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 январдаги ПФ-4931-сонли фармони билан «Ургут», «Ғиждувон», «Кўқон» ва «Ҳазорасп» эркин иктисодий зоналари дирекциялари эркин иктисодий

зоналарнинг бутун фаолият кўрсатиш даврида солиқлар ва давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод қилинди, шунингдек бу имтиёзлар давлат унитар корхоналари ҳисобланиши «Навой», «Ангрен», «Жиззах» эркин иқтисодий зоналари дирекциялари ҳамда янгидан ташкил этиладиган эркин иқтисодий зоналарнинг дирекцияларига жорий этилди.

1.1-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилга мўлжалланган Инвестиция дастури доирасида барча йўналишлар бўйича ажратилган маблағлар

т/р	Тадбир номи	Ўлчов бирлиги	Ишлар ҳажми	Инвестициялар миқдори (миллион сўм)*
Жами:				102 802,5
I.	Автомобиль йўллари қуриш ва таъмирлаш	км	127,3	61 200
1.	«Навой» ЭИЗда ички ва қириш йўллари қуриш	км	6,4	5 000
2.	«Ангрен» ЭИЗда А-373 айланма йўлини аввалги «Резинотехника» АЖ автобазасига реконструкция қилиш	км	6,7	9 200
3.	«Жиззах» ЭИЗда қириш йўллари қуриш ва реконструкция қилиш	км	7	3 000
4.	Шароф Рашидов туманидаги «Жиззах» ЭИЗнинг кенгайтирилаётган ҳудудида 2 та йўл қўприги билан қириш йўллари қуриш	км	5,7	1 000
5.	«Ургут» ЭИЗда қириш йўллари қуриш	км	65,1	15 000
6.	«Кўкон» ЭИЗ ҳудудининг «А» блокадаги ички автомобиль йўллари қуриш	км	6,2	10 000
7.	«Кўкон» ЭИЗ ички автомобиль йўллари қуриш	км	4,6	5 000
8.	«Ҳазорасп» ЭИЗ ҳудудидаги Питнак шаҳарчаси Ю.Шерзонов массивининг 2-зонасида автомобиль йўли қуриш	км	5,2	8 000

9.	Ҳазорасп туманидаги «Ҳазорасп» ЭИЗ ҳудудидаги Амударё кишлоғининг 5-зонасида автомобиль йўлини қуриш	км	0,4	900
10.	«Нукус-фарм» ЭИЗ ҳудудига кириш йўллари қуриш	км	1,5	1 000
11.	«Намуна» массивидаги «Косонсой-фарм» ЭИЗ ҳудудига кириш йўллари қуриш	км	5	2 000
12.	«Бўстонлик-фарм» ЭИЗ ҳудудига кириш йўллари қуриш	км	4,5	100
13.	«Паркент-фарм» ЭИЗ ҳудудига кириш йўллари ва «Паркентсой» орқали кўприк қуриш	км	9	1 000
II.	Сув таъминоти ва канализация тармоқларини қуриш ҳамда реконструкция қилиш			41 602,5
14.	«Ангрен» ЭИЗ ҳудудида (Ангрен шаҳри қисмида) сув таъминоти ва канализация объектларини қуриш	км	11	11 820,9
		объект	2	
15.	«Ургут» ЭИЗ ҳудудида сув таъминоти объектларини қуриш	км	6,2	9 929,8
		объект	3	
16.	«Ургут» ЭИЗ ҳудудида канализация тармоқларини қуриш	км	6,5	7 286,0
17.	«Кўкон» ЭИЗ ҳудудида сув қувурлари тармоғини қуриш	км	17,96	6 767,3
18.	«Ҳазорасп» ЭИЗ ҳудудида сув таъминоти объектларини қуриш	км	4,8	1 861,5
19.	«Косонсой-фарм» ЭИЗ ҳудудида сув қувурлари тармоғини қуриш	км	5	1 000
20.	«Косонсой-фарм» ЭИЗ ҳудудида канализация тармоғи объектларини қуриш	объект	1	1 400
21.	«Бўстонлик-фарм» ЭИЗ ҳудудида сув қувурлари тармоғини қуриш	км	3	1 537

**) Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилга мўлжалланган Инвестиция дастури доирасида.*

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 декабрдаги ПФ-5600-сон фармонида мувофиқ, 2019 йил учун эркин иқтисодий зоналарнинг автомобиль йўллари, сув таъминоти ва канализация тармоқларини қуриш ва таъмирлаш бўйича «Йўл харитаси» ишлаб чиқилди. Мазкур харитадаги барча йўналишлар бўйича маблағларнинг ажратилиши Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилга мўлжалланган Инвестиция дастури доирасида амалга оширилиши кўзда тутилган.

Юқоридаги масалаларнинг ижобий ҳал этилиши, миллий иқтисодиётга йўналтирилган ички ва хорижий инвестициялар ҳажмининг ортишига, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга, пировардида мамлакатимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади.

1.1.-жадвал маълумотларига таяниб шуни айтиш мумкинки, юқорида санаб ўтилган бир қатор сиёсий омиллар туфайли 2017 йилдан бошлаб ривожланган мамлакатларга тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқими қисқариб кетмоқда. Аксинча ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг ҳаракати ижобий тус олганини кўриш мумкин.

2-§. МАМЛАКАТ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШДА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛЬ ЭТИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига асосан кейинги йиллардаги давлат дастурида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш йўналишида корхоналарнинг маблағлари, ЎзТТЖ, тижорат банклари кредити, хорижий инвестиция ва кредитлар ҳисобига 2017-2021 йилларда умумий қиймати 40 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурлари амалга оширилмоқда.

Жумладан, “2018 йилда 18 та давлатлараро расмий ташрифлар амалга оширилди ва 52 миллиард долларлик 1 минг 80 та лойиҳа бўйича келишувларга эришилди.

Жаҳон банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Ислон ва Осиё тараққиёт банклари, бошқа халқаро молия институтлари билан ҳамкорликдаги инвестициялар ҳажми 8,5 миллиард долларни ташкил этди.

Бугунги кунда юртимизда, чет эл инвестициялари ҳисобидан қиймати 23 миллиард долларлик 456 та лойиҳа амалга оширилмоқда.⁵”

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида инвестицияларга алоҳида тўхталиб, “Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, қайси давлат фаол инвестиция сиёсатини юритган бўлса, ўз иқтисодиётининг барқарор ўсишига эришган.

Шу сабабли ҳам инвестиция-бу иқтисодиёт драйвери, ўзбекча айтганда, иқтисодиётнинг юраги, десак, муболаға бўлмайди.

Инвестиция билан бирга турли соҳа ва тармоқларга, ҳудудларга янги технологиялар, илғор тажрибалар, юксак малакали мутахассислар кириб келади, тадбиркорлик жадал ривожланади” деб таъкидлаб ўтди.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://kun.uz/99444746>

Ҳозирда жалб этилган хорижий инвестициялар тузилмасини таҳлил этиш шуни кўрсатмоқдаки, бундай инвестицияларнинг катта қисми экспортга мўлжалланган тармоқларга: ёқилғи-энергетика мажмуи, нефт-кимё, олтин қазиб олиш ва пахтани қайта ишлаш саноатига, ёхуд ўз-ўзини қоплаш муддатлари қисқа бўлган ва кўп фонд талаб қилмайдиган юқори рентабелли лойиҳаларга: савдо, телекоммуникация, умумий овқатланиш, йирик шаҳарларда офис ва меҳмонхона бинолари қуриш, озиқ-овқат саноати ва молия хизматига йўналтирилмоқда.

Ўзбекистонда иқтисодийни ривожлантириш мақсадида хорижий инвестицияларни жалб этишни бошқариш, рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш сиёсати комплекс амалга оширилмоқда. Бу жараёни муваффақиятли юритиш учун республикада қатор фармонлар, қонунлар, ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди. Улар орасида 2018 йил 1 августдаги «Ўзбекистон Республикасида инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5495-сон Президент Фармони ҳам мавжуд бўлиб, ушбу меъёрий ҳужжат мамлакатда тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш учун энг қулай инвестиция муҳитини шакллантириш мақсадида иқтисодийни либераллаштириш, давлат бошқарувини ислоҳ қилиш, тадбиркорлик субъектлари фаолиятига аралашувни чеклаш, лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб-таомилларини қисқартириш ва соддалаштириш, товарлар (ишлар ва хизматлар)дан эркин фойдаланишни таъминлаш, шунингдек, ҳудудларда зарур инфратузилмани яратишни таъминлайдиган ҳуқуқий асосни янада мукамал тарзда шакллантириди.

Ана шу қонун-қоидаларга асосланиб, пул кредитларининг тақчиллиги туфайли миллий иқтисодийни ривожлантиришга хорижий инвестицияларни жалб қилишда кучли рағбатлантирувчилик тадбирларини олиб бориш давом этмоқда.

Чет эл инвестицияси жалб қилинган кичик қорхона (йирик қорхона бўлса ҳам) даромадининг маълум қисми солиқдан озод қилинади. Чунки бундай кичик қорхоналарга ишлаб чиқаришни кенгайтиришда инвестиция ва янги технологияни жорий қилиш учун имконият яратиш мақсадга мувофиқдир.

Мамлакат иқтисодийтини таркибий ўзгартириш, тармоқларни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир лойиҳаларни амалга ошириш учун инвестицияларни жалб қилиш борасида бажарилаётган ишлар алоҳида эътиборга лойиқ.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасида асосий капиталга йўналтирилган инвестицияларни молиялаштириш манбалари бўйича таҳлил қиладиган бўлсак, 2008 йилда хорижий инвестициялар ва кредитлар 2170,2 млн. АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2017 йилга келиб 3348,2 млн. АҚШ доллари етган, бу эса 2008 йилга нисбатан 130 фоизга ошганлигидан далолат беради. (2.1-жадвал).

2017-2018 йилларда Ўзбекистон Республикасига тўғридан-тўғри ва бошқа хорижий инвестиция ва кредитлар ҳисобидан амалга оширилган инвестиция лойиҳаларига қуйидагиларни келтириш мумкин:

Қандим қонлар гуруҳини ишлаб чиқаришга тайёрлаш ва газни қайта ишловчи заводнинг қурилиши;

Ўзбекистон Республикасида асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг умумий ҳажми 2008 йилда 9555,9 млрд. сўмни ташкил этган бўлса 2017 йилга келиб 68423,9 млрд. сўмни, 2018 йил учта чорагида 71068,1 млрд. сўмни ташкил этган. Жумладан, мос равишда жами инвестициялар таркибида хорижий инвестициялар ва кредитлар 2008 йилда 2863,9 млрд. сўмни, 2017 йилда 17146,5 млрд. сўмни ва 2018 йил учта чорагида 17770,6 млрд. сўмни ташкил этганлигини кўришимиз мумкин. Бу эса ўз ўрнида хорижий инвестициялар ҳажми йилдан йилга ўсиб бораётганлигини кўришимиз мумкин.

2018 йил (январь-сентябрь)да жами асосий капиталга йўналтирилган инвестициялар (71068,1 млрд. сўм) таркибида хорижий инвестициялар ва кредитлар (17770,6 млрд. сўм) 25 фоизини ташкил этмоқда.

Ўзбекистон Республикасида асосий капиталга йўналтирилган инвестицияларни молиялаштириш манбалари (ўсиш суръати фоизларда, млрд. сўмда) 2008 йилдан 2018 йил (январь-сентябрь) гача ўсиш динамикаси келтирилган. Ушбу расмдан хорижий инвестициялар ва кредитларнинг йилдан йилган ўсиб боришини 2017 йил 2016 йилга нисбатан 134,9 фоизга ўсганлигини кўришимиз мумкин.

2.1-жадвал

Асосий капиталга йўналтирилган инвестицияларни молиялаштириш манбалари, млн. АҚШ

доллари ҳисобида⁶

7241,3	8548,5	9712,7	10468,0	12062,3	13695,1	15242,5	16445,1	16213,3	13361,1	8878,6
618,8	695,4	588,0	672,9	655,3	783,6	736,8	745,8	749	678,5	312,4
2985,9	3103,8	3124,4	3643,8	3950,2	4767,2	5187,6	5272,6	5089,2	4121,1	2763,4
632,4	903,8	1554,2	1947	2413,8	2797,2	3157,5	3440,4	3245	1821,1	1118,9
390	444,4	943,0	1209,1	1332,9	1407,3	1700,1	1944,5	1862,6	1782,2	1499,1
2170,2	2768,2	2824,5	2247	2462,1	2640,6	3019,7	3248,5	3578,1	3348,2	2220,1
112,1	245,9	366,0	366,3	625,9	398,2	486,3	730,6	788,5	1111,5	574,4
x	x	x	x	x	x	x	107,2	104,3	30,7	15,3
331,9	387,0	312,6	381,9	622,1	901	954,5	x	x	x	x
x	x	x	x	x	x	x	955,5	796,6	467,8	375

⁶ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган

Юртимиз салоҳиятининг тобора юксалиб бораётгани, сўнги йилларда ишга туширилаётган янги замонавий кувватлар, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилманинг ривожини, тизимли равишда амалга оширилаётган ислохотлар ва иқтисодиётнинг эркинлаштирилиши, мамлакатимизда яратилган ниҳоятда қулай инвестиция муҳити кейинги 30 йилликда иқтисодий ривожланишнинг янада юксакроқ мақсадли кўрсаткичларини белгилаш имконини беради.

Иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириб бориш, чуқур қайта ишланган, тайёр, қўшилган қиймат ҳиссаси юқори бўлган маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоқларни жадал ривожлантириш ва уларнинг ЯИМ ҳамда мамлакат экспортидаги улушини кўпайтириш муҳим аҳамиятга эга.

Мамлакатдаги иқтисодий ўсиш омиллари ва манбалари таҳлили кўрсатишича инқирозга қадар бўлган даврда иқтисодий фаолликни юқори суръатлари асосан экспорт салоҳиятини ривожлантиришни жадаллаштириш, иқтисодиётга йўналтирилган инвестицияларнинг миқёси, иқтисодиёт таркибини тизимли ва босқичма-босқич янгиланиши ҳисобига эришилган. Иқтисодий ўсишни иқтисодиётни эркинлашувини чуқурлашуви ва миқёсини кенгайтириши, валюта бозорини барқарорлашуви, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторини жадал суръатларда ривожланиши таъминлади.

Кейинги йилларида хом-ашё ресурсларини чуқурроқ қайта ишлаш, юқори қўшилган қийматли товарлар улушининг орттишига қаратилган таркибий сиёсатни амалга ошириш натижасида мамлакат ялпи ички маҳсулот таркибида қишлоқ хўжалиги улушининг пасайиши ва саноат, хизмат кўрсатиш соҳаларининг улушини орттиши кузатилмоқда.

Бу эса банк тизимини мамлакат иқтисодиётини барқарор ўсиш суръатларини сақлаш ва миллий устувор тармоқлар рақобатдошлигини ошириш, иқтисодиётнинг устувор тармоқларини модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилашдаги ўрнини кенгайтиришга хизмат қилди.

Ушбу вазифалар доирасида банк тизими назоратини Базель қўмитасининг янги тавсиялари асосида такомиллаштириш, банк

тизимини ва алоҳида банкларни юкори халқаро рейтинг баҳоларига эга бўлишини таъминлаш, тижорат банкларининг ресурс базасини янада кенгайтириш, уларнинг инвестициявий фаоллигини кучайтириш ҳамда иқтисодиётни таркибий ўзгартириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик вайта жиҳозлаш бўйича стратегик муҳим инвестиция лойиҳаларини амалга оширишга, тармоқларни молиявий қўллаб-қувватлашга йўналтириладиган кредитлар ҳажмларини кўпайтириш каби муҳим чора-тадбирларни давом эттириш режалаштирилмоқда.

Қуйидаги натижаларга иқтисодиётда модернизация қилиш ва таркибий ўзгартиришлар жараёнини жадаллаштирмасдан, унй муҳим тармоқларига хорижий ва ички инвестицияларни кенг жалб этган ҳолда техник ва технологик жиҳатдан янгилаш орқали эришилади.

Қуйидаги 2.3-жадвал маълумотларидан кўринадики, 2010-2017 йиллар давомида Ўзбекистон Республикаси бўйича жами асосий капиталга инвестициялар қарийб 4,5 баробарга ортган. Унинг ҳажми 2010 йилда 15338,7 млрд сўмни ташкил этган бўлса, 2017 йилда 68423,9 млрд сўмгача ортиб борган.

Саноат соҳасидаги тоғ-қон саноати ва очик қонларни ишлаш йўналишига йўналтирилган инвестициялар таҳлил даври бошида 1514,6 млрд сўмни ташкил этган бўлса, давр охирида 14203,8 млрд сўмгача ёки қарийб 9,4 мартага ортган. Бу кўрсаткич Республика бўйича ўсиш даражасидан икки марта кўпдир.

Ўзбекистон иқтисодиётининг ишлаб чиқарадиган саноат тармоқларида ҳам асосий капиталга инвестицияларнинг динамикаси ўсиш тенденциясига эга бўлиб, 2010 йилда унинг ҳажми 2334,9 млрд сўм бўлгани ҳолда 2017 йилда 12238,1 млрд сўмни ташкил этган. 2017 йили 2010 йилга нисбатан 524 фоизга ортган. Электр, газ, буғ билан таъминлаш ва ҳавони кондициялаш соҳасига 2010 йилда 895,9 млрд сўм инвестициялар жалб этилган бўлса 2017 йили унинг ҳажми 5472,2 млрд сўмга етган ёки 611 фоизга ортган.

Ўзбекистон Республикасида инвестиция кўрсаткичлари динамикаси⁷

Кўрсаткичлар	2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017											январь- сентябрь 2018
	Инвестициялар, млрд. АҚШ долл.	7,2	8,5	10,0	10,5	12,1	13,7	15,2	16,3	16,2	13,4	8,9
Хорижий инвестициялар млрд. АҚШ долл.	2,2	2,8	2,8	2,2	2,5	2,6	3,0	3,2	3,6	3,3	2,2	
Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, млрд. АҚШ долл.	1,8	2,4	2,5	1,9	1,9	2,1	2,4	2,4	2,5	2,5	0,9	
Аҳоли жон бошига инвестициялар, АҚШ долл.	265,2	307,9	353,6	356,8	405,1	452,8	495,6	525,4	509,1	412,5	270,1	
Аҳоли жон бошига хорижий инвестициялар, АҚШ долл.	79,5	99,7	100,1	76,6	82,7	87,3	98,2	103,8	112,3	103,4	67,5	
Аҳоли жон бошига тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, АҚШ долл.	66,0	85,7	87,1	63,9	65,2	68,1	77,2	76,6	77,9	77,0	27,4	

⁷ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган

2.3-жадвал
Ўзбекистон Республикасида алоҳида иқтисодий фаолият турлари бўйича асосий капиталга
инвестициялар, млрд.сум⁸

Кўрсаткичлар	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 йил 2010 йилга нисбатан, %
	Ўзбекистон Республикаси бўйича жами	15338,7	17953,4	22797,3	28694,6	35233,3	41670,5	48083,1	68423,9
Тоғ- кон саноати ва очик конларни ишлаш	1514,6	2164,7	3204,1	4632,3	6973,4	9701,1	7173,4	14203,8	938
Ишлаб чиқарадиган саноат	2334,9	3016,4	3714,7	4082,0	4780,7	5346,2	8992,1	12238,1	524
Электр, газ, буғ билан таъминлаш ва хавони кондициялаш	895,9	908,6	969,0	1317,6	1687,6	2244,5	2722,7	5472,2	611

⁸ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган

Ўзбекистон саноати ривожланишининг асосий мақсади, нафақат ушбу иқтисодий секторда ўсиш суръатларини оширишга интилиш, балки бой табиий ресурслар салоҳиятидан фойдаланиш орқали устивор тармоқлар ва ишлаб чиқаришни ривожлантириш, унинг замонавий таркибини шакллантириш, ташқи ва ички бозорда мамлакат саноати рақобатбардошлиги ва самарадорлигини ошириш учун чора-тадбирлар мажмуини шакллантиришдан иборат.

2019 ва кейинги йилларда амалга ошириладиган, тўғридан-тўғри инвестициялар иштирокидаги тармоқ инвестиция лойиҳалари рўйхатидан бир қатор катта лойиҳалар ўрин олган. Жумладан, 2019 йилда умумий қиймати 24 880,5 млн. АҚШ доллари эквивалентида инвестицион лойиҳалар режалаштирилган бўлиб, 2019 йилнинг ўзидаёқ 2417,3 млн. АҚШ доллари ўзлаштирилиши башорат қилинмоқда. Ушбу инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш манбалари бўйича таҳлил қиладиган бўлсак, 2019 ва кейинги йилларда 2 882,6 млн. АҚШ доллари корхоналарнинг ўз маблағлари ҳисобидан, 51,6 млн. АҚШ доллари тижорат банклари кредитлари ҳисобидан ва 21 946,3 млн. АҚШ доллари тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобидан молиялаштириш режалаштирилмоқда. (2.4-жадвал)

2.4-жадвал

2019 ва кейинги йилларда амалга ошириладиган, тўғридан-тўғри инвестициялар иштирокидаги тармоқ инвестиция лойиҳалари, млн. долл.⁹

№	Лойиҳа номи ва манбалари	Лойиҳанинг умумий қиймати	2019 йилда ўзлаштириш прогнозлари
	Жами	24 880,50	2 417,30
	Корхоналарнинг ўз маблағлари	2 882,60	197,9
	Тижорат банклари кредитлари	51,6	34,9
	Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар	21 946,30	2 184,50
	Шу жумладан:		
I	Геология, ёқилғи-энергетика мажмуаси,	19 988,30	1 060,90

⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2018-2019 йилларда инвестициявий ва инфратузилмавий лойиҳаларни амалга оширишни жадаллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3874-сон қарори. 2018 йил 19 июль.

	кимё, нефт кимёси ва металлургия саноати масалалари мажмуаси		
II	Ташки савдо фаолиятни, экспорт салоҳиятини, машинасозлик, автомобил, электротехник, мудофаа, пахтани қайта ишлаш ва енгил саноати, ривожлантириш, маҳсулотларни стандартлашни ривожлантириш масалалари мажмуаси	629	250
III	Худудларни ва коммунал соҳани, экология, агроф муҳитни, транспорт, капитал қурилиш, қурилиш саноатини комплекс ривожлантириш масалалари мажмуаси	801,4	188,4
IV	Қишлоқ ва сув хўжалиги, қишлоқ хўжалиги ва истеъмол маҳсулотларини қайта ишлаш масалалари мажмуаси	562,3	183,7
V	Таълим, соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия ва спорт, туризм масалалари мажмуаси	51	47,5
VI	Инвестициялар, инновацион ривожлантириш, эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналари фаолиятини мувофиқлаштириш масалалари мажмуаси	2 848,50	686,8

Юқоридаги жадвалдаги режалаштирилаётган инвестицион лойиҳаларни иқтисодиётнинг қуйидаги тармоқлари ва корхоналарида ўзлаштирилиши назарда тутилган:

Геология, ёқилги-энергетика мажмуаси, кимё, нефт кимёси ва металлургия саноати масалалари мажмуаси бўйича 19988,30 млн. АҚШ доллари, жумладан: «Ўзбекнефтегаз» АЖ бўйича 19158,60 млн. АҚШ доллари; «Ўзбекэнерго» АЖ бўйича 230 млн. АҚШ доллари; «Ўзкимёсаноат» АЖ бўйича 71,7 млн. АҚШ доллари; Геология давлат кўмитаси бўйича 193 млн. АҚШ доллари; “Тошкент металлургия заводи” АЖ бўйича 335 млн. АҚШ доллари;

Ташки савдо фаолиятини, экспорт салоҳиятини, машинасозлик, автомобил, электротехник, мудофаа, пахтани қайта ишлаш ва енгил саноати, ривожлантириш, маҳсулотларни стандартлашни ривожлантириш масалалари мажмуаси бўйича 629 млн. АҚШ

доллари, жумладан «Ўзтуқимачиликсаноат» уюшмаси бўйича 629 млн. АҚШ доллари;

Худудларни ва коммунал соҳани, экология, атроф муҳитни, транспорт, капитал қурилиш, қурилиш саноатини комплекс ривожлантириш масалалари мажмуаси бўйича 801,4 млн. АҚШ доллари, жумладан: «Ўзбекистон темир йўллари» АЖ бўйича 180 млн. АҚШ доллари; «Ўзқурилишматериаллари» АЖ бўйича 566,4 млн. АҚШ доллари; экология давлат қўмитаси бўйича 55 млн. АҚШ доллари;

Қишлоқ ва сув хўжалиги, қишлоқ хўжалиги ва истеъмол маҳсулотларини қайта ишлаш масалалари мажмуаси бўйича 562,3 млн. АҚШ доллари, жумладан: «Ўзбекозиқовкатхолдинг» ХК бўйича 530,6 млн. АҚШ доллари; «Ўзбекбаликсаноати» уюшмаси бўйича 24,5 млн. АҚШ доллари; «Ўзпахтаёғ» АЖ бўйича 7,2 млн. АҚШ доллари;

Таълим, соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия ва спорт, туризм масалалари мажмуаси бўйича 51 млн. АҚШ доллари, жумладан: фармацевтика соҳасини ривожлантириш агентлиги бўйича 21 млн. АҚШ доллари; соғлиқни сақлаш вазирлиги бўйича 30 млн. АҚШ доллари;

Инвестициялар, инновацион ривожлантириш, эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналари фаолиятини мувофиқлаштириш масалалари мажмуаси бўйича 2 848,50 млн. АҚШ доллари, жумладан: «Асака банк» АТБ бўйича 448,8 млн. АҚШ доллари; Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки бўйича 1 618,50 млн. АҚШ доллари; «Ўзсаноатқурилишбанк» АТБ бўйича 660,3 млн. АҚШ доллари; «Ўзшаробсаноат» АЖ бўйича 65,4 млн. АҚШ доллари; «Ўзчармсаноат» уюшмаси бўйича 55,5 млн. АҚШ доллари қийматида ўзлаштириш режалаштирилмоқда.

Хулоса ўрнида, жалб этилаётган хорижий ва ички инвестициялар фаолият юритаётган устувор тармоқлар корхоналарини техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар номенклатурасини кенгайтириш ва рақобатбардошлигини ошириш бўйича амалга оширилаётган чоралар тармоқларни янада ривожланишини таъминлаши аниқ.

3-§. ХУДУДЛАРДА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛЛИК ВА УНИНГ ДИНАМИК ТАҲЛИЛИ

Республикамызда стратегик контекстда макроиктисодий барқарорлик ва мутаносиб иктисодий ўсиш суръатлирини таъминлашда мувозанатли ҳудудий ижтимоий-иктисодий ўсишни таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Ҳозирги ҳудудий ижтимоий-иктисодий ривожланишдаги ассиметрик тафовутнинг мавжудлиги, мавжуд иктисодий-ресурс салоҳиятдан унумли фойдаланиш ва нисбатан паст даражада ривожланган ҳудудларда иктисодий ривожлантиришни жонлантиришга қаратилган фаол ҳудудий сиёсатни амалга оширишни тақозо қилади. Бунда ҳудудий молиявий-инвестицион салоҳиятни тўғри баҳолаш ва бошқариш негизда инвестицион фаолликни янада жонлантириш бўйича ислохотларни чуқурлаштиришни талаб қилмоқда.

Айниқса, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича **Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган “Иктисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари”**да¹⁰ яқин истиқболда “инвестиция муҳитини такомиллаштириш, мамлакат иктисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий, энг аввало, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни фаол жалб қилиш” вазифаларамалга ошириш белгилаб олинган. Шунингдек, биринчи даражада бажарилиши лозим бўлган устувор йўналишдаги вазифалар сифатида қуйидагилар ҳам белгилаб олинган:

ижтимоий-иктисодий ривожланишни жадаллаштириш, халқнинг турмуш даражаси ва даромадларини ошириш учун ҳар бир ҳудуднинг табиий, минерал-ҳомашё, саноат, қишлоқ хўжалиги, туристик ва меҳнат салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланишни таъминлаш;

ҳудудлар иктисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш кўламини кенгайтириш, ривожланиш даражаси нисбатан паст

¹⁰Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сонли Фармони, Тошкент ш., 2017 йил 7 феврал

бўлган туман ва шаҳарларни, энг аввало, саноат ва экспорт салоҳиятини ошириш йўли билан жадал ривожлантириш ҳисобига минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасидаги фарқларни камайтириш;

янги саноат корхоналари ва сервис марказларини ташкил этиш, кичик саноат зоналарини ташкил қилиш, йирик хўжалик бирлашмаларининг маблағларини, банкларнинг кредитларини ва хусусий хорижий инвестицияларни жалб қилиш ҳисобига кичик шаҳарлар ва шаҳарчаларни жадал ривожлантириш;

саноат ва хизматлар кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш ҳисобига субвенцияга қарам туман ва шаҳарларни камайтириш ва маҳаллий бюджетларнинг даромад базасини кенгайтириш;

саноат корхоналари ва бошқа ишлаб чиқариш объектларини жойлаштиришга қулай шарт-шароитлар яратиш, хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш ҳамда аҳолининг турмуш шароитини яхшилаш мақсадида ҳудудларнинг ишлаб чиқариш, муҳандис-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма тармоқларини янада ривожлантириш ва модернизация қилиш.

Юқоридаги йўналишлар бўйича ҳудудий иқтисодий сиёсатни изчил амалга ошириш истиқболда ҳудудий инвестицион сиёсатстратегик йўналишларини белгилаб олишнинг фундаментал асосларини ташкил қилади.

2013-2017 йилларда Ўзбекистон республикаси ҳудудлари инвестицион фаолияти куйидаги жадвалда келтирилган, 3.1 - жадвал.

Жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, Республика бўйича асосий капиталга инвестициялар номинал мазмунда 28694,6 млрд. сўмни ташкил қилган бўлиб, ушбу кўрсаткич изчил ўсиш суръатига эга бўлган ва 2017 йилга келиб 60719,2 млрд. сўмга етган. Демак, ушбу йилларда асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг номинал мазмундаги ўсиши 2,1 баробарга ўсган.

Самарканд вилоятида асосий капиталга киритилган инвестициялар

2013 йилда 1915 млрд. сўмни ташкил этган бўлса, 2017 йилга келиб ушбу кўрсаткич 1,7 баробарга ўсиб 3307, 1 млрд сўмни ташкил қилган. Кейинги 5 йил мобайнида асосий капиталга инвестицияларни

жалб қилишда Самарқанд вилояти Республика бўйича ўртача кўрсаткичдан паст даражада бўлган.

Ўзбекистонда асосий капиталга инвестицияларни 2013 йилга нисбатан 2017 йилдаги ўсиши 211,6 %ни ташкил қилган. Юқори ўсиш суръати Бухоро (383,4 %), Қашқадарё (291,0 %), Наманган (288,1 %), Сурхондарё (236,5 %) вилоятларида ва Тошкент шаҳрида (231,6 %) кузатилмоқда.

3.1-жадвал

Ўзбекистонда асосий капиталга инвестициялар ва уларни худудлар бўйича тақсимланиши тўғрисида маълумот¹¹, млрд. сўм

2013 йилга нисбатан 2017 йилдаги ўсиш, %да

Худудлар номи	2013	2014	2015	2016	2017*	2017 йилдаги ўсиш, %да
Республика бўйича жами	28694,6	35233,3	41670,5	49770,6	60719,2	211,6
Қорақалпоғистон Республикаси	2361,9	3917,8	5925,7	3718,9	2235	94,6
Андижон вилояти	1287,8	1423	1661	1987,3	2236	173,6
Бухоро вилояти	2871,6	3408,3	3866,1	5756,7	11008,9	383,4
Жиззах вилояти	1017,9	1038,5	1101,1	1247	1436,7	141,1
Қашқадарё вилояти	3498,8	4483,2	5590,5	7048,8	10181,9	291,0
Навоий вилояти	1622,6	1653	1685,4	2846,8	2784,5	171,6
Наманган вилояти	1059,3	1618,7	1966,4	2566,7	3052	288,1
Самарқанд вилояти	1915	2247,8	2854	3321,4	3307,1	172,7
Сурхондарё вилояти	1246,8	1339,5	1633,4	2005,2	2949,1	236,5
Сирдарё вилояти	804,7	927,2	1000,2	1240,9	1349,4	167,7
Тошкент вилояти	2982,9	3741,9	4055,7	3959,9	4301,8	144,2
Фарғона вилояти	1899,7	1998,4	2133	2404,5	2473,8	130,2
Хоразм вилояти	1148,5	1466,5	1343,4	1445,4	1877,1	163,4
Тошкент шаҳри	4977,1	5969,5	6854,6	10221,1	11525,9	231,6

¹¹ Ўз Р ДСҚ маълумотлари.

Самарканд вилоятидаги асосий капиталга инвестициялардаги ўсиш суръати 2017 йилда 2013 йилга нисбатан 172,75 ни ташкил қилиб, ушбу ўсиш суръати Республика бўйича ўртачадан паст кўрсаткични ташкил қилган.

Минтақалар иқтисодий тараққиётида асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг аҳамияти бениҳоя катта. Асосий капиталга киритиладиган инвестицияларни ҳудудлар ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги ўрни ва аҳамиятини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

биринчидан, асосий капиталга киритиладиган инвестициялар кўламининг ўсиши юқори технологик тараққиёт ва интенсив иқтисодий ўсишнинг омили сифатида ЯХМни йиллик ўсиш суръатига ижобий таъсир этади.

иккинчидан, иқтисодиётни диверсификация қилиш, таркибий ислохотларни амалга ошириш пировардида импорт ўрнини босувчи ва экспорт маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш имкони яратилади;

учинчидан, мавжуд молиявий-инвестицион салоҳиятдан оқилона фойдаланиш контекстида тадбиркорлик фаолиятини кенг ривожланишига ва пировард натижада янги иш ўринларини яратилиши орқали аҳолининг турмуш фаровонлигини оширилишини таъминайди. Натижада аҳолининг пул даромадларини изчил ортиши ҳисобига иқтисодиётдаги ялпи талабнинг кенгайиши ишлаб чиқаришни янада ривожлантириш учун шарт-шароит яратади.

Маълумки, мамлакат ҳудудлари иқтисодиётига киритилган инвестициялар яқин ва ўрта истиқболда мамлакат ялпи ички маҳсулоти ишлаб чиқариш суръатига ижобий таъсир этади. Шунинг учун ҳам ЯХМ ва инвестицион фаолият кўрсаткичлари ўзгариши ўртасида тўғри корреляцион боғлиқликни кўришимиз мумкин.

ICOR (incremental capital output) ўтган йилги ялпи инвестицияларни ЯИМнинг ўсишига таъсирини кўрсатувчи кўрсаткич ҳисобланади. Бу қуйидагича ҳисобланади:

$$ICOR = \frac{I_{n-1}}{\Delta GDP_n}$$

Бу ерда,

I_{n-1}- ҳисобот йилидан олдинги йилдаги ялпи инвестицияларнинг ЯХМдаги салмоғи;

ΔЯХМ_n- n йилдаги ялпи ҳудудий маҳсулотўтган йилга нисбатан реал ўсишининг номинал миқдори.

Ушбу кўрсаткични ҳудудий иқтисодий ривожланишга ҳудудий инвестицион фаолликнинг таъсири контекстида таҳлилни кўриб чиқамиз.

Жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, 2014 йилда ҳудуд иқтисодиётига киритилган инвестициялар 2,3 бирликни ташкил қилганда ЯХМни 1 бирлик ўсиши таъминланган.

2015, 2016 йилларда ҳудуд иқтисодиётига 2,9 бирлик киритилган инвестициялар ЯХМни 1 бирлик ўсишига олиб келган. 2017 йилда эса инвестицияларнинг ЯХМнинг ўсишидаги самарасида кескин пасайиш кузатилган.

3.2-жадвал

Самарқанд вилоятида 2013-2017 йилларда ЯХМнинг ўсишига инвестицияларнинг таъсири¹²

Йиллар	ЯХМ, млрд. сўм	Асосий капиталга инвести- циялар, млрд. сўм	ЯХМ нинг ўтган йилга нисбатан реал ўсиши	Инвестиция- ларнинг ЯХМдаги улуши, фонзда	ICOR	Республика бўйича ўртача ICOR
2013	7370,9	1915	8,9	25,98	-	3,2
2014	9198,1	2185,6	9,8	23,76	2,3	3,2
2015	11248,8	2854	10,5	25,37	2,9	3,4
2016	14060,4	3321,4	8,7	23,62	2,9	3,2
2017	18319,5	3307,1	2,5	18,05	9,4	4,7
2018	20600,1 (прогноз)	3882,4 (прогноз)	8,9	18,85	2,0	-

¹²Муаллиф томонидан ҳисобланган.

Демак, Самарқанд вилоятига киритилган инвестициялар 2014-2016 йилларда Республика бўйича ўртача кўрсаткичга нисбатан самарали ҳисобланган.

Худудлар кесимида асосий капиталга киритилган инвестициялар номинал миқдорининг жами Республика бўйича ўртача кўрсаткичи орқали ҳар бир худуднинг инвестицион фаоллигини аниқлаш мумкин бўлади, 3.3 - жадвал.

3.3- жадвал

Ўзбекистонда асосий капиталга инвестицияларда худудларнинг улуши¹³, (жамига нисбатан фоизда)

Худудларнинг номи	Асосий капиталга инвестицияларда худудларнинг улуши, %да				
	2013	2014	2015	2016	2017*
Республика бўйича жами	100	100	100	100	100
Қорақалпоғистон Республикаси	8,23	11,12	14,22	7,47	3,68
Андижон вилояти	4,49	4,04	3,99	3,99	3,68
Бухоро вилояти	10,01	9,67	9,28	11,57	18,13
Жиззах вилояти	3,55	2,95	2,64	2,51	2,37
Кашқадарё вилояти	12,19	12,72	13,42	14,16	16,77
Навоий вилояти	5,65	4,69	4,04	5,72	4,59
Наманган вилояти	3,69	4,59	4,72	5,16	5,03
Самарқанд вилояти	6,67	6,38	6,85	6,67	5,45
Сурхондарё вилояти	4,35	3,80	3,92	4,03	4,86
Сирдарё вилояти	2,80	2,63	2,40	2,49	2,22
Тошкент вилояти	10,40	10,62	9,73	7,96	7,08
Фарғона вилояти	6,62	5,67	5,12	4,83	4,07
Хоразм вилояти	4,00	4,16	3,22	2,90	3,09
Тошкент шаҳри	17,35	16,94	16,45	20,54	18,98

¹³Ўз Р ДСК маълумотлари.

Жадвалдан кўришимиз мумкинки, жами Республикада асосий капиталга киритилган инвестицияларни 100 % деб олинганда энг юқори кўрсаткич Тошкент шаҳрига тўғри келмоқда. Хусусан, жами асосий капиталга киритилган инвестицияларда Тошкент шаҳрининг улуши 2013 йилда 17,35 %ни ташкил қилган, 2014-2015 йилларда нисбатан пасайиши кузатилган бўлса-да, 2016 йилга келиб 20,54%, 2017 йилда эса 18,98 % ни ташкил этган. Ушбу кўрсаткич бўйича таҳлил қилинаётган даврларда юқори ўсиш Қашқадарё вилояти (2017 йилда 16,77 %), Бухоро вилоятида (2017 йилда 18,13 %) кузатилган бўлиб, 2017 йилда етакчи кўрсаткичларга эга бўлинмоқда. Самарқанд вилоятига хос тенденцияда эса кейинги 5 йилда пасайиш кузатилмоқда. Хусусан, 2013 йилда жами асосий капиталга киритилган инвестицияларда Самарқанд вилоятининг улуши 6,67 %ни ташкил қилган бўлса, 2017 йилга келиб ушбу кўрсаткич 5,45 %ни ташкил қилмоқда.

Агар ҳудудларда асосий капиталга киритилган инвестициялардаги фаоллик кўрсаткичи бўйича жами ҳудудларни юқори, ўртача, паст даражадаги фаоллик бўйича гуруҳларга ажратадиган бўлсак қуйидаги манзарани гувоҳи бўлишимиз мумкин, 3.4-жадвал.

Қуйидаги жадвалдан кўришимиз мумкинки, кейинги 2013-2016 йилларда ҚҚР, Тошкент ш., Қашқадарё, Тошкент, Бухоро вилоятлари юқори даражадаги инвестицион фаоллик кўрсаткичига эга бўлган. Самарқанд вилояти ўртача фаоллик кўрсаткичига эга бўлган бўлса, 2017 йилга келиб юқори кўрсаткичга эга инвестицион фаоллик қайд этилган. Лекин ушбу гуруҳлаш асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг номинал миқдорига асосланган ҳолда шакллантирилган.

Маълумки, ҳудудлар асосий капиталига жалб қилинадиган инвестициялар ҳажми ҳар бир ҳудуднинг иқтисодий-инвестицион салоҳияти ва ундан фойдаланиш кўламига ҳам боғлиқдир.

3.4 - жадал

Ўзбекистонда асосий капиталга инвестицияларда худудларнинг улуши¹⁴ (жамига нисбатан фоизда)

Фаоллик кўрсаткичи		Асосий капиталга инвестицияларда худудларнинг улуши, %да					2017*
		2013	2014	2015	2016	2017	2017*
Юқори	Тошкент ш.	Тошкент ш.	Тошкент ш.	Тошкент ш.	Тошкент ш.	Тошкент ш.	Тошкент ш.
	Қашқадарё в.	Қашқадарё в.	Қашқадарё в.	ҚҚР	Қашқадарё в.	Қашқадарё в.	Бухоро в.
	Тошкент в.	ҚҚР	ҚҚР	Қашқадарё в.	Бухоро в.	Қашқадарё в.	Қашқадарё в.
	Бухоро в.	Тошкент в.	Тошкент в.	Тошкент в.	Тошкент в.	Тошкент в.	Тошкент в.
	ҚҚР	Бухоро в.	Бухоро в.	Бухоро в.	ҚҚР	Самарқанд в.	Самарқанд в.
	Самарқанд в.	Самарқанд в.	Самарқанд в.	Самарқанд в.	Самарқанд в.	Самарқанд в.	Наманган в.
Ўртача	Фарғона в.	Фарғона в.	Фарғона в.	Фарғона в.	Навий в.	Навий в.	Сурхондарё в.
	Навий в.	Навий в.	Наманган в.	Наманган в.	Наманган в.	Навий в.	Навий в.
	Андижон в.	Наманган в.	Навий в.	Навий в.	Фарғона в.	Фарғона в.	Фарғона в.
	Сурхондарё в.	Хоразм в.	Андижон в.	Сурхондарё в.	Сурхондарё в.	Сурхондарё в.	ҚҚР
	Хоразм в.	Андижон в.	Сурхондарё в.	Андижон в.	Андижон в.	Андижон в.	Андижон в.
	Наманган в.	Сурхондарё в.	Хоразм в.	Хоразм в.	Хоразм в.	Хоразм в.	Хоразм в.
Паст	Жиззах в.	Жиззах в.	Жиззах в.	Жиззах в.	Жиззах в.	Жиззах в.	Жиззах в.
	Сирдарё в.	Сирдарё в.	Сирдарё в.	Сирдарё в.	Сирдарё в.	Сирдарё в.	Сирдарё в.

¹⁴Ўз Р ДСК маълумотлари.

Ҳозирги ислохотлар шароитида ҳар бир ҳудудлар кесимида мавжуд молиявий-инвестицион салоихатдан оқилона фойдаланиш орқали инвестицион фаолликни ошириш масаласи кун тартибидаги долзарб масала сифатида майдонга чиқмоқда.

3.5 - жадвал

Ўзбекистон ҳудудларида яратилган ЯХМда асосий капиталга инвестицияларнинг улуши¹⁵

Ҳудудлар номи	(жамига нисбатан фоизда)				
	ЯХМда асосий капиталга инвестициялар улуши				
	2013	2014	2015	2016	2017*
Республика бўйича жами	30,2	31,8	33,3	34,7	35,7
Қорақалпоғистон Республикаси	60,3	83,5	109,8	63,8	32,2
Андижон вилояти	15,5	14,6	15,7	16,5	15,1
Бухоро вилояти	43,3	44,0	45,2	59,3	96,2
Жиззах вилояти	36,6	31,2	28,2	28,6	28,4
Қашқадарё вилояти	46,0	50,4	55,7	61,1	76,2
Навоний вилояти	36,0	31,0	27,0	40,5	35,2
Наманган вилояти	18,8	24,2	26,5	29,9	29,1
Самарқанд вилояти	20,4	20,8	23,7	24,0	19,8
Сурхондарё вилояти	21,7	19,6	22,0	23,3	27,7
Сирдарё вилояти	31,7	31,7	29,8	32,3	31,2
Тошкент вилояти	33,3	35,5	33,4	28,5	27,2
Фарғона вилояти	21,0	19,0	18,3	18,2	16,0
Хоразм вилояти	22,8	25,4	21,3	20,2	20,9
Тошкент шаҳри	33,7	35,4	34,3	42,6	40,9

3.5-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, ялпи ҳудудий маҳсулотга нисбатан асосий капиталга киритилган инвестицияларда 2013-2016 йилларда етакчилик Қорақалпоғистон Республикасига (2013 йилда 0,60 %, 2014 йилда 0,84 %, 2015 йилда 1,) тегишли бўлган. 2013 йилда Республика бўйича ўртача кўрсаткич 30,2 %ни ташкил қилган бўлса, ўртачадан юқори кўрсаткич Қорақалпоғистон Республикаси (60,3 %), Тошкент шаҳри (33,7 %),

¹⁵Ўз Р ДСҚ маълумотлари.

Қашқадарё (46,0 %), Бухоро (43,3 %), Жиззах (36,6 %), Навоий (36,0 %), Сирдарё (31,7 %) вилоятларига тўғри келмоқда. 2013 йилда Самарқанд вилояти ўртачадан паст кўрсаткичга яъни ЯХМга нисбатан 20,4 %ни ташкил қилмоқда.

2017 йилда Республика бўйича ўртача кўрсаткич 35,7 %га изчил ўсиб борган. Республика бўйича ўртача кўрсаткичга нисбатан 2017 йилда Бухоро (96,2 %), Қашқадарё (76,2 %) вилоятлари ва Тошкент шаҳри (40,9 %) юқори кўрсаткични ташкил қилган.

Юқоридаги таҳлиллардан хулоса қилишимиз мумкинки, йирик ва стратегик аҳамиятга эга молик лойиҳаларни реализация қилиш эвазига юқорида тилга олинган ҳудудларда ЯХМга нисбатан асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг улуши юқори бўлган.

Энди аҳоли жон бошига нисбатан асосий капиталга киритилган инвестициялар улуши таҳлилини кўриб чиқамиз, 3.6 - жадвал.

3.6 - жадвал

Асосий капиталга киритилган инвестицияларни аҳоли жон бошига тўғри келадиган миқдори¹⁶

минг сўмда

Худудлар номи	2013	2014	2015	2016	2017
Республика бўйича жами	948,8	1145,5	1331,4	1562,8	1874,8
Қорақалпоғистон Республикаси	1370,0	2239,0	3334,5	2061,1	1221,4
Андижон вилояти	463,1	502,6	575,9	676,8	748,5
Бухоро вилояти	1647,4	1924,6	2147,4	3146,8	5929,3
Жиззах вилояти	832,9	838,5	871,7	967,8	1094,3
Қашқадарё вилояти	1222,0	1531,6	1868,3	2305,7	3265,0
Навоий вилояти	1813,4	1822,1	1830,7	3043,7	2930,2
Наманган вилояти	426,9	640,0	762,5	976,7	1140,6
Самарқанд вилояти	561,0	645,9	804,1	918,1	897,3
Сурхондарё вилояти	545,8	574,1	684,9	822,8	1185,5
Сирдарё вилояти	1062,9	1203,5	1276,1	1557,3	1636,3
Тошкент вилояти	1100,4	1364,6	1460,9	1408,4	1511,9
Фарғона вилояти	565,7	585,1	613,8	680,2	661,8
Хоразм вилояти	688,2	862,7	776,0	820,4	936,6
Тошкент шаҳри	2120,7	2527,2	2877,4	4243,4	4714,3

¹⁶Ўз Р ДСҚ маълумотлари.

Жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, асосий капиталга киритилган инвестицияларни аҳоли жон бошига тўғри келадиган миқдори Республика бўйича 2013 йилда ўртача 948,8 минг сўмни, 2017 йилга келиб эса ушбу кўрсаткич 1874,8 минг сўмни ташкил қилган. Аҳоли жон бошига асосий капиталга киритилган инвестициялар кўрсаткичи бўйича 2013 йилда Тошкент шаҳри, Навоий, Бухоро, Тошкент, Сирдарё вилоятлари ва Қорақалпоғистон республикаси ўртачадан юқори кўрсаткични ташкил қилган. 2017 йилга келиб эса Бухоро, Қашқадарё, Навоий вилоятлари ва Тошкент шаҳрининг улуши ўртачадан юқори кўрсаткични ташкил қилган.

Самарқанд вилоятида 2013 йилда аҳоли жон бошига асосий капиталга киритилган инвестициялар 561,0 минг сўмни, 2017 йилга келиб эса 897,3 минг сўни ташкил этган.

Аҳоли жон бошига Аҳоли жон бошига киритилган асосий капиталга инвестицияларни Республика бўйича ўртача индексини ҳисобланганда яққолроқ намоён бўлади, 3.7 - жадвал.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2017 йилда Тошкент шаҳрида аҳоли жон бошига тўғри келадиган асосий капиталга киритилган инвестициялар республика бўйича ўртача кўрсаткичдан 2,5 баробар юқори бўлмоқда. Шунингдек, Бухоро(3,2) Қашқадарё (1,7), Навоий (1,6) вилоятларида ўртачадан юқори кўрсаткични ташкил қилмоқда.

Самарқанд вилоятида инвестицион фаолиқни ошириш бўйича манзилли ишларни кучайтириш мақсадга мувофиқдир.Республика ўртача кўрсаткичганисбатан 0,6 ни ташкил қилган. 2017 йилга келиб ушбу кўрсаткич 0,5 ни ташкил этмоқда. Демак, 2017 йилга келиб Самарқанд вилоятида асосий капиталга киритилган инвестициялар Республика бўйича ўртача кўрсаткичдан 2 баробарга паст кўрсаткични ташкил қилмоқда.

**Аҳоли жон бошига киритилган асосий капиталга
инвестицияларни Республика бўйича ўртача индекси¹⁷**

Республика бўйича ўртача кўрсаткичга нисбатан

Худудлар номи	2013	2014	2015	2016	2017
Республика бўйича жами	1	1	1	1	1
<i>Қорақалтоғистон Республикаси</i>	1,4	2,0	2,5	1,3	0,7
<i>Андижон вилояти</i>	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4
<i>Бухоро вилояти</i>	1,7	1,7	1,6	2,0	3,2
<i>Жиззах вилояти</i>	0,9	0,7	0,7	0,6	0,6
<i>Кашқадарё вилояти</i>	1,3	1,3	1,4	1,5	1,7
<i>Навоий вилояти</i>	1,9	1,6	1,4	1,9	1,6
<i>Наманган вилояти</i>	0,4	0,6	0,6	0,6	0,6
<i>Самарканд вилояти</i>	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5
<i>Сурхондарё вилояти</i>	0,6	0,5	0,5	0,5	0,6
<i>Сирдарё вилояти</i>	1,1	1,1	1,0	1,0	0,9
<i>Тошкент вилояти</i>	1,2	1,2	1,1	0,9	0,8
<i>Фарғона вилояти</i>	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4
<i>Хоразм вилояти</i>	0,7	0,8	0,6	0,5	0,5
<i>Тошкент шаҳри</i>	2,2	2,2	2,2	2,7	2,5

Инвестицияларнинг номинал миқдори ва аҳоли жон бошига асосий капиталга киритилган инвестициялардаги нисбатан кучайиб бораётган тафовут худудлар кесимида аҳоли жон бошига асосий капиталга киритилаётган инвестициялар ўсиш динамикасида ҳам намоён бўлади. Буни қуйидаги 3.8-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

¹⁷Ўз Р ДСК маълумотлари.

Аҳоли жон бошинга киритилган асосий капиталга
инвестициялар ўсиш динамикаси¹⁸

(Ўтган йилга нисбатан фоизда)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ўзбекистон	100	112.6	125.1	123.9	120.7	116.2	117.4	120.0
Республикаси	100	112.6	125.1	123.9	120.7	116.2	117.4	120.0
Қорақалпоғистон Республикаси	100	188.9	130.1	199.5	163.4	148.9	61.8	59.3
Андижон	100	140.6	140.2	109.4	108.5	114.6	117.5	110.6
Бухоро	100	92.1	113.0	124.3	116.8	111.6	146.5	188.4
Жиззах	100	124.6	142.5	146.8	100.7	104.0	111.0	113.1
Қашқадарё	100	119.8	133.8	119.2	125.3	122.0	123.4	141.6
Навоий	100	78.5	117.8	98.7	100.5	100.5	166.3	96.3
Наманган	100	106.8	122.8	137.3	149.9	119.1	128.1	116.8
Самарқанд	100	117.0	118.8	136.0	115.1	124.5	114.2	97.7
Сурхондарё	100	114.2	121.6	144.6	105.2	119.3	120.1	144.1
Сирдарё	100	144.7	109.5	126.0	113.2	106.0	122.0	105.1
Тошкент	100	135.6	88.5	157.7	124.0	107.1	96.4	107.3
Фарғона	100	129.3	118.9	134.4	103.4	104.9	110.8	97.3
Хоразм	100	149.1	126.0	161.4	125.4	90.0	105.7	114.2
Тошкент ш.	100	103.9	152.7	90.8	119.2	113.9	147.5	111.1

Кўриниб турибдики, ҳудудлар кесимида аҳоли жон бошинга асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг йиллик ўсиш суръатида кейинги 8 йилда деярлибарча ҳудудларда ҳаётлик жараёнини қузатиш мумкин. 2017 йилнинг ўзида 2016 йилга нисбатан юқори ўсиш Бухоро (188,4%), Қашқадарё (141,6%), Сурхондарё (144,1%) вилоятларида қузатилган. Самарқанд вилоятда эса, 2016 йилга нисбатан 2017 йилда ўсиш эмас пасайиш (97,7%) қузатилган. Ушбу тенденция Қорақалпоғистон Республикаси (59,3%), Навоий (96,3%), Фарғона (97,3%) вилоятларида ҳам қузатилган.

3.9-жадвал

Ўзбекистон ҳудудларида асосий капиталга киритилган марказлаштирилган инвестициялар ҳақида
маълумот¹⁹

Ҳудудлар номи	Марказлаштирилган инвестициялар, млн сўм				
	2013	2014	2015	2016	2017
Республика бўйича эсами	5581268.1	6524191.0	8595243.6	10489028.9	14975052.2
Қорақалпоғистон Республикаси	267752.8	499530.8	1228803.7	581981.1	427893.5
Андижон вилояти	186362.4	273179.8	234753.8	234104.6	264655.2
Бухоро вилояти	267514.3	379104.9	537150.0	749521.0	951665.9
Жиззах вилояти	352150.8	333297.1	280043.2	232787.0	281961.0
Қашқадарё вилояти	695998.9	982159.0	1519560.3	2226068.5	4450182.0
Навоий вилояти	103250.1	112961.4	517445.9	1253116.6	1040360.6
Наманган вилояти	233672.4	570065.0	703159.9	773988.8	1233849.0
Самарқанд вилояти	318872.7	365965.6	388442.0	469059.9	502075.6
Сурхондарё вилояти	331116.6	346312.1	408775.5	506819.9	1052140.4
Сирдарё вилояти	347459.9	381543	468543.2	469258.0	429933.1
Тошкент вилояти	675363.4	986789.4	814448.3	842132.6	1284455.7
Фарғона вилояти	618679.7	461760.6	459883.4	490017.1	330021.3
Хоразм вилояти	328178.2	261744.3	271754.0	190247.5	449234.2
Тошкент шаҳри	849868.2	569778.2	762480.6	1469926.5	1955272.3

Юқоридаги ҳолатлар бўйича хулоса қилиш мумкинки, республика бўйича аҳоли жон бошига асосий капиталга киритилган инвестициялар ўртача кўрсаткичидан юқори ҳудудлар сонининг қисқаришини 2 ҳолат билан изохлаш мумкин: биринчидан, ўртачадан юқори ҳар қайси ҳудуд иқтисодий салоҳияти жиҳатдан юқори бўлган ҳудудлар ҳисобланади. Иккинчидан, улардаги асосий капиталга киритилган инвестициялар ўртачадан 1,6 дан 3,2 баробаргача юқори кўрсаткични ташкил қилмоқда. Бу ўз навбатида мамлакатдаги мавжуд инвестицион ресурсларни айрим ҳудудларда кучли концентрацияси ҳисобига ҳудудий тақсимланишидаги тафовутнинг нисбатан ортиб бораётганлигидан далолат беради.

Маълумки, асосий капиталга киритилаётган инвестициялар умумлаштирилган ҳолда 2 маъба ҳисобига амалга оширилади. Булар: марказлаштирилган инвестициялар; марказлаштирилмаган инвестициялар, 3.9 - жадвал.

Замонавий шароитларда давлатнинг инвестицион фаолиятни тўғридан-тўғри қўллаб қуватлаш сиёсатининг молиявий ифодасини марказлаштирилган инвестицияларда кўришимиз мумкин.

Ўзбекистон ҳудудларида асосий капиталга киритилган марказлаштирилган инвестициялар 2013 йилда 5581268,1 млн. сўми, 2017 йилга келиб эса 14975052.2 млн. сўми ташкил этган. Ҳудудларда асосий капиталга киритилган марказлаштирилган инвестицияларнинг номинал миқдори бўйича Қашқадарё вилояти (4450182.0), Тошкент шаҳри (1955272.3 млн. сўм), Тошкент вилояти (1284455.7 млн. сўм), Наманган вилояти (1233849.0 млн. сўм) етакчилик қилмоқда.

Самарқанд вилоятида 2013 йилда асосий капиталга киритилган марказлаштирилган инвестицияларнинг миқдори 318872.7 млн. сўми, 2017 йилга келиб эса 502075.6 сўмга барқарор ўсиб борган.

Ҳудудлардаги асосий капиталга киритилган марказлаштирилган инвестициялар давлат бюджети, бюджетдан ташқари мақсадли жамғармалар, ҳукумат кафолатлари остидаги хорижий инвестициялар ҳисбига молиялаштирилишини инобатга оладиган бўлсак, юқорида тилга олинган ҳудудлар инвестицион фаолигида давлатнинг

молиявий кўллаб қувватлаш тизимининг роли юқори бўлаётганлигини кўришимиз мумкин.

3.10 - жадвал маълумотларидан кўринадики, жами республика бўйича асосий капиталга киритилган марказлаштирилган инвестицияларда биргина Қашқадарё вилоятининг улуши 29,7 %ни ташкил қилмоқда. Тошкент шаҳринининг улуши 13,1 %ни ташкил қилиб, 2013 йилга нисбатан пасайиш тенденцияси кузатилмоқда.

3.10-жадвал

Марказлаштирилган инвестицияларда ҳудудларнинг улуши, жамига нисбатан фоизда²⁰

Ҳудудлар номи	Йиллар				
	2013	2014	2015	2016	2017
Республика бўйича жами	100	100	100	100	100
Қорақалпоғистон Республикаси	4,8	7,7	14,3	5,5	2,9
Андижон вилояти	3,3	4,2	2,7	2,2	1,8
Бухоро вилояти	4,8	5,8	6,2	7,1	6,4
Жиззах вилояти	6,3	5,1	3,3	2,2	1,9
Қашқадарё вилояти	12,5	15,1	17,7	21,2	29,7
Навоний вилояти	1,8	1,7	6,0	11,9	6,9
Наманган вилояти	4,2	8,7	8,2	7,4	8,2
Самарқанд вилояти	5,7	5,6	4,5	4,5	3,4
Сурхондарё вилояти	5,9	5,3	4,8	4,8	7,0
Сирдарё вилояти	6,2	5,8	5,5	4,5	2,9
Тошкент вилояти	12,1	15,1	9,5	8,0	8,6
Фарғона вилояти	11,1	7,1	5,4	4,7	2,2
Хоразм вилояти	5,9	4,0	3,2	1,8	3,0
Тошкент шаҳри	15,2	8,7	8,9	14,0	13,1

Самарқанд вилоятига асосий капиталга киритилган марказлаштирилган инвестицияларнинг улуши 2013 йилда 5,7 %ни ташкил қилган бўлса, ушбу кўрсаткич 2017 йилгача пасайиш тенденциясига эга бўлган ва 3,4 %ни ташкил қилган.

Демак, Самарқанд вилоятида марказлаштирилган инвестицияларнинг асосий капиталга киритилган инвестициялардаги роли

²⁰ЎзРДСК маълумотлари

биринчидан паст даражада қолмоқда. Иккинчидан кейинги 5 йиллик динамикада пасайиш тенденциясига эга бўлмоқда.

3.11-жадвал

Марказлаштирилган инвестициялар йиллик ўсиш динамикаси²¹,
%да

Худудлар номи	Йиллар				
	2013	2014	2015	2016	2017
Республика бўйича жами	100	116,9	131,7	122,0	142,8
Қорақалпоғистон Респуб.	100	186,6	246,0	47,4	73,5
Андижон вилояти	100	146,6	85,9	99,7	113,0
Бухоро вилояти	100	141,7	141,7	139,5	127,0
Жиззах вилояти	100	94,6	84,0	83,1	121,1
Қашқадарё вилояти	100	141,1	154,7	146,5	199,9
Навоий вилояти	100	109,4	458,1	242,2	83,0
Наманган вилояти	100	244,0	123,3	110,1	159,4
Самарканд вилояти	100	114,8	106,1	120,8	107,0
Сурхондарё вилояти	100	104,6	118,0	124,0	207,6
Сирдарё вилояти	100	109,8	122,8	100,2	91,6
Тошкент вилояти	100	146,1	82,5	103,4	152,5
Фарғона вилояти	100	74,6	99,6	106,6	67,3
Хоразм вилояти	100	79,8	103,8	70,0	236,1
Тошкент шаҳри	100	67,0	133,8	192,8	133,0

3.11 - жадвалдан кўришимиз мумкинки, асосий капиталга киритилган марказлаштирилган инвестицияларнинг йиллик ўсиш суръати Республика бўйича 2017 йилда 142,8 %ни ташкил қилган. Худудлар кесимида 2016 йилга нисбатан 2017 йилда Хоразм (236,1 %), Сурхондарё (207,6), Қашқадарё (199,9 %), Наманган (159,4 %), Тошкент (152,5 %) вилоятларида юқори ўсиш суръати кузатилган.

Самарканд вилоятида кейинги йиллардаги асосий капиталга киритилган марказлаштирилган инвестицияларнинг йиллик ўсиш суръатлари республика бўйича ўртача кўрсаткичдан паст бўлган.

Маълумки, жаҳон амалиётида мамлакат миёсида инвестицияларнинг барқарор молиявий манбаи сифатида марказлаштирилмаган инвестициялар эътироф этилади.

²¹Уз Р ДСҚ маълумотлари.

Ҳозирги шароитда мамлакатдаги жами инвестицияларни молиялаштириш манбалари таркибида марказлаштирилган ва марказлаштирилмаган инвестицияларнинг нисбати 25/75 атрофини ташкил қилади.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда иқтисодийни либераллаштириш йилларида инвестицияларнинг таркибида марказлаштирилган инвестицияларни молиялаштириш манбаларининг оширилиши ҳисобига уларнинг жами инвестициялардаги улушини ошириш масаласи стратегик аҳамият касб этувчи вазифалардан бири сифатида белгиланган.

3.12-жадвал

Ўзбекистонда асосий капиталга марказлаштирилмаган инвестициялар ҳақида маълумот²², (млн. сўм)

	Марказлаштирилмаган инвестициялар, млн. сўм				
	2013	2014	2015	2016	2017
Республика бўйича жами	23113367.9	28709123.1	33075226.0	39281618.7	45744153.9
Қорақалпоғистон Республикаси	2094193.7	3418258.3	4696855.4	3136910.4	1807118.1
Андижон вилояти	1101465.4	1149878.7	1426214.0	1753239.1	1971309.6
Бухоро вилояти	2604064.2	3029229.7	3328903.1	5007212.5	10057225.9
Жиззах вилояти	660572.3	705190.8	821041.6	1014178.7	1154727.6
Кашқадарё вилояти	2802815.0	3501030.2	4070978.9	4822772.1	5731695.3
Навоий вилояти	1519384.5	1540081.5	1167929.3	1593651.5	1744176.5
Наманган вилояти	825671.9	1048649.1	1263268.2	1792770.8	1818146
Самарқанд вилояти	1596077.3	1881819.9	2465595.2	2852352.2	2805022.0
Сурхондарё вилояти	915678.4	993207	1224656.9	1498376.9	1896935.8
Сирдарё вилояти	457282.4	545634.7	531658.3	771620.0	894476.8
Тошкент вилояти	2307499.5	2755073.2	3241284.2	3117760.4	3017372.7
Фарғона вилояти	1281067.3	1536639.9	1673107.3	1914470.1	2047418.5
Хоразм вилояти	820350.1	1204748.8	1071619.4	1255168.4	1227856.5
Тошкент шаҳри	4127224.7	5399681.3	6092114.2	8751135.6	9570672.4

3.12 - жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, Ўзбекистонда асосий капиталга киритилган марказлаштирилмаган инвестициялар 2013 йилда 23113367.9 млн. сўмни ташкил қилиб барқарор ўсиш суръатига эга бўлган.

²²Ўз Р ДСҚ маълумотлари.

250

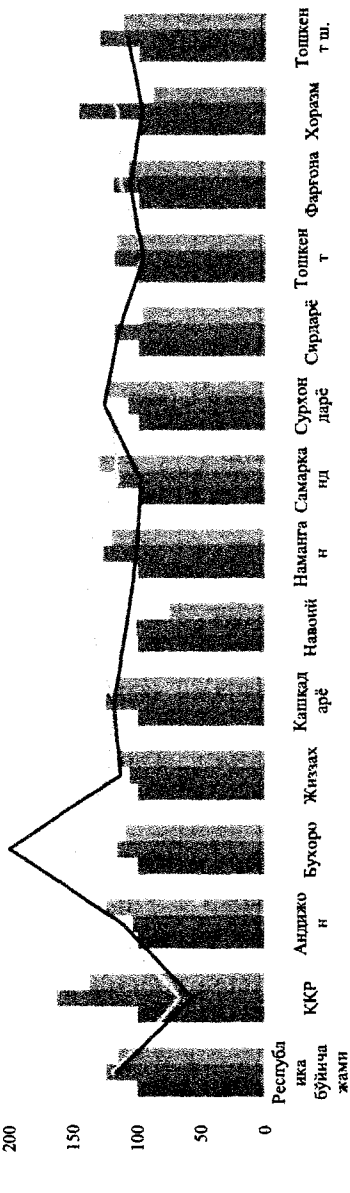
200

150

100

50

0

3.1-расм. Марказлаштирилмаган инвестициялар йиллик ўсиш динамикаси²³, утган йилга нисбатан %/да

²³Ўз Р.ДСҚ маълумотлари.

2017 йилга келиб республика бўйича асосий капиталга киритилган марказлаштирилмаган инвестициялар 45744153.9 млрд сўмни ташкил этмоқда.

Самарқанд вилоятида 2013 йилда марказлаштирилмаган инвестициялар 1596077,3 млн. сўмни, 2017 йилга келиб эса барқарор ўсиш суръати билан 2805022,0 млн. сўмни ташкил этган.

Марказлаштирилмаган инвестицияларни молиялаштириш манбалари таркиби қуйидагилардан иборат:

- корхоналар маблағлари;
- аҳоли жамғармалари;
- банк кредитлари;
- тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар.

Марказлаштирилмаган инвестицияларни ҳудудлар кесимида йиллик ўсиш суръати қуйидаги расмда келтирилган, 3.1 - расм.

Ҳудудлар кесимида марказлаштирилмаган инвестицияларнинг ўсиш сурхатида Бухоро вилоятида (200,9 %) юқори йиллик ўсиш суръатикузатилмоқда. Шунингдек, Қашқадарё (118,8 %), Сурхондарё (126,6 %) вилоятларида Республикадаги ўртача кўрсаткичдан юқори салмоқни ташкил қилмоқда.

Самарқанд вилоятида ҳам 2017 йилда йиллик ўсиш эмас балки йиллик ўсишдаги пасайиш (98,3 %) кузатилган. Бу ўз навбатида маҳаллий давлат ҳокимияти томонидан марказлаштирилмаган инвестицияларни молиялаштириш манабалари кесимида ялпи инвестицион фаолликни янада ошириш бўйича кескин чора тadbирлар ишлаб чиқишни тақозо қилади.

Хусусан, марказлаштирилмаган инвестицияларда ҳудудларнинг улушини таҳлили кўрсатадики, 12 - жадвал, Бухоро вилоятининг улуши 2013 йилда 11,3 %ни ташкил этган бўлса, барқарор ўсиб бориб 2017 йилда 22,0 %ни ташкил қилган.

Тошкент шаҳрининг улуши 2017 йилда 20,9 %ни ташкил қилган. Қашқадарё вилоятининг республика бўйича марказлаштирилмаган инвестициялардаги улуши 2017 йилга келиб 12,5 %ни ташкил қилган. Демак, 2017 йилда жами республика бўйича асосий капиталга киритилган марказлаштирилмаган инвестицияларда Тошкент шаҳри,

Бухоро, Қашқадарё вилоятларининг улуши 55,4 %ни ташкил қилмоқда.

Самарканд вилоятининг таҳлил қилинаётган даврдаги энг юкори улуши 2015 йилда 7,5 %ни ташкил қилган. Кейинги 2 йил мобайнида ушбу кўрсаткич пасайиш тенденциясига эга бўлиб 2017 йилда 6,1 %ни ташкил қилмоқда. Бу ўз навбатида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан марказлаштирилмаган инвестицияларни молиялаштириш манбалари ҳисбига инвестицион фаолликни оширишбўйича қатъий чора тадбирларни амалга оширишни такозо қилади.

3.13-жадвал

Марказлаштирилмаган инвестицияларда ҳудудларнинг улуши²⁴,
(жамига нисбатан фоизда)

Худудлар номи	Йиллар				
	2013	2014	2015	2016	2017
Республика бўйича жами	100	100	100	100	100
Қорақалпоғистон Республикаси	9,1	11,9	14,2	8,0	4,0
Андижон вилояти	4,8	4,0	4,3	4,5	4,3
Бухоро вилояти	11,3	10,6	10,1	12,7	22,0
Жиззах вилояти	2,9	2,5	2,5	2,6	2,5
Қашқадарё вилояти	12,1	12,2	12,3	12,3	12,5
Навоний вилояти	6,6	5,4	3,5	4,1	3,8
Наманган вилояти	3,6	3,7	3,8	4,6	4,0
Самарканд вилояти	6,9	6,6	7,5	7,3	6,1
Сурхондарё вилояти	4,0	3,5	3,7	3,8	4,1
Сирдарё вилояти	2,0	1,9	1,6	2,0	2,0
Тошкент вилояти	10,0	9,6	9,8	7,9	6,6
Фарғона вилояти	5,5	5,4	5,1	4,9	4,5
Хоразм вилояти	3,5	4,2	3,2	3,2	2,7
Тошкент шаҳри	17,9	18,8	18,4	22,3	20,9
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

²⁴Ўз Р ДСҚ маълумотлари.

Марказлаштирилмаган инвестицияларни молиялаштириш манбалари таркибида корхоналар ўз маблағлари ва аҳоли маблағларининг салмоғини юқори бўлиши ҳудудда фаолият юритувчи тадбиркорлик субъектларининг рентабеллиги ва аҳолининг реал даромадларининг юқори суръатини ҳам ифодалайди. Шунингдек, қулай инвестицион муҳитнинг асосий индикаторларидан бири ҳисобланади.

3.14-жадвал

Ҳудудлар кесимида асосий капиталга киритилган инвестицияларни ички ва жалб қилинган молиялаштириш манбалари²⁵, фозда

	2013		2014		2015		2016		2017	
	Корхоналар ўз маблағлари ва аҳоли маблағлари	Жалб қилинган маблағлар	Корхоналар ўз маблағлари ва аҳоли маблағлари	Жалб қилинган маблағлар	Корхоналар ўз маблағлари ва аҳоли маблағлари	Жалб қилинган маблағлар	Корхоналар ўз маблағлари ва аҳоли маблағлари	Жалб қилинган маблағлар	Корхоналар ўз маблағлари ва аҳоли маблағлари	Жалб қилинган маблағлар
Ўз Р	55,2	44,8	54,7	45,3	52,9	47,1	53,0	47,0	55,0	45,0
КҚР	54,3	45,7	36,5	63,5	26,7	73,3	34,2	65,8	34,0	65,0
Андижон	67,4	32,6	63,2	36,8	60,9	39,1	64,3	35,7	64,3	35,7
Бухоро	34,7	65,3	38,1	61,9	49,2	50,8	37,8	62,2	37,6	62,4
Жиззах	49,0	51,0	52,4	47,6	50,7	49,3	56,8	43,2	56,6	43,4
Кашкадарё	55,1	44,9	61,2	38,8	58,9	41,1	51,9	48,1	51,9	48,1
Навоий	62,5	37,5	71,2	28,8	57,9	42,1	48,0	52,0	48,2	51,8
Наманган	58,3	41,7	52,7	47,3	49,6	50,4	46,0	54,0	46,0	54,0
Самарканд	69,7	30,3	66,7	33,3	69,5	30,5	74,1	25,9	74,1	25,9
Сурхондарё	53,4	46,6	57,3	42,7	56,2	43,8	55,9	44,1	55,9	44,1
Сирдарё	38,8	61,2	40,4	59,6	36,3	63,7	37,3	62,7	37,1	62,9
Тошкент	54,5	45,5	47,5	52,5	49,3	50,7	55,6	44,4	55,6	44,4
Фарғона	49,9	50,1	57,4	42,6	56,8	43,2	58,0	42,0	58,1	41,9
Хоразм	54,5	45,5	59,4	40,6	62,9	37,1	68,2	31,8	68,2	31,8
Тошкент ш.	62,9	37,1	65,4	34,6	64,4	35,6	60,2	39,8	60,2	39,8

²⁵Ўз Р ДСҚ маълумотлари.

3.14 - жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, республика бўйича асосий капиталга киритилган марказлаштирилмаган инвестицияларнинг асосий манбаи бўлган корхоналар ўз маблағлари ва аҳоли маблағлари 2013 йилда 55,2 %ни ташкил қилган. Бошқа жалб қилинган маблағларнинг улуши 44,8 %ни ташкил қилган. Ушбу нисбат кейинги 5 йил мобайнида заиф тарзда тебраниб 2017 йилда 55/45 нисбатни ташкил қилган. Демак, жами инвестицион фаолиятга корхоналар маблағлари ва аҳоли маблағларини мобилизация қилишдаги фаоллик кузатилмаган. Бу 2 асосий омилга боғлиқдир. Биринчидан, макродаражада хўжалик субъектлари ва аҳоли реал даромадлари даражаси ва улар ҳисобига ҳосил қилинадиган жамғариш нормаси. Иккинчидан, хўжалик субъектлари ва аҳоли реал даромадлари ҳисобига шаклландиган жамғармаларни инвестицион активларга трансформациялаш жараёнига хос муаммолар негизида ушбу нисбат таъминланган.

Бинобарин, Самарқанд вилоятида ҳудудий инвестиция дастурларини молиялаштиришда марказлаштирилмаган инвестициялар таркибида корхоналар ўз маблағлари ва аҳоли маблағларининг улуши 2013 йилда 69,3 %ни ташкил қилган бўлса, 2017 йилда 74,1 %га ўсган.

Шу билан бир қаторда, кейинги йилларда ҳудудлар инвестицион фаоллигини ошириш асосан ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва инновацион технологияларни кенг жорий этиш бўйича лойиҳаларни реализация қилишга қаратилмоқда. Бундай шароитда юқори технологияларга асосланган ҳорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш сиёсатини янада жадаллаштириш устувор аҳамият касб этади.

3.15-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, миллий валюта эквивалентида 2013 йилда Республика бўйича асосий капиталга киритилган хорижий инвестициялар ва кредитлар 5532719,2 млн. сўмни ташкил қилган. Ушбу кўрсаткич 2017 йилгача ўсиш тенденциясига эга бўлиб, 16308985,3 млн. сўмни ташкил этган. Хорижий инвестицияларни жалб қилиш сиёсатида 2017 йилда Бухоро вилояти (8256942.5 млн. сўм), Тошкент шаҳри (2162197.8 млн. сўм), Қашқадарё (1950872.5), Наманган (1088389.5), Тошкент (781808.3 млн. сўм) вилоятлари етакчилик қилган.

**Худудлар кесимида асосий капиталга киритилган хорижий
инвестициялар ва кредитлар²⁶, млн. сўм.**

Худудлар номи	2013	2014	2015	2016	2017
Ўз Р	5532719.2	6980062.5	8309522.1	10611381.4	16308985.3
ҚҚР	736578.7	1892412.3	2899745.3	1683392.7	268607.6
Андижон	75657.9	101490.6	86011.9	108025.7	197336.9
Бухоро	1516939.9	1615687.6	1463196.7	3101157.6	8256942.5
Жиззах	31937.7	71333.8	38010.4	106310.3	125216.2
Кашкадарё	838027.2	918956.6	1037674	2006063.7	1950872.5
Навоий	384490.3	180667.5	54888.4	152469.1	384980.7
Наманган	81954.8	295711.2	488831.5	639144.5	1088389.5
Самарканд	86107.2	85799.5	128027.6	81455.5	114451.1
Сурхондарё	164202.4	183469.4	191515.6	209083.4	512814.9
Сирдарё	81663.6	94991.8	116698.8	102329.3	76081.3
Тошкент	343229.8	437671.5	677578.1	580325.7	781808.3
Фарғона	251093.3	198933.3	193576.2	235360.5	191835.4
Хоразм	60818.7	119967.6	40789.8	90399.3	197450.6
Тошкент ш.	880017.7	782969.7	892977.9	1515864.1	2162197.8

Самарканд вилоятида ушбу тенденция бўйича хорижий инвестицияларни жалб қилиш сиёсатида фаоллик паст даражада бўлган. Хусусан, 2013 йилда 86107.2 млн. сўмлик хорижий инвестициялар жалб қилинган бўлса, 2017 йилга келиб ушбу кўрсаткич 114451,1 млн. сўмни ташкил этган.

Шунингдек, жалб қилинган хорижий инвестицияларнинг номинал мазмунидан кўришимиз мумкинки, барча худудларда ҳам хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўйича фаоллик мувозанатли даражада таъминламаяпти.

Хорижий инвестицияларни номинал миқдори бўйича энг паст кўрсаткич Сирдарё вилоятига тегишли бўлган.

Ўзбекистон худудларига улкан хорижий инвестициялар йўналтириляётган мамлакатлар гуруҳига кириш учун барча шарт-шароитларга, хорижий инвестицияларни худудларга жалб этиш учун бир қатор афзалликларга эга. Бу борада жаҳон ҳамжамияти олдида

²⁶Ўз Р ДСҚ маълумотлари

Ўзининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси, дунё харитасидаги географик жойлашуви, табиий ресурсларининг таркиби ва захираси, ҳукумат олиб бораётган иқтисодий сиёсат ва бошқалар билан муҳим роль ўйнайди.

3.16 - жадвалда ҳудудларга киритилган инвестицияларни АҚШ доллари эквивалентида келтирилган. 2017 йилда Республика бўйича жамлб қилинган хорижий инвестицияларнинг номинал миқдоридagi псайиши асосан хорижий валюталарга нисбатан марказий банк валюта курсларини девалвация қилиши ҳисобига кузатилган. Умумий тенденцияда эса хорижий инвестицияларни жалб қилиш сўратини ортиб борганлигини кўришимиз мумкин.

3.16-жадвал

Ҳудудлар кесимида асосий капиталга киритилган хорижий инвестициялар ва кредитлар²⁷ (ҳар йил охирининг 31 декабрига МБ расмий курсга нисбатан млн. долларда)

	2013	2014	2015	2016	2017
Ўзбекистон Республикаси	2512.5	2881.5	2957.2	3298.0	2008.5
Қорақалпоғистон Республикаси	334.5	781.2	1032.0	523.2	33.1
Андижон	34.4	41.9	30.6	33.6	24.3
Бухоро	688.9	667.0	520.7	963.8	1016.9
Жиззах	14.5	29.4	13.5	33.0	15.4
Кашқадарё	380.6	379.4	369.3	623.5	240.3
Навоний	174.6	74.6	19.5	47.4	47.4
Наманган	37.2	122.1	174.0	198.6	134.0
Самарқанд	39.1	35.4	45.6	25.3	14.1
Сурхондарё	74.6	75.7	68.2	65.0	63.2
Сирдарё	37.1	39.2	41.5	31.8	9.4
Тошкент	155.9	180.7	241.1	180.4	96.3
Фарғона	114.0	82.1	68.9	73.2	23.6
Хоразм	27.6	49.5	14.5	28.1	24.3
Тошкент ш.	399.6	323.2	317.8	471.1	266.3

3.17 - жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, Республика бўйича асосий капиталга киритилган хорижий инвестициялар ва кредитларнинг йиллик ўсиш суръати 2017 йилда 153,7%ни ташкил қилиб, кейинги 5 йил ичида юқори ўсиш суръати кузатилган. 2017

²⁷Ўз Р ДСҚ маълумотлари.

йилда Республика бўйича ўртача кўрсаткичдан Бухоро (266,3 %), Навоий (252,5 %), Сурхондарё (245,3 %), Хоразм (218,4 5), Наманган (170,3 %), Андижон (182,7 %) вилоятларида юқори кўрсаткич кузатилган. Демак, хорижий инвестицияларни жалб қилиш ҳудудий сиёсатида фаолиқ юқорида тилга олинган вилоятларда кузатилган.

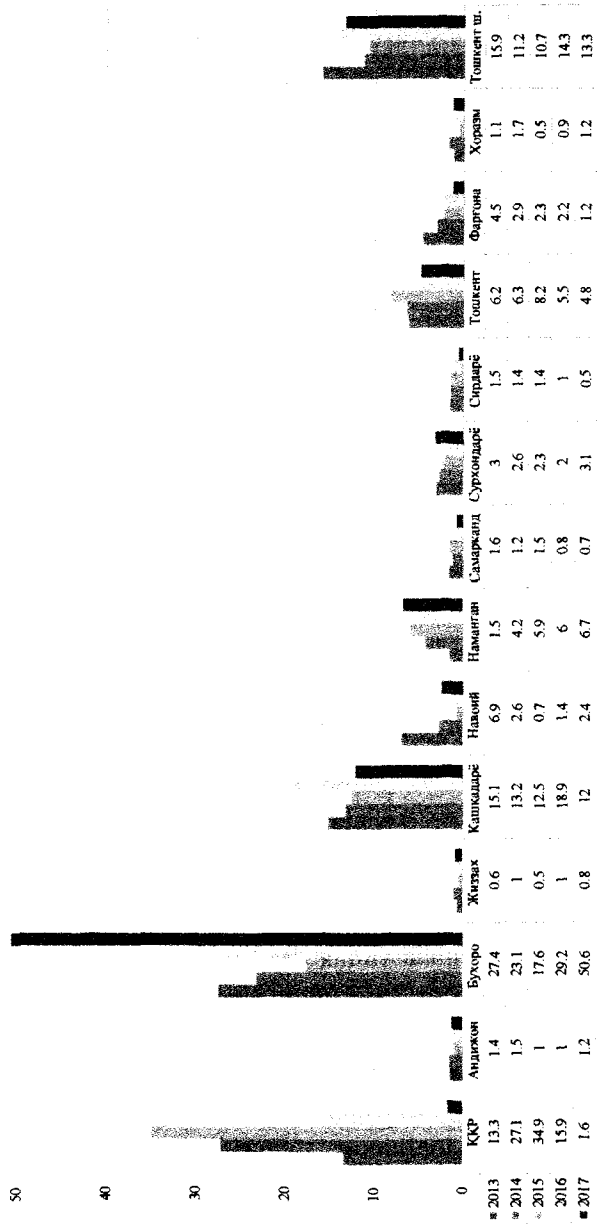
3.17-жадвал

Ҳудудлар кесимида асосий капиталга киритилган хорижий инвестицияларва кредитларнинг йиллик ўсиш суръати²⁸ (ўтган йилга нисбатан фоизда)

	2013	2014	2015	2016	2017
<i>Ўзбекистон Республикаси</i>	100	126.2	119.0	127.7	153.7
<i>Қорақалпоғистон Республикаси</i>	100	256.9	153.2	58.1	16.0
<i>Андижон</i>	100	134.1	84.7	125.6	182.7
<i>Бухоро</i>	100	106.5	90.6	211.9	266.3
<i>Жиззах</i>	100	223.4	53.3	279.7	117.8
<i>Қашқадарё</i>	100	109.7	112.9	193.3	97.2
<i>Навоий</i>	100	47.0	30.4	277.8	252.5
<i>Наманган</i>	100	360.8	165.3	130.7	170.3
<i>Самарқанд</i>	100	99.6	149.2	63.6	140.5
<i>Сурхондарё</i>	100	111.7	104.4	109.2	245.3
<i>Сирдарё</i>	100	116.3	122.9	87.7	74.3
<i>Тошкент</i>	100	127.5	154.8	85.6	134.7
<i>Фарғона</i>	100	79.2	97.3	121.6	81.5
<i>Хоразм</i>	100	197.3	34.0	221.6	218.4
<i>Тошкент ш.</i>	100	89.0	114.1	169.8	142.6

Самарқанд вилоятида ҳам 2016 йилда 2015 йилга нисбатан ўзлаштирилган хорижий инвестиция ва кредитларида пасайиш тенденцияси кузатилган. Лекин, 2017 йилга келиб ўсиш суръати 140,7 %ни ташкил этмоқда. Лекин Республика бўйича ўртача ўсиш суръатидан Самарқанд вилоятидаги ўсиш суръатининг пастлиги Республика бўйича жами ўзлаштирилган хорижий инвестиция ва кредитларда Самарқанд вилоятининг улушини пасайишига таъсир этади. Бунни қуйидаги 2 - расм маълумотларидан кўришимиз мумкин.

²⁸Ўз Р ДСҚ маълумотлари

3.2-расм. Асосий капиталга киртилган хорижий инвестициялар ва кредитларда ҳудудларнинг улуши²⁹ (жамига нисбатан фойзда)

²⁹Уз Р ДСҚ маълумотлари.

Худудлар асосий капиталига киритилган хорижий инвестициялар ва кредитларда Саарқанд вилояти паст кўрсаткичга эга бўлмоқда. Хусусан, 2013 йилда ушбу кўрсаткич 1,6 %ни ташкил қилган бўлса, 2017 йилга келиб нисбатан пасайиш тенденциясига эга бўлган ва 0,7%ни ташкил қилган.

Демак, бундан хулоса қилиш мумкинки, Самарқанд вилоятида асосий капиталга киритилган хорижий инвестициялар ва кредитлари ўзлаштириш биринчидан, республика бўйича паст кўрсаткични ташкил этмоқда. Иккинчидан, кейинги йилларда ушбу соҳадаги фаоллик пасайиш тенденциясига эга бўлмоқда.

Фикримизча, асосий капиталга киритилган хорижий инвестицияларни номинал миқдори нуқтаи назардан ҳали худудда бу соҳада кенг ислохотлар олиб борилиши лозим. Хусусан, Самарқанд вилояти хорижий инвестицияларни жалб қилиш соҳасида нисбатан қулай инвестицион муҳит ва салоҳиятга эга вилоятлардан бири ҳисобланади.

Ҳар бир худудда асосий капиталга киритилган инвестицияларда хорижий инвестицияларнинг улушини ошириб бориш ва бунда асосан тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш ҳажми ва кўлами ошириб бориш ҳар бир раҳбарнинг шахсий мажбурияти эканлигини ҳукуратимиз томонидан таъкидлаб келинмоқда.

Шу нуқтаи назардан кўриб ўтадиган бўлсак, Самарқанд вилоятида бу борадаги ишларни яқин истикболда кескин жонлаштириш зарурлигини тақозо қилади.

3.18-жадвалдан кўришимиз мумкинки, хорижий инвестиция ва кредитларини асосий капиталга киритилган инвестицияларни молиялаштириш манбаларидаги улуши 2013 йилда Республика бўйича ўртача 19,3 %ни ташкил қилган. Ушбу кўрсаткич 2017 йилга келиб ўсиш тенденциясига эга бўлган ва 27,6 %ни ташкил қилган.

Самарқанд вилоятида хорижий инвестиция ва кредитларини асосий капиталга киритилган инвестицияларни молиялаштириш манбаларидаги улуши таҳлил қилинаётган давларда 6,3 %-2,5 % диапазонда тебраниб борган.

Умумий хулоса сифатида айтиш мумкинки, биргина 2017 йилнинг ўзида қарийиб Республика кўрсаткичидан 4 маротаба ортда қолмоқда.

3.18-жадвал

Хорижий инвестиция ва кредитларини асосий капиталга киритилган инвестицияларни молиялаштириш манбаларидаги улуши³⁰, фоизда

Худудлар номи	2013	2014	2015	2016	2017
Ўзбекистон Республикаси	19,3	19,8	19,9	21,3	27,6
Самарқанд	4,5	3,8	4,5	2,5	6,3

Маълумки ҳар бир ҳудудга хос табиий, иқлим шарт-шароити, иқтисодий ресурсларнинг тақсимланиш хусусиятлари уларнинг молиявий-инвестицион салоҳиятига таъсир этади. Ушбу ҳудудларга хос хусусиятлар асосий капиталга киритилган инвестициялар ва хусусан, хорижий инвестицияларнинг тармоқ таркиби бўйича ҳам ҳудудий факланишларни келтириб чиқаради.

Куйидаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2014-2017 йиллар мобайнида хорижий инвестицияларни мамлакат иқтисодиё-тининг тармоқларига жалб қилишда маълум ўзгариш тенденцияларини кузатиш мумкин.

2014 йилда Ўзбекистон республикаси бўйича асосий капиталга киритилган жами хорижий инвестицияларни 52,3 %и тоғ кон саноатига киритилган бўлиб, унинг номинал миқдори 3648834,8 млн. сўмни ташкил қилган. Саноатнинг ушбу тармоғига киритилган инвестициялар 2016 йилда жами хорижий инвестицияларнинг 31,1%ини ташкил қилган. 2017 йилга келиб эса яна ушбу саноат тармоғига киритилган хорижий инвестициялар жамига нисбатан 56,7%ни ташкил қилиб, 9226187,8 млн. сўмга етган. 2017 йилда республика бўйича жами хорижий инвестицияларнинг 13,0 %и ишлаб чиқариш саноати тармоғига киритилган, 3.19 - жадвал.

³⁰Ўз Р ДСК маълумотлари.

3.19-жадвал

2014-2017 йилларда Ўзбекистон Республикасида асосий капиталга киритилган хорижий инвестицияларни тармоқ таркиби³¹ (Ўзбекистон мисолида)

Тармоқлар номи	2014		2015		2016		2017	
	млн. сўм	%	млн. сўм	%	млн. сўм	%	млн. сўм	%
1. Жами	6980062,5	100,0	8309522,1	100,0	10611381,4	100,0	16308985,3	100,0
2. Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги	157491,8	2,3	64832,7	0,8	171764,9	1,6	190464,3	1,2
3. Тоғ-кон саноати	3648834,8	52,3	4350886,8	52,3	3296594,6	31,1	9226187,8	56,7
4. Ишлаб чиқариш саноати	589563,0	8,4	469624,7	5,7	2905441,4	27,4	2111798,3	13,0
5. Электр энергияси, газ, буғ ва конденцияланган ҳаво	541046,8	7,8	1119052,9	13,5	1306350,8	12,3	394432,3	2,4
6. Сув билан таъминлаш, канализация, чиқиндиларни йиғиш ва қаёғта фойдаланиш	144587,1	2,1	144055,7	1,7	318830,5	3,0	304142,3	1,9
7. Қурилиш	24385,2	0,3	64118,0	0,8	6168,0	0,1	20767,1	0,1
8. Улгуржи ва чакана савдо, моторли транспорт воситалари ва мотоциклларни таъмирлаш	41160,2	0,6	59085,1	0,7	113896,7	1,1	135688,1	0,8
9. Ташиш ва саклаш	1011670,7	14,6	1087997,0	13,1	1390945,3	13,1	1469697,7	9,0
10. Япаш ва овқатланиш буйича хизматлар	60663,1	0,9	34410,9	0,4	3512,1	0,0	8790,9	0,1
11. Ахборот ва алоқа	602148,5	8,6	620659,7	7,5	761300,4	7,2	1556919,8	9,5
12. Молия ва сўғурта фаолияти	611,9	0,0	15930,7	0,2	902,3	0,0	371,2	0,0
13. Қўчмас мулк билан боғлиқ ишлар	7148,4	0,1	12603,4	0,2	571,0	0,0	85282,8	0,5
14. Қасбий, илмий ва техник фаолият	57779,8	0,8	48956,5	0,6	6351,1	0,1	13097,9	0,1
15. Маълумий ва қўшимча хизматлар	7317,8	0,1	6404,9	0,1	37276,5	0,4	38443,2	0,2
16. Давлат бошқаруви ва мудофааси; мажбурий ижтимоий таъминот	2331,3	0,0	93415,5	1,1	9,7	-	98857,8	0,6
17. Таълим	19331,0	0,3	6798,9	0,1	101793,8	1,0	137756,5	0,8
18. Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар курсатиш	58838,7	0,8	62889,5	0,8	182941,6	1,7	508728,6	3,1
19. Санъат, қўнғил очиш ва дам олиш	2261,8	0,0	1745,8	0,0	4888,6	0,0	5010,5	0,0
20. Бошқа фаолият турлари	2890,6	0,0	2080,0	0,0	1842,2	0,0	2548,2	0,0
21. Турар-жой қурилишига инвестициялар			43973,4	0,4	-	-		0,0

2013 йилда ташиш ва сақлаш тизимларига киритилган хорижий инвестициялар жамига нисбатан 14,6 %ни ташкил қилган бўлса, 2017 йилга келиб ушбу тармоққа киритилган хорижий инвестициялар жами хорижий инвестицияларга нисбатан 9,0 %ни ташкил этган.

Демак, юқоридагилар асосида хулоса қилиш мумкинки, жами Республика бўйича хорижий инвестицияларни асосий қисми иқтисодиётнинг sanoat тармоғига ва хусусан, тоғ кон sanoatига жалб қилинмоқда.

Ушбу тенденцияни Самарқанд вилояти кесимида кўриб ўтадиган бўлсак бошқача манзарани гувоҳи бўлишимиз мумкин, 3.20 - жадвал.

Жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, 2013 йилда Самарқанд вилояти иқтисодиёти асосий капиталга жалб қилинган жами хорижий инвестицияларнинг 18,3 % и ташиш ва сақлаш тизимига киритилган. Ушбу тармоққа киритилган хорижий инвестициялар 2016 йилгача, олдинги ўринларда етакчилик қилган.

2015 йилда эса жами хорижий инвестицияларнинг 42,1 %и ишлаб чиқариш sanoati тармоғига жалб қилинган. Вилоятда ахборот ва алоқа тизимига хорижий инвестицияларни жалб қилишда сеезиларли фаоллик кузатилган. Хусусан, 2017 йилнинг ўзида вилоятдаги ахборот алоқа тизимидаги инфраструктурани яхшилаш, модернизациялашга жами киритилган хорижий инвестицияларнинг 34,4 %и тўғри келган. Шунингдек, сув билан таъминлаш, канализация, чиқиндиларни йиғиш ва қайта фойдаланишга киритилган хорижий инвестициялар 38642,6 млн.сўм эквивалентини ташкил қилиб, жамига нисбатан 33,8 %ни ташкил қилмоқда.

Республикада мавжуд бўлган менерал хом ашё ресурсларини ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини илғор технологиялар асосида қайта ишловчи корхоналарни қуришда, импорт ўрнини босувчи янги sanoat тармоқларини ривожлантиришда, sanoat корхоналарини техник ва технологик жиҳатдан модернизация қилиш орқали рақобатбардош, экспортбоп маҳсулотларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйишда хорижий инвестицияларни республикага жалб этиш энг муҳим йўналишлардан ҳисобланади.

2014-2017 йилларда Самарқанд вилоятида асосий капиталга қиртилган хорижий инвестицияларни тармок таркиби³²

3.20-жадвал

Тармоклар номи	2014		2015		2016		2017	
	млн. сўм	%	млн. сўм	%	млн. сўм	%	млн. сўм	%
Жами	85799,5	100	128027,6	100	81455,5	100	114451,1	100
1. қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги	15229,3	17,7	2653,4	2,1	1298,0	1,6	-	-
3. тоғ-кон саноати	3554,3	4,1	6178,4	4,8	0,0	0,0	-	-
4. ишлаб чиқариш саноати	14076,7	16,4	53932,7	42,1	8829,0	10,8	11453,9	10,0
5. электр энергияси, газ, буғ ва конденсиацияланган ҳаво	5074,1	5,9	171,1	0,1	5915,9	7,3	161,4	0,1
6. сув билан таъминлаш, канализация, чикчилларни йиғиш ва қайта фойдаланиш	8249,4	9,6	278,2	0,2	13152,1	16,1	38642,6	33,8
7. қурилиш	0,0	0,0	2361,9	1,8	281,0	0,3	359,3	0,3
8. улгуржи ва чакана савдо, моторли транспорт воситалари ва мотоциклларни таъмирлаш	324,9	0,4	1755,1	1,4	2564,1	3,1	3174,6	2,8
9. ташиш ва сақлаш	15694,4	18,3	37759,0	29,5	16877,3	20,7	-	-
10. яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	675,1	0,8	1418,6	1,2	2299,8	2,8	2879,2	2,5
11. ахборот ва алоқа	15477,2	18,0	17307,8	13,6	14014,9	17,2	39349,2	34,4
12. молия ва сугўрта фаолияти	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-	-
13. кўчмас мулк билан боғлиқ ишлар	-	0,0	0,0	0,0	-	-	-	-
14. касбий, илмий ва техника фаолият	19,3	0,0	3,4	0,0	0,0	0,0	-	-
15. маъмурий ва қўшимча хизматлар	169,9	0,2	179,5	0,1	0,0	0,0	-	-
16. давлат бошқаруви ва мудофааси; мажбурий ижтимоий таъминот	-	0,0	-	-	-	-	-	-
17. таълим	3387,7	4,0	-	-	-	-	-	-
18. соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар	3797,5	4,5	4012,6	3,1	16223,5	19,9	18430,9	16,1
19. кўрсаткич	-	-	-	-	-	-	-	-
19. саноат, қўнғил очиш ва дам олиш	13,0	0,0	13,7	0,0	0,0	0,0	-	-
20. бошқа фаолият турлари	56,7	0,1	2,2	0,0	0,0	0,0	-	-
21. турар-жой қурилишига инвестициялар	-	0,0	-	-	-	-	-	-

4-§. ХУДУДЛАРНИ КОМПЛЕКС РИВОЖЛАНТИРИШ ТАДБИРЛАРИНИ ИЗЧИЛ ДАВОМ ЭТТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

2019 йилда мамлакатимизни ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Парламентга Мурожаатномасида кенг қамровли иқтисодий ислохотлар негизидаги мақсадларларга эришиш учун белгиланган устувор вазифаларни амалга оширишда “худудларни комплекс ривожлантириш тадбирларини изчил давом эттириш лозим”-деб таъкидланди³³.

Мамлакатимизда охириги йилларда олиб борилаётган ислохотлар, иқтисодиётдаги тизимли ўзгаришлар натижасида ялпи ички маҳсулот таркибида саноатнинг улушини 2018 йилдаги 35 фоиздан 2019 йилда 37 фоизга ортиши режалаштирилган.

Мазкур тадбирларни амалга ошириш йўналишида худудлардаги мавжуд ҳолат Президентимиз томонидан танқидий таҳлил қилиниб, 2019 йилда ва ундан кейинги даврда эришилиши вилоят раҳбарларининг биринчи навбатдаги вазифалари белгилаб берилди: “Бироқ айрим шаҳар ва туманларда бу ўта муҳим масалага етарлича эътибор берилмаяпти. Оқибатда, Республиканинг 27 та туманида саноатнинг улуши вилоят кўрсаткичининг 1 фоизига ҳам етмайди. Шу сабабли, ҳар бир туман ва шаҳар саноатини ривожлантириш бўйича ўрта ва узоқ муддатли дастурлар ишлаб чиқиш керак. Бу масалани, аввало, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар раҳбарлари алоҳида назоратга олиши керак.”

Мамлакатимизнинг бой ва қадимий тарихидан маълумки, аجدодларимиз томонидан маҳаллаларни ободонлаштириш ва бунёдкорлик ишларини амалга ошириш энг бебаҳо қадрият ва анъаналардан ҳисобланади. Мазкур қадриятларимизни изчил давом эттирган ҳолда кенг қўламли бунёдкорлик ишларини барча худудларда амалга ошириш орқали қишлоқ аҳолиси учун муносиб шароитлар яратиш ва уларнинг турмуш маданиятини янада юксалтириш, энг

³³ 2019 йилда мамлакатимизни ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Парламентга Мурожаатномаси.// <https://president.uz/uz/lists/view/2228>

асосийси, ёшларни хайрли ишларга даъват этиш алоҳида аҳамият касб этади.

Ҳар ким ўзи яшайдиган уй, маҳалла ва қишлоқни ободонлаштиришда хиссасини қўша, юртимиз обод бўлади, обод юртда яшайдиган одамлар кайфияти яхши бўлиши таъминланади.

<p>Ҳар бир туман ва шаҳар саноатини ривожлантириш бўйича ўрта ва узоқ муддатли дастурлар ишлаб чиқиш</p> 	<p>2019 йилда “ОБОД ҚИШЛОҚ” ва “ОБОД МАҲАЛЛА” дастурлари ижроси учун 4 ТРЛН СЎМДАН зияд маблағ ажратиш</p>
<p>Ўзбекистон аҳолисининг урбанизация даражасини 2030 йилга қадар 60 %га етказиш бўйича давлат дастури ишлаб чиқиш</p> 	<p>Худудларда жойлашган шаҳар ва поселкаларни комплекс ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш</p>
<p>Қишлоқ жойларида намунавий уй-жойлар қуриш дастурларидан босқичма босқич шаҳар ва поселкаларни кўп қаватли уйлар қуришга ўтиш</p> 	<p>Коммунал муҳандислик инфратузилмасини уй-жойларни қуриш дастурлари билан узвий боғлиқ ҳолда ривожлантириш</p>

Шу билан биргаликда, мамлакатимиз аҳолисининг 49 фоизи яшайдиган қишлоқ жойларда салмоқли демографик, меҳнат ва иқтисодий салоҳият жамланишига қарамасдан, улар учун зарурий шароитлар яратиб берилмаган, турмуш даражаси ва сифатини оширишга етарлича эътибор қаратилмаган. Жумладан, сўнгги йилларда пахта, ғалла ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга хиссаси юқори бўлган дехкон-фермерларнинг ва бошқа тоифадаги аҳолининг ҳаётий-маиший эҳтиёжлари тўлиқ таъминланмаган.

2018 йил 27 июнь куни Президент Шавкат Мирзиёев раислигида “Обод қишлоқ” ва “Обод маҳалла” дастурларини амалга ошириш, аҳоли пунктларини обод масканларга айлантириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилишида “Обод қишлоқ” ва “Обод маҳалла” дастурларини амалга ошириш ислохотларимиз орасида энг муҳим ўринлардан бирини эгаллайди. Чунки халқимиз олдида уларнинг

муаммоларини ҳал этиш, турмуш кечириш шароити ва ҳаёти сифатини яхшилаш бўйича мажбурият олганмиз", - деб таъкидланди.

Сўнгги йилларда янгиланган намунавий лойиҳалар асосида арзон уй-жойлар қуриш ҳисобига кишлоқ аҳолисини уй-жой билан таъминлаш бўйича кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги ПҚ-2639-сон қарори билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда кишлоқ жойларда янгиланган намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойларни қуриш Дастурига мувофиқ янгиланган намунавий лойиҳалар асосида 53 мингдан зиёд арзон уй-жойлар ва квартиралар қурилди, турар жой шароитларини яхшилашга муҳтож 65 мингга яқин оила уй-жой билан таъминланди.

Шу билан бирга, Дастур ижро қилинишини ўрганиш яқунлари кишлоқ жойларда арзон уй-жойларга талаб юқори эканлигини кўрсатди, янгича ёндашувларни ишлаб чиқишни тақозо этадиган уй-жойлар қурилишини ташкил этиш ва муҳтож оилаларни арзон уйлар билан таъминлаш бўйича бир қатор жиддий камчиликлар аниқланди:

биринчидан, намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойлар қурилиши учун кишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар тоифасига кирадиган ер участкаларидан фойдаланиш ҳолатлари кўплаб учрамоқда. Хусусан, жорий йилда мазкур мақсадлар учун туман ҳокимликлари томонидан ажратилган 1065 гектар ернинг 60 гектарга яқини кишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар тоифасига киради;

иккинчидан, қурилаётган намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойларнинг нархини мақбуллаштириш ҳамда энергия самарадор ва маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг арзон қурилиш материалларидан фойдаланган ҳолда меъморий ва техник ечимларни қўллаш етарли даражада таъминланмапти;

учинчидан, муҳандислик-транспорт коммуникациялари ва намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойлар қурилишида ўзаро уйғунлик таъминланмаётгани натижасида республика бюджети, мақсадли жамғармалар ва ижрочилар маблағлари орқиб қача сарф қилинмоқда;

тўртинчидан, намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойлар қуришда шаҳарсозлик норма ва қоидалари талабларини бузиш, қурилиш-монтаж ишларини сифатсиз бажариш, лойиҳадан четга чиқиш ҳолатлари мавжуд.

Мазкур вазифаларни амалга ошириш мақсадида давлатимиз раҳбарининг 2018 йил 24 ноябрда “Қишлоқ жойларда ва фуқароларнинг айрим тоифалари учун арзон уй-жойлар қуришни кенгайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-4028 сонли Қарори қабул қилинди³⁴.

Қарорга қўра арзон уй-жойлар қурилишини самарали ташкил этиш, ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш, аҳоли пунктларининг муҳандислик-транспорт коммуникацияларини ва инфратузилмасини ривожлантириш орқали аҳолининг уй-жойга бўлган юқори талабини тўлиқ қондириш мақсадида қишлоқ жойларда уй-жой қурилишини янада ривожлантириш ва муҳтож оилаларни арзон уй-жой билан таъминлашнинг устувор йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

уй-жойларни ҳудудий оптимал жойлаштириш ҳамда улар учун фақат қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар ва ўрмон фонди ерлари тоифаларига кирмайдиган ер участкаларини тақдим этиш ҳисобига ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш;

кам таъминланган ва уй-жой шароитларини яхшилашга муҳтож бўлган оилалар учун мўлжалланган арзон уй-жойлар қуриш кўламини кенгайтириш;

уй-жойларнинг нархини пасайтириш ва энергия самарадорлигини ошириш мақсадида меъморий ва техник ечимларни мақбуллаштириш, маҳаллий қурилиш материаллари, ускуналар ва замонавий деворбоп материалларни кенг қўллашни назарда тутувчи янги намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойларни қуриш;

уй-жойларни тақдим этишда манзиллилик, шаффофлик ва ижтимоий адолатни таъминлаш тамойилларини инobatга олган ҳолда қишлоқ жойларда яшовчиларнинг турмуш шароитларини яхшилаш ва уй-жойга муҳтож оилаларнинг эҳтиёжини қондириш;

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 24 ноябрдаги “Қишлоқ жойларда ва фуқароларнинг айрим тоифалари учун арзон уй-жойлар қуришни кенгайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-4028 сонли Қарори // <http://lex.uz>

муҳандислик-транспорт коммуникациялари ва инфратузилма объектлари қурилишини "Обод қишлоқ" дастури билан ўзаро уйғунликда ташкил этиш, шунингдек, қишлоқ жойларда самарали канализация тизимларини жорий этиш.

Дастур доирасида, 2019 йилдан бошлаб қуйидаги янги намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойлар қурилиши амалга оширилади:

"Обод қишлоқ" дастурига киритилган аҳоли пунктларида, шунингдек, аҳолиси зич бўлмаган ва зарур муҳандислик-транспорт коммуникациялари билан таъминланмаган ҳудудларда 0,02 га ўлчамли ер участкаларида жойлаштириладиган бир қаватли 3 хонали (ёнма-ён қуриладиган) арзон уйлар;

"Обод қишлоқ" дастурига киритилган аҳоли пунктларида, шунингдек, аҳоли зичлиги юқори бўлган ва зарур муҳандислик-транспорт коммуникациялари билан таъминланган ҳудудларда тўрт қаватли арзон кўп квартиралар (2 ва 3 хонали) уйлар;

шаҳарларда Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги, Миллий гвардияси ҳарбий хизматчилари ҳамда ички ишлар органлари ходимлари учун беш қаватли арзон кўп квартиралар (2 ва 3 хонали) уйлар.

Бунда бўш ер участкалари мавжуд бўлмаган аҳоли пунктларида арзон кўп квартиралар уйларни қуриш йўли бўйларида жойлашган яроқсиз уй-жойлар, бино ва иншоотларни бузиш ҳисобига бўшаган ҳудудларда чизикли-қаторли кўринишда жойлаштирган ҳолда амалга оширилади.

Ҳозирда "Қишлоқ қурилиш лойиҳа" МЧЖ томонидан маҳаллий қурилиш материаллари, ускуналар ва замонавий деворбоп материаллардан кенг фойдаланган ҳолда барпо этиладиган ва қишлоқ шароитига мослаштирилган арзон кўп квартиралар уйларнинг (ёрдамчи иншоотлар ва ҳовли қурилмалари билан биргаликда) намунавий лойиҳалари ишлаб чиқилган бўлиб, уни амалга киритиш бошланди.

2019 йилда қишлоқ жойларда ва фуқароларнинг алоҳида тоифалари учун арзон уй-жойлар қурилиши бўйича йигма кўрсаткичлар³⁵

Хулудлар номи	Жами (дона)						шу жумладан қуйдагилар учун:					
	арзон уй-жойлар ва қура-тиралар сони*	шундан:			уй-жой шароитини яхшилашга мухтож оилалар	алоҳида намуна кўрсатган ёш оилалар	огир вақтдаги вази-яда тушиб қолган аёллар	Мудофаа вази-рининг харбий хизмат-чилари	Миллий гвардия-нинг харбий хизмат-чилари	ички ишлар орган-лари ходим-лари		
		арзон намуна-вий қура-тиралар сони	арзон қула-тиралар сони	қура-тиралар сони								
Қорақалпоғистон Республикаси	866	146	29	720	575	51	120	60	30	30		
Андижон вилояти	1 550	224	54	1 326	1 263	25	112	90	30	30		
Бухоро вилояти	890	242	26	648	648	34	88	60	30	30		
Жиззах вилояти	932	92	34	840	688	28	96	60	30	30		
Қашқадарё вилояти	1 205	365	34	840	911	70	104	60	30	30		
Навоий вилояти	696	144	22	552	452	60	64	60	30	30		
Наманган вилояти	1 528	226	53	1 302	1 268	22	88	90	30	30		
Самарқанд вилояти	1 900	370	62	1 530	1 508	70	112	120	30	60		
Сурхондарё вилояти	1 001	401	24	600	773	44	64	60	30	30		
Сирдарё вилояти	696	288	16	408	427	45	104	60	30	30		
Тошкент вилояти	1 210	130	42	1 080	664	66	120	180	90	90		
Фарғона вилояти	1 584	252	54	1 332	1 192	92	120	90	30	60		
Хоразм вилояти	952	112	34	840	701	51	80	60	30	30		
Жами:	15 010	2 992	484	12 018	11 070	658	1 272	1 050	450	510		

³⁵ Маъба, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 24 ноябрдаги "Қишлоқ жойларда ва фуқароларнинг айрим тоифалари учун арзон уй-жойлар қурилиши кенгайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" ти ПК-4028 сонли Қарори // <http://lex.uz>

Шу билан биргаликда Ўзбекистон Республикаси Уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш вазирлиги ва Қурилиш вазирлиги томонидан маҳаллий ишлаб чиқарувчи корхоналар билан биргаликда марказлашган канализация, газ ва иссиқлик таъминоти тизимлари билан таъминланмайдиган арзон кўп квартиралли уйлар учун мўлжалланган локал оқова сув тозалаш иншоотлари ва қаттиқ ёқилғида ишловчи энергия самарадор иситиш қозонлари жорий этилмоқда.

Қарор билан 2019-2020 йилларда қишлоқ жойларда ва фуқароларнинг алоҳида тоифалари учун арзон уй-жойлар қурилиши бўйича, шунингдек арзон уй-жой массивларида ташқи муҳандислик тармоқлари, иншоотлари ва транспорт коммуникациялари қурилиши бўйича йиғма кўрсаткичлар тасдиқланди (4.1-жадвал).

Ушбу кўрсаткичларга кўра 2019 йилда жами 15 минг 10 та арзон уй-жойлар ва квартиралар қурилиши режалаштирилган. Шунингдек, 2019 йилда фуқароларнинг алоҳида тоифалари (Мудофаа вазирлиги, Миллий гвардия ҳарбий хизматчи-лари ва ички ишлар органлари ходимлари) учун жами 2 минг 10 та квартиралар қурилади.

2019-2020 йилларда қишлоқ жойларда арзон уй-жойлар қурилиши бўйича асосий параметрлар аниқлаштирилди ва унга кўра 2019 йили харажатларнинг тахминий қиймати 294,8 млрд сўмни, 2020 йилда эса 339,0 млрд сўмни ташкил этади.

2019 йил 1 июлгача арзон уй-жойлар қурилиши мониторинги бўйича ахборот тизими ишлаб чиқилади.

Эндиликда муҳандислик-транспорт коммуникацияларига уланмаган, узлуксиз электр ва сув таъминоти йўлга қўйилмаган арзон уй-жойлар фойдаланишга қабул қилинмайди.

Тижорат банклари уй-жой қурувчиларга 2 йиллик имтиёзли давр ҳамда 5 йил мобайнида йиллик 7 фоиз ставкаси билан ва кейинги даврда Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкаси миқдориди:

қишлоқ жойлардаги арзон уй-жойларни сотиб олиш учун – 20 йил муддатга ва бошланғич бадали 10 фоиз миқдориди;

фуқароларнинг алоҳида тоифалари томонидан арзон кўп квартиралли уйларни сотиб олиш учун – 15 йил муддатга ва бошланғич бадали 25 фоиз миқдорида ипотека кредитлари тақдим этади.

2019 йилда мамлакатимизни ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Парламентга Мурожаатномасида ҳудудларни комплекс ривожлантириш тадбирларини амалга оширишда “Қишлоқ жойларда намунавий уй-жойлар қуриш дастурларидан босқичма-босқич шаҳар ва посёлкаларда кўп қаватли уйлар қуришга ўтишимиз лозим. Муҳандислик-коммуникация инфратузилмаси ҳам уй-жойларни қуриш дастурлари билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланиши даркор.”-деб таъкидланди³⁶.

Муҳандислик-коммуникация инфратузилмаси ҳам уй-жойларни қуриш дастурлари билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланишини таъминлашга замин яратувчи 2019-2020 йилларда арзон уй-жой массивларида ташқи муҳандислик тармоқлари, иншоотлари ва транспорт коммуникациялари қурилиши бўйича йўл кўрсаткичлар тасдиқланди (4.2-жадвал).

Юқоридаги жадвалларда келтирилган кўрсаткичлар Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Қурилиш вазирлиги томонидан Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари “Қишлоқ қурилиш инвест ИК” МЧЖ, иштирок этувчи тижорат банклари, бошқа манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда ишлаб чиқилган.

Президентимизнинг Олий Мажлис ва депутатларга Мурожаатномасида пойтахт ва вилоят марказлари бўлган шаҳарларни эмас, аввало, ҳудудларда жойлашган шаҳар ва посёлкаларни комплекс ривожлантириш эътибор марказида туриши кераклигини қайд этилди.

³⁶ 2019 йилда мамлакатимизни ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Парламентга Мурожаатномаси.// <https://president.uz/uz/lists/view/2228>

4.2-жадвал
 2019-2020 йилларда қишлоқ жойларда арзон уй-жой массивларида таъқи муҳандислик тармоқлари, иншоотлар ва транспорт коммуникациялари қурилиши бўйича йиғма кўрсаткичлар³⁷, ки

Худудлар номи	Ичимлик суви тармоқлари	Локал оқова-тозалаш иншоотлари (дона)	Канализация тармоқлари	Электр тармоқлари	Газ тармоқлари	Қаттиқ ёқилғида ишловчи иссиқлик иншоотлари (дона)	Қаттиқ ёқилғида ишловчи иссиқлик иншоотлари (дона)	Кириш ва чىقى йўллار (цемент-бетон қопламали)
Қорақалпоғистон Республикаси	16,8	36	14,0	14,3	13,4	10,0	7,3	
Андижон вилояти	33,4	92	35,2	28,7	29,2	26,0	15,5	
Бухоро вилояти	23,3	40	15,4	19,8	17,2	10,0	9,7	
Жиззах вилояти	17,5	46	20,2	15,1	16,3	16,0	8,4	
Қашқадарё вилояти	33,9	48	20,4	28,8	24,5	10,0	13,9	
Навоий вилояти	15,8	30	12,4	13,5	12,4	10,0	6,8	
Наманган вилояти	33,6	86	34,6	28,8	29,3	28,0	15,5	
Самарқанд вилояти	44,2	106	39,2	37,8	35,9	28,0	19,5	
Сурхондарё вилояти	32,1	32	13,6	27,1	21,0	16,0	12,4	
Сирдарё вилояти	22,1	20	8,2	18,6	14,0	6,0	8,4	
Тошкент вилояти	19,8	30	18,6	17,0	17,4	16,0	9,2	
Фарғона вилояти	35,1	86	34,6	30,1	30,1	26,0	16,0	
Хоразм вилояти	18,7	56	21,2	16,1	16,9	18,0	8,8	
Жами:	346,3	708	287,6	295,6	277,4	220	151,6	

³⁷ Манба: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 24 ноябрга "Қишлоқ жойларда ва фуқароларнинг айрим тоқилари учун арзон уй-жойлар қурилиши кенгайтиришига оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" ги ПҚ-4028 соҳани Қарури // <http://lex.uz>

Бош вазир А.Арипов мамлакатимиз аҳолисининг урбанизация даражасини 2030 йилга қадар 60 фоизга етказиш бўйича Давлат дастури ишлаб чиқиш масъул этиб белгиланди.

Урбанизация (франс. *урбанисатион*, лот. *урбанус* — шаҳарга мансуб, *урбс* — шаҳар) — жамият ҳаётида шаҳарлар ролининг ортиб бориши; ишлаб чиқарувчи кучларнинг жойлашуви, аҳолининг ижтимоий, демографик таркиби, турмуш тарзи ва маданиятидаги ўзгаришлар билан боғлиқ.

Урбанизация — тарихий ривожланиш асосида шаклланган жамият босқичлари ва ҳудудий меҳнат тақсимои натижасида содир бўлган кўп қиррали географик, ижтимоий-иқтисодий ва демографик жараёндир. Урбанизациянинг торроқ доирадаги демографик-статистик тушунчаси дунёда, алоҳида ҳудудларда, мамлакатларда шаҳарларнинг (айниқса, қатта шаҳарларнинг) ва шаҳар аҳолиси салмоғининг кўпайиб боришини англатади.

Урбанизация жараёни ҳозирги аҳоли фаровонлигини таъминлашдаги аҳамиятини ва илмий-техник тараққиёт ўчоғи эканлигини исботловчи бир қатор олимларнинг қарашларини ўрганиб чиқайлик³⁸.

Урбанизация жараёни бутун дунёда рўй бермоқда, аммо Осиё ва Африка аҳолисининг қатта қисми ҳали ҳам қишлоқ жойларда истиқомат қилади.

Дунёнинг 40 та йирик мегаполисида аҳолининг атиги 18 фоиз қисми истиқомат қилади. Барча ишлаб чиқарилаётган иқтисодий неъматларнинг учдан икки қисми ва яратилаётган инновациянинг ўндан тўққиз қисми айнан уларнинг ҳиссасига тўғри келади. Шаҳарлар ҳамиша инсоният тараққиётининг маркази бўлиб келган. Айнан шаҳарларда фаровонлик тўпланadi ва миллионлаб инсонларнинг ҳаёт даражаси ошади. Шаҳар муҳитида ҳамкорлик ва ўзаро алоқалар жипслиги таъминланиб, инсонлар фoлиятидаги ижодкорлик ва самарадорликка ижобий таъсир ўтказadi.

Шаҳарлар бугунги куннинг инсонлар, иш ўринлари ва иқтисодий юксалиш учун зарур бўлган ресурсларни бирлаштирувчи муҳим ижтимоий-иқтисодий тузилмасидир.

³⁸ Н. Икромов, Б. Ҳошимов. Иқтисодчилар урбанизация тарафдори. www.biznes-daily.uz/uz/mening-mulkim/60097-iqtisodchilar-urbanizatsiya-tarafdori

Гарвард университети иқтисодийетчиси Эдвард Глейзер таъбири билан айтганда эса “Шаҳарлар инсониятнинг энг буюк ихтиросидир”.

Нима учун?

Биринчидан, исталган маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш самарадорликнинг юқори нуктасига миқёс кенгайиши ҳисобига эришади. Ишлаб чиқариш миқёсини кенгайтиришга ишлаб чиқариш омилларининг етарлилиги боис аҳоли зич яшайдиган ҳудудларда осонгина эришиш мумкин. Одатда шаҳарда аҳоли сонининг кўплиги ишчилар ёллашни осонлаштиради. Аксарият банк ва инвестиция фондлари ҳам шаҳарларда жойлашади, бу эса корхоналар учун инвестиция жалб этиш имкониятини оширади.

Иккинчидан, транзакция харажатлари шаҳарларда кам бўлади: корхоналар зарур мутахассисни, керакли маҳсулот ва хизматни топиши айнан шаҳарларда осонроқ. Шаҳарда ҳамкорлар, мижозлар, юридик ва бухгалтерлик ёрдами хизматларига эга бўлиш харажатлари ҳам камаяди. Бундан ташқари, фақатгина катта шаҳарларда фаолият юритиши манфаат келтирадиган айрим тадбиркорлик фаолиятлари ҳам мавжуд. Масалан, концерт заллари, кўргазма заллари ёки чуқурлаштирилган нейрохирургия клиникалари фақат аҳоли зич бўлган жойларда ўз фаолиятини оқлайди. Энг муҳим сабаб эса интеллектуал ҳамкорлик ва фикрлар алмашиш имкониятининг мавжудлигидир.

Шаҳар – илмий-техник тараққиёт ўчоғи, чунки Тарихда деярли барча илмий-техник кашфиётлар шаҳарларда амалга оширилган. Айтиш мумкинки, шаҳарлар юзага келгандан кейингина ихтироларга йўл очилган.

Ижтимоийликка зид бўлган, кенг тарқалган, олисдаги қишлоқда кашфиёт қилган яқка даҳо образи – шунчаки афсона. Илмий тараққиёт жамоавий жарён ҳисобланади. Фан тарихидаги барча жиддий кашфиётлар бошқа олимлар билан тигиз ҳамкорлик ва фикр алмашинувлар орқали амалга оширилган. Шаҳардаги аҳолининг зичлиги олимларга қишлоқлик зиёлилар фақатгина орзу қилиши мумкин бўлган, фаолияти ўхшаш кўплаб инсонлар билан мулоқот қилиш имконини беради.

Инновацион ва ижодий фаолият учун инсонларнинг ўзаро мулоқоти зарурлигини исботловчи далил сифатида Аристотель

академияси каби қадимги юнон мутафаккирлари мактабларини ҳам, “Amazon” ёки “Яндекс” каби замонавий технологик компанияларни ҳам келтириш мумкин. Электрон коммуникациялар даврининг бошларида технологик компаниялар ўз ходимларига идорага келмаслик ва масофадан туриб ишлаш учун рухсат бера бошлагандилар. Аммо ходимларнинг ижодий фаолияти самарадорлиги кескин тушганини пайкагач, “IBM” ва “Google” каби компаниялар мазкур масалани қайта кўриб чиқдилар ва эндиликда ходимларидан идорада бўлишни талаб қилмоқдалар. Маълум бўлишича, Skype юзма-юз мулоқотнинг ўрнини боса олмас экан.

Етакчи инновация маркази бўлган Калифорниядаги Кремний водийси юқори даражали университетлар ва технологик компанияларнинг оқилона тарзда бир ерда жойлашгани сабабли шу даражага етган.

Шаҳарларнинг ғоялар инкубатори сифатидаги ахамиятини Эдвард Глейзер ўзининг “Шаҳар тантанаси” китобида алоҳида қайд этади. У илм истаб Хоразмдан Бағдодга йўл олган ва бу ерда катта илмий кашфиётлар қилиб, юксак рутбага эришган, кейинчалик Хорун ар-Рашид томонидан таъсис этилган Маъмун академиясида барча фанлар раҳбари лавозимига тайинланган буюк аждодимиз Ал-Хоразмийни мисол қилиб келтиради. Ўша вақтда Бағдод энг йирик ва аҳолиси зич ҳамда илмда анча илгарилаб кетган шаҳарлардан бири бўлган. Самарқанд, Бухоро ва Буюк Ипак йўлининг бошқа шаҳарлари ҳам кейинчалик фан ва маърифат ривожланган шаҳарларга айлангани таажжубланарли эмас. Бизнинг шаҳарлар ривожланишининг тарихий тажрибаси келгусида урбанизациянинг муваффақиятли бўлишига ҳамда мамлакат фаровонлиги кўп жиҳатдан шунга боғлиқлиги борасида умид уйғотади.

Урбанизация жараёнининг ривожланиши шаҳарларнинг ўсиши ва шаҳар аҳолисининг шаклланиши, шаҳар аҳолисининг табиий ўсиши, шаҳар атрофи ҳудудларининг маъмурий жиҳатдан шаҳарга қўшилиб бориши, қишлоқ аҳоли манзилгоҳларининг шаҳар мақомини олиши билан боғлиқдир. Шаҳарларнинг ўсишида шаҳар атрофи зоналарида шаҳар турмуш тарзининг шаклланиб бориши, яъни урбанизация

жараёнининг кучайиши ҳам аҳамиятлидир. Катта шаҳар атрофида кичик шаҳарлар пайдо бўлиб, катта шаҳарларга кўшилиб боради ва шаҳарлар агломерацияси ҳосил бўлади. Ривожланган мамлакатларда агломерация жараёни авж олган, алоҳида агломерацияларнинг қўшилиб кетиши натижасида мегаполислар вужудга келмоқда.

Ўзбекистонда олиб борилаётган таркибий ислохотлар доирасида йирик стратегик инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш билан бир қаторда шаҳарлар аҳолиси фаровонлигининг ўсиши ва барқарор ривожланишига етакловчи омил сифатида урбанизация жараёни тегишли даражада ҳисобга олинмаган. Натижада сўнгги йилларда урбанизация даражасининг пасайиш тенденцияси кузатилмоқда, шаҳар аҳоли пунктлари сони эса атиги 1065 дан 1071 гача кўпайган³⁹.

Йирик қишлоқ аҳоли пунктларини шаҳар посёлкаларига айлантириш бўйича кўрилган чора-тадбирларга қарамадан, бугунги урбанизация даражаси шаҳарларни комплекс ривожлантириш бўйича замонавий талабларига жавоб бермайди ва жаҳон тенденцияларидан сезиларли даражада қолиб кетмоқда. Бунда урбанизация даражаси ханузгача барқарор хусусиятга эга эмас.

Урбанизация жараёнларининг давлат томонидан самарали тартибга солинишини таъминлаш ҳамда ер участкаларининг айланмаси ва улардан фойдаланишда замонавий бозор механизмларини жорий этиш мақсадида қуйидагилар мамлакатда урбанизация жараёнларини тубдан такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари ҳисобланади:

мутлақо янги үй-жой сиёсатини амалга ошириш асосида урбанизация жараёнларини фаоллаштириш, бунда муҳандислик, транспорт ва ижтимоий инфратузилмалар билан таъминланган, ипотекани кредитлаш ва тадбиркорлик субъектларининг молиявий ресурсларини жалб қилиш механизмларидан фойдаланган ҳолда, шу жумладан, кам ва ўрта даромадли оилалар учун арзонлаштирилган турар жойларни қуришга йўналтирилган инвестицияларни қўллаб-қувватлаш бўйича махсус чора-тадбирларни назарда тутиш;

жисмоний ва юридик шахслар учун турар жой ва нотурар жой бино ва иншоотлар остидаги ер участкаларига эгаллик қилиш ҳуқуқини амалга

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 январдаги “Урбанизация жараёнларини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5623 сонли Фармони //http://lex.uz

оширишни кафолатлаш, ер участкаларини фукаролик муомаласига киритиш учун шарт-шароитлар яратиш;

миграция жараёнларини маъмурий тартибга солиш тизимини такомиллаштириш йўли билан аҳолининг қишлоқ жойларидан шаҳарларга эркин ҳаракатланиш учун шарт-шароитлар яратиш;

йирик шаҳарлар аҳолисининг фаровонлигини таъминлаш, иқтисодий ва саноат ресурсларидан фойдаланишни кенгайтириш ҳисобига ушбу шаҳарлар аҳолисини тўлиқ ва самарали бандлигини таъминлашга қўмаклашиш, шунингдек, ҳудудлардаги олий таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот институтлари асосида технопарклар ташкил қилиш ва уларнинг тизимини мустаҳкамлаш;

авваламбор саноат, хизмат ва сервис соҳаларида аҳолининг даромадларини ошириш ва барқарор иш жойларини яратиш омили сифатида агломерацияларнинг афзалликларидан фойдаланишни назарда тутган ҳолда ўрта шаҳарларни, шу жумладан, туман марказларини бошқаришда илғор халқаро тажрибани кенг жорий этиш;

йирик шаҳарларга туташ бўлган ва қулай транспорт алоқасига эга йўлдош-шаҳарлар тармоғини кенгайтириш, йирик шаҳарларнинг марказий қисмида саноат ва бошқа зоналар ҳудудларини қисқартирган ҳолда ижтимоий-ишбилармонлик зоналар ҳудудларини кенгайтириш.

Мазкур йўналишдаги давлат сиёсатини амалга ошириш ва вазифаларни тизимли бажарилишини таъминлаш мақсадида давлат раҳбарининг “Иқтисодий ривожланиш соҳасида давлат сиёсатини амалга ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида кўра **Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазири** **Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва саноат вазири** этиб қайта ташкил этилди. Унинг асосий вазифалари ичида **“урбанизация соҳасида давлат сиёсатини кучайтириш**, ишлаб чиқаришларни оқилона жойлаштириш, турар жойларни муҳандислик, транспорт ва ижтимоий инфратузилма билан биргаликда қуришни инобатга олган ҳолда **урбанизация жараёнларини давлат томонидан самарали тартибга солишни таъминлаш**, шунингдек, ер

участкаларига оид замонавий бозор механизмларини жорий этиш” алоҳида белгилаб берилди⁴⁰.

Урбанизация агентлиги нинг асосий вазифалари:

урбанизацияни тартибга солиш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш;

саноатлаштириш сиёсатининг суръатлари, босқичлари ва натижаларини узоқ муддатли режалаштириш, шаҳар ва қишлоқлардаги узоқ муддатли демографик тенденцияларни таҳлил қилиш, жадал саноатлаштириш шартотида шаҳарларнинг демографик сизимлари ҳамда ишчи кучига бўлган эҳтиёжларини ҳисоблаш;

“Ўсиш полуслари”ни аниқлаш, бошқарув марказлари жойларини танлаш, таълим, меҳнат бозорини шакллантириш, ички ва ташқи миграция соҳаларидаги сиёсатни келишим;

қишлоқ аҳолисини янги саноат ихтисосликларига ўқитиш ва қайта тайёрлашга қаратилган қатор институционал ва ташкилий чора-тадбирларни белгилашни назарда тулғувчи, ишчи кўчининг қишлоқлардан шаҳарларга ҳаракатланишини рағбатлантириш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш;

илғор, энергия тежовчи, экологик тоза технологиялар ва материалларни жорий этиш асосида ҳамда ижтимоий, муҳандислик-коммунал ва йўл-транспорт инфраструктураларини қамраб олган йўлдош-шаҳарлар

жаҳон амалиётини ҳисобга олган ҳолда шаҳар аҳолисини жойлаштириш тизимини комплекс ривожлантиришни тартибга солиш, кичик, ўрта, катта ва йирик шаҳарларнинг самарали нисбатини шакллантириш.

Мазкур вазирлик таркибида урбанизацияни тартибга солиш

соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш мақсадида

Урбанизация агентлиги ташкил этилди.⁴¹

2019 йил 1 июлга қадар «Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкаларини хусусийлаштириш тўғрисида»ги Қонун лойиҳаси ҳамда Ўзбекистон Республикасида 2030 йилгача урбанизацияни ривожлантириш Концепцияси ишлаб чиқилади.

Йирик шаҳарларга туташ аҳоли пунктлари инвентаризациядан ўтказилади ҳамда амалга оширилган ишлар натижаларига кўра 2019 йил 1 ноябргача ўрта муддатли даврда йўлдош-шаҳарларга айлантириладиган аҳоли пунктлари рўйхати шакллантирилади.

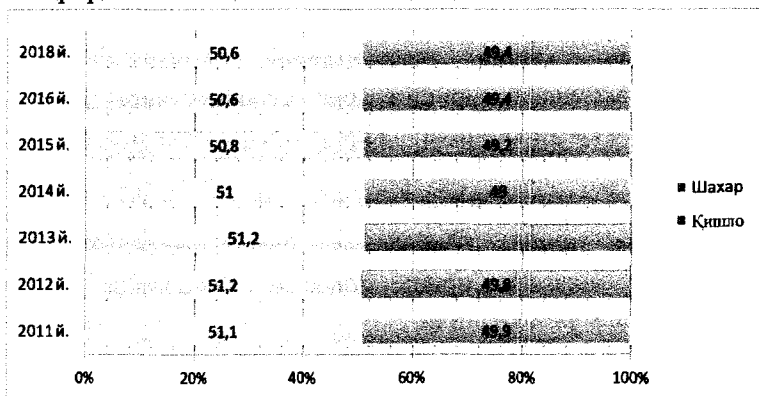
2019 йил 1 июнга қадар 2020-2025 йилларда комплекс уй-жой куриш давлат дастурларининг асосий прогноз параметрларини тасдиқлаш тўғрисидаги Президент қарори лойиҳаси ишлаб чиқилади.

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 январдаги “Иқтисодий ривожланиш соҳасида давлат сиёсатини амалга ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (ПФ-562) сонли Фармони //http://lex.uz

⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 январдаги “Урбанизация жараёнларини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (ПФ-5623) сонли Фармони //http://lex.uz

Шунингдек, Фармон билан Ўзбекистон Республикасида урбанизацияни тартибга солишни таъминлаш бўйича «Йўл харитаси» тасдиқланди.

Йўл харитаси доирасида Уй-жой кодекси ҳамда Ер кодексининг янги таҳрирдаги лойиҳаси ишлаб чиқилади.

4.2-расм. Ўзбекистонда доимий аҳоли сонига шаҳар ва қишлоқ жойларнинг нисбати (фоизда)⁴²

Бугунги кунда Ўзбекистоннинг барча ҳудудларида аҳолининг урбанизация даражаси доимий равишда ўсиб бормоқда. Қишлоқ аҳолиси сонининг камайганлиги эса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси аҳоли пунктларининг маъмурий-ҳудудий тузилишини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2009 йил 13 мартдаги 68-сонли қарорига кўра республикада 965 та қишлоқ пунктига шаҳарча мақоми берилганлиги билан изоҳланади. Ҳукумат қарорига мувофиқ, жумладан, Қорақалпоғистон Республикасида – 11 та, Андижон вилоятида – 76 та, Бухоро вилоятида – 59 та, Жиззах вилоятида – 33 та, Қашқадарё вилоятида – 117 та, Навоий вилоятида – 29 та, Сурхондарё вилоятида – 106 та, Сирдарё вилоятида – 15та, Тошкент вилоятида – 78 та, Фарғона вилоятида – 198 та, Хоразм вилоятида – 50 та қишлоқ шаҳар посёлкаларига айлантирилди.

Шунингдек, ўтган йилда республикада имтиёзли ипотека

⁴² Арабов Н. У., Насимов Д. А. Ўзбекистон Республикасида демографик вазият шаклланишининг хусусиятлари// “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2018 йил

кредитлари асосида арзон уй-жойлар қуриш лойиҳасини амалга оширишга киришилди.

Унга асос сифатида Республикамиз шаҳар ва қишлоқларида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 18 июлда қабул қилинган “2018 йилда қишлоқ жойларда янгиланган намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойлар ва шаҳарларда арзон кўп квартирали уйлар қуриш дастурларини амалга ошириш механизмларини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.⁴³ Қарорга кўра 2018 йил 1 июлдан 2020 йил 1 январгача бўлган даврда 20 йил муддатга, 3 йиллик имтиёзли давр ҳамда биринчи 5 йил мобайнида йиллик 7 фоиз ставкаси билан ва кейинги даврда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкаси миқдорида ипотека кредитларини беришжорий қилинди.

Қарорда белгиланган тартибга кўра қишлоқ жойларда янгиланган намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойлар қуриш учун уй қурувчиларга дастлабки бадал:

0,02 га ўлчамли ер участкаларида жойлаштириладиган икки, уч, тўрт, беш қаватли кўп квартирали (2 ва 3 хонали) ва 2, 3 хонали бир қаватли арзон уй-жойлар учун – 10 фоиз миқдорида;

0,04 га ўлчамли ер участкаларида жойлаштириладиган икки қаватли 4 хонали бирлаштирилган арзон уй-жойлар ва 0,06 га ўлчамли ер участкаларида жойлаштириладиган 3, 4 ва 5 хонали арзон уй-жойлар учун – 25 фоиз миқдорида бўлишини назарда тутилади.

Шаҳарларда ёш оилаларга, эски уйларда яшовчиларга ва турар жой шароитларини яхшилашга муҳтож бўлган фуқароларнинг бошқа тоифаларига дастлабки бадалнинг табақалаштирилган миқдорини амалиётга жорий этган ҳолда, арзон кўп квартирали уйларни ўртача 15 фоиз миқдоридаги дастлабки бадал билан сотиб олиш учун бериш имкони пайдо бўлди.

⁴³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 18 июлдаги “2018 йилда қишлоқ жойларда янгиланган намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойлар ва шаҳарларда арзон кўп квартирали уйлар қуриш дастурларини амалга ошириш механизмларини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПК-3863-сонли Қарори// <http://lex.uz/docs/3829088>

Мазкур ипотека кредитлари 2018 йил 1 июлдан 2020 йил 1 январгача бўлган даврда 20 йил муддатга, 3 йиллик имтиёзли давр ҳамда биринчи 5 йил мобайнида йиллик 7 фоиз ставкаси билан ва кейинги даврда Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкаси миқдорида берилади.

Ўзбекистонда жамиятни ривожлантиришда урбанизация даражасининг ортиши билан боғлиқ шаҳар ролининг кенгайиши жараёни муҳим аҳамиятга эга. Шаҳарларда саноатнинг ривожланиши, уларнинг сиёсий ва маданий функцияларининг кенгайиши, ҳудудий меҳнат тақсимотининг чуқурлашиши ана шу жараён хусусиятларидир.

Ўзбекистонда урбанизация жараёнларининг долзарблиги республика Марказий Осиёда аҳолиси энг зичлиги билан изоҳланади. Кейинги 30 йил мобайнида республикада аҳоли зичлиги икки баробарга ортди. Бирок аҳоли мамлакатнинг барча ҳудудлари бўйича бир текис жойлашмаган. Бугунги кунда Ўзбекистон аҳолисининг 50,6 %и шаҳарларда яшайди.

Ўзбекистон Республикаси Шаҳарсозлик кодексининг 9-моддасига мувофиқ, аҳоли пунктлари энг йирик шаҳарлар, йирик шаҳарлар, ўртача шаҳарлар, кичик шаҳарларга бўлинади.

4.3-жадвал маълумотлари таҳлили шуни кўрсатадики, бугунги кунда аҳолисининг сони 20 минг кишигача бўлган шаҳарларнинг умумий сони 35 та бўлиб, улар мамлакат шаҳарлари тизимининг 29,4 %ини ташкил этади. Уларда 2018 йил 1 январь ҳолатига кўра, республика шаҳарлари аҳолисининг 37,5 %и яшайди. Аҳолиси 20 мингдан 50 минггача бўлган шаҳарлар 48 та (шаҳарлар тизимининг 40,3 %и) бўлиб, ўтган йили уларда истикомат қилувчилар жами шаҳарда яшовчиларнинг 13,9 %ини ташкил этган. Ўртача шаҳарларда (аҳолиси 50-100 минг бўлган 19 та шаҳар) шаҳар аҳолисининг 8,2 %дан ортиғи, катта шаҳарларда (100 минг кишидан 250 минг кишигача) 9,5 %и, йирик шаҳарларда (250 минг кишидан 1 млн. кишигача) 16,0 %и, энг йирик шаҳарларда (1 млн. кишидан кўп) 14,8 %и истикомат қилади. Бошқача айтганда, Ўзбекистон шаҳарларининг кўпчилигини (шаҳарлар тизимининг 69,7 %и) кичик ва ўрта шаҳарлар ташкил этади. Уларда шаҳарлар жами аҳолисининг 59,6 %и яшайди.

Ўзбекистонда шаҳар ва шаҳарчаларда доимий аҳоли сони⁴⁴

(МИНГ КИШИ)

Кўрсаткичлар	2011 й.	2012 й.	2013 й.	2014 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2011-2018 й.ў.да ўсиш ўсиш (%)
Шаҳар ва шаҳарчалар-Жами,	14897,4	15143,2	15370,1	15555,2	15748,0	15963,9	16250,8	16532,7	111
шундан яшовчилар сонига кўра, минг киши									
3 гача	792,9	758,8	750,1	725,4	682,5	637,0	615,2	577,1	72,8
3-4,9	1421,8	1442,4	1479,8	1504,3	1552,9	1593,0	1547,4	1534,6	107,9
5-9,9	1758,2	1804,4	1882,2	1915,4	1934,2	1969,1	2021,2	2058,3	117,1
10-19,9	1793,4	1747,8	1762,1	1813,8	1792,9	1860,2	1905,1	1955,1	109,0
20-49,9	2012,4	2012,1	2029,3	2051,3	2155,6	2185,3	2255,6	2333,9	116,0
50-99,9	1237,8	1352,8	1366,7	1285,0	1302,3	1321,4	1339,7	1388,6	112,2
100-249,9	1837,5	1856,9	1874,7	1995,1	1764,3	1533,4	1552,4	1597,7	86,9
250-499,9	1754,5	1866,0	1891,2	1618,9	2198,9	2478,2	2006,8	1527,5	87,1
500-999,9	-	-	-	-	-	-	590,2	1102,0	-
I млн. ва юқори	2288,9	2302,0	2334,0	2346,0	2364,4	2386,3	2417,2	2457,9	107,4

⁴⁴ Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

5-§. ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИҲАЛАРИ ТАҲЛИЛИНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Мамлакатимизда иқтисодий ва ҳар томонлама ва жадал ривожлантириш, макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш, хорижий инвестицияларни фаол жалб этиш юзасидан кенг кўламли ишлар, шунингдек саноатни модернизация қилиш ва замонавий юқори технологияли ишлаб чиқаришни барпо этиш бўйича йирик лойиҳалар амалга оширилмоқда.

Республикаимизда хусусий мулкни, молия бозорини химоя қилиш, қишлоқ хўжалигини модернизациялаш, заргарлик соҳасини ривожлантириш, айрим миллий корхоналарнинг акцияларини (IPO) нуфузли хорижий фонд биржаларига дастлабки тарзда жойлаштиришга тайёргарлик кўриш чора-тадбирлари жадал суръатлар билан ривожлантирилмоқда. 2017-2021 йилларда умумий қиймати 40 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурларини рўёбга чиқариш режалаштирилмоқда. Натижада кейинги 5 йилда саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш 1,5 баравар, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 33,6 фоиздан 36 фоизгача, қайта ишлаш тармоғи улуши 80 фоиздан 85 фоизгача ошади.

Мамлакатимизда инвестицион ҳолатнинг жорий йил 9 ойлик натижаларига эътибор қаратадиган бўлсак, соҳада ижобий ўзгаришлар рўй бераётганлигини кузатишимиз мумкин. Жумладан, жорий йил давомида давлат активлари сотилиши бўйича рўйхатга олинган 1172 та олди-сотди шартномалари бўйича 240,9 млн. АҚШ доллари ва 1846,8 млрд. сўм миқдорида инвестиция киритилиши назоратга олинган. Шулардан, 18 та олди-сотди шартномалари хорижий инвесторлар билан тузилган. Юқоридаги шартномаларга кўра, бажарилган инвестициялар умумий миқдори 130,6 млн. АҚШ доллари ва 1009,0 млрд. сўмни ташкил этди. Инвестиция киритиш даврида 11950 дан ортиқ янги иш ўринлари яратилди. Амалдаги шартномаларга кўра, йил бошидан инвесторлар томонидан 9,4 млн. АҚШ доллари ва 353,3 млрд. сўм инвестиция киритилиши

белгиланган бўлиб, ҳақиқатда киритилган инвестициялар ҳажми 20,1 млн. АҚШ доллари ва 447,0 млрд. сўмни ташкил этди.⁴⁵

Инвестицион фаолият соҳасида бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ҳамда қабул қилиш жараёнида илғор ахборот-коммуникация технологиялари ва дастурий маҳсулотларни қўллашга асосланган инновацион ёндашувларни жорий этиш бугунги кунда иқтисодиётнинг барча тармоқларини жадал ривожлантириш ва давлат бошқаруви тизимини такомиллаштиришга йўналтирилган ислохотларни муваффақиятли амалга оширишнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Шу билан бирга, мамлакатимизни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича вазифаларнинг самарали бажарилишига, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларга ғов бўлаётган омилларни ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этишга тўсқинлик қилаётган бир қатор камчиликлар мавжудлигини кўрсатмоқда. (5.1-расм)

Инвестиция лойиҳаларни бошқариш тизимидаги камчиликлар:

- давлат аҳамиятига молик лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнини сифатли ташкил этиш, мувофиқлаштириш, мониторинг ҳамда назорат қилишни таъминловчи лойиҳа бошқарувининг ягона тизими мавжуд эмаслиги;

- лойиҳаларни амалга ошириш суръати ва самарадорлигини тезкор кузатиш имконини берувчи илғор ахборот-коммуникация технологияларининг бошқарув жараёнига етарлича жорий этилмаганлиги;

- давлат ва ҳудудий дастурларни, инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда очиклик ва шаффофлик даражасининг пастлиги мазкур соҳада молиявий маблағлар мақсадсиз ва самарасиз сарфланиши, шунингдек турли хил суниестъмолчилик ҳолатларини келтириб чиқараётганлиги;

- амалга оширилаётган лойиҳаларнинг мақсадга мувофиқлиги, асослантирилганлиги ва рентабеллигини таҳлил қилиш ҳамда баҳолаш, шунингдек уларнинг қийматини ошириб кўрсатиш ва бошқа

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт вазирлиги маълумотлари.

суниетъмолчиликлар аломатларини аниқлаш бўйича ишлар самарадорлигининг пастлиги

Юқорида келтирилган ҳолатлар давлат бошқаруви тизими, иқтисодий ва ижтимоий соҳаларни ислоҳ қилиш шароитида ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминловчи, лойиҳа бошқаруви принципларига асосланган қарорлар қабул қилиш механизмларини ишлаб чиқиш ва назорат қилишнинг замонавий шакл ва услубларини жорий этишни талаб қилади. Ушбу камчиликларни тезкор бартараф этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2017 йил 24 июлда “Ўзбекистон Республикасида лойиҳа бошқаруви тизимини жорий этиш чоратadbирлари тўғрисида”ги Фармон имзоланди. Ушбу фармонга асосан давлат дастурлари амалга оширилишини, молиявий маблағлар сарфланишини бошқариш механизмларининг самарадорлиги ва шаффофлигини янада ошириш, шунингдек 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Лойиҳа бошқарувининг ягона миллий ахборот тизими яратилиши назарда тутилган.

Инвестиция лойиҳаларини молиявий таҳлил этиш уларнинг самарадорлигини очиб беришда марказий ўринни эгаллайди. Молиявий таҳлил лойиҳадан келадиган самара унинг ҳар бир иштирокчиларининг ўз мақсадларидан келиб чиқиб, лойиҳани амалга оширишдаги эришилиши лозим бўлган натижаларни қўлга киритиш имкониятларини очиб беради. Бозор ислохотларигача бўлган даврда, яъни марказлаштирилган режалаштириш тизими амал қилган пайтда капитал қўйилмаларнинг самарадорлигини баҳолаш академик Т.С.Хачатуров илмий бошчилигида ишлаб чиқилган услуб асосида амалга оширилар эди. Бунинг асосида капитал қўйилмаларнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш тамойиллари самарадорликнинг тармоқ меъёр коэффициентлари ёрдамида таққослама иқтисодий самарадорликни ҳисоблаш йўли билан абсолют ва нисбий кўринишлардаги уларнинг қопланишини ҳисоблаш усуллари ётади. Рискларни таҳлил қилиш ва баҳолаш борасида етакчи мутахассис

Бхалла томонидан 1983 йилда ишлаб чиқилган “Хорижий инвестиция риск матрицаси” (Foreign Investment Risk Matrix (FIRM)) тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар бўйича қарор қабул қилиш учун сиёсий ва иқтисодий рискларни баҳолаш учун ишлатилади. FIRM дан сиёсий ва иқтисодий рискларга асосланган ҳолда мамлакатларни инвестицияларни қабул қила оладиган, қабул қила олмайдиган ёки инвестициялар учун ноаниқ мамлакатлар гуруҳларига бўлинишини ўзида ифода этадиган матрицани ишлаб чиқиш учун фойдаланилиши мумкин⁴⁶.

Инвестициялаш вариантларини танлашда ҳам ушбу услубларнинг ўзига хос ўрни бор эди, лекин улар қаттиқ догматик андозалар тизими билан чегараланган эди.

Шунинг учун ушбу услубларда зарур бўлган кўрсатмалар йўқ эди, яъни булар: бозор иқтисодиёти учун муҳим бўлган инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдаги ноаниқлик ва рисклар, инфляция шароитидаги реал ва номинал қийматларни баҳолаш ва шу кабилардир. Шунингдек капитал қўйилмаларнинг самарадорлигини аниқлашда, баҳолашда иқтисодий, ижтимоий ва айниқса, маркетинг жиҳатлари ҳамда лойиҳа иштирокчиларининг манфаатлари етарлича ҳисобга олинмаган эди, пул оқими таҳлили, баланс таҳлили, амортизация ҳисоби ва бошқаларга бўлган эътибор унинг учун хос эмас эди.

Юқоридаги ҳолатларни ҳисобга олмаслик маъмурий бошқариш даврига мос келади, чунки унда давлат мулки ҳукмрон ҳисобланар ва бу борада ундан бошқа манфаатдорлар йўқ эди. Бундан ташқари, ҳар бир лойиҳа давлат томонидан белгиланган дастурлар орқали молиялаштирилар, лойиҳанинг самарадорлиги, кредитнинг қайтарилиши унчалик аҳамиятга эга эмас эди. Шунингдек хусусий тадбиркорликнинг мавжуд бўлмаганлиги инсонларни мустақил бир иш қилишларига ва фаолият олиб боришларига йўл бермас эди.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, инвестиция лойиҳаси, энг аввало, маълум бир мақсадни кўзлаган ҳолда кўпчиликнинг (лойиҳа иштирокчилари ва аҳолининг)

⁴⁶ Uwe Gotze, Deryl Northcott, Peter Shuster. Investment Appraisal: methods and models. Second Edition. Springer – 2015. Page 42

манфаатларини эътиборга олиш билан амалга оширилиши лозим. Ҳозирги иқтисодий вазият, мамлакатнинг иқтисодий ривожланишидаги вазифалар, инвестиция лойиҳасини амалга оширишда бир неча манфаатларнинг ўзаро тўқнаш келиши жаҳон иқтисодиётидаги энг етук тажрибаларни Ўзбекистон иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда жорий этиш барча соҳалардаги каби инвестиция лойиҳалари таҳлилида ҳам услубий ўзгаришларга эришишни тақозо этди ва уни муҳим вазифа сифатида кўйди.

Ушбу вазифани ечишда муаллифлари В. В. Беренс, П. М. Хавранеклар бўлган “Руководство по оценке эффективности инвестиций” китобида инвестиция лойиҳаларининг самарадорлигини баҳолашда “ЮНИДО” услубиёти кенг тадқиқ этилган бўлиб, бу услубиёт лойиҳаларни таҳлил этишда аҳамиятли ўрин тутди. Ушбу услубда у ёки бу лойиҳани молиялаштиришда қарорлар қабул қилиш, шунингдек инвестиция олди тадқиқотлари учун мўлжалланган капитал кўйилмаларнинг самарадорлигини баҳолашнинг жаҳон тажрибаси муфассал ёзилган. Буларнинг барчаси бозор таҳлилининг жиҳатларига, шунингдек техник-иқтисодий асослашдаги саволларга, яъни хом ашё базасини баҳолаш, қурилиш майдонини танлаш, лойиҳалаштириш ва технологияларни танлаш, инвестиция лойиҳаларини инвесторларнинг ўз маблағлари эвазига, шунингдек ташқи молиялаш манбалари эвазига молиялаштиришни таъминлаш, инвестиция лойиҳаларининг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш (булар даромаддликнинг ички меъёри, соф дисконтлаштирилган даромад ва ҳ.к.) жараёнларига тегишлидир.

Инвестицияларни баҳолаш учун шароитлар мавжуд бўлганда, лойиҳани тайёрлаш молиявий ва иқтисодий таҳлиллар талабларига мувофиқ ҳолда ўтказилиши керак.

Инвестициялаш молиявий ва иқтисодий нуқтаи назардан келгусида инвестицияларнинг умумий бошланғич қийматини оширувчи соф фойдани ҳосил қилиш ва олиш мақсадида барча турдаги молиявий, иқтисодий ресурсларнинг узоқ муддатга қўйилиши сифатида аниқланиши мумкин.

Ушбу қўйилманинг асосий жиҳати - бу молиявий ресурсларни (яъни инвесторнинг ўз ва қарз маблағларини) инвестор томонидан ишлаб чиқариш активларига қўйилган асосий ва соф айланма капиталга айлантириш. Қизиқишларни назорат қилиш учун турли хил маъмурий ва фискал тадбирлар қўлланилади. Бу тадбирлар ҳам рағбатлантирувчи, ҳам чегараловчи бўлиб, лойиҳани баҳолаш ва молиявий таҳлил жараёнларига киритилиши ва аниқланиши лозим.

Капитал қўйишда фойда инвестиция қарорларининг бош мезони бўлсада, у sanoat инвестицияларининг бирдан-бир йўли ҳисобланмайди, чунки молиявий ресурсларни турли хил қимматли қоғозларга ҳам жойлаш (солиш) мумкин. Бироқ sanoat лойиҳаларининг техник-иқтисодий асослашларидаги мақсадлар йўлидаги инвестициялаш, нафақат, ресурсларнинг узок муддатга қўйилиши фойда олишга йуналтирилганлиги сифатида, балки ликвидликнинг ишлаб чиқариш активларида ўзгартирилиши сифатида ҳам аниқланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, лойиҳа мониторинги ва ундан кейин амалга ошириладиган аудит капитал инвестицияларга оид қарорларни қабул қилиш жараёнида “тескари алоқа” учун зарур ахборотни таъминлайди. Баъзи вазиятларда, бундай тескари алоқа кутилган натижаларга эришишни таъминлайдиган лойиҳаларни янада аниқлаштиришга яқиндан ёрдам қилади. Бундан кўзланган мақсад муаммоларнинг олдини олиш ва бу билан ёмон молиявий натижаларга дуч келишга йўл қўймасликдан иборатдир. Бошқа шундай ҳолатларда, тескари алоқа жорий лойиҳага жуда кеч кўмаклашиши мумкин. Бироқ, қандай бўлмасин бундай тескари алоқа компанияга келгуси инвестицион қарорлар ва уларнинг ижро этилишини ўрганиш ва самарадорлигини оширишга ёрдам кўрсатиши мумкин.⁴⁷

Sanoat инвестициялари бўйича қабул қилинадиган ҳар қандай қарорлар инвестиция лойиҳаларининг умумий амалга ошиши билан боғлиқ бўлган куйидаги мезонларга асосланади:

⁴⁷ Uwe Gotze, Deryl Northcott, Peter Shuster. Investment Appraisal: methods and models. Second Edition. Springer - 2015. Page 32

Инвестициялар бўйича қарорлар қабул қилиш мезонлари:

- Ижтимоий-иқтисодий мухитга тааллуқли лойиҳанинг асосий (корпоратив) мақсади билан ривожлантириш мақсадлари ўртасида ҳозирги ва кейинги давр мобайнида қандайдир бўлиши мумкин бўлган қарама-қаршилик мавжудми?

- Лойиҳа иқтисодий ресурсларни самарали ишлата оладими, лойиҳа учун талаб қилинадиган асосий ресурсларни ишлатишнинг энг яхши вариантлари борми?

- Лойиҳанинг мақсадига эришиш учун таклиф қилинган лойиҳа ва маркетинг стратегиялари қанчалик муҳимлиги, нима учун таклиф қилинган стратегия танланди, муқобил стратегиялар ҳам эътиборга олинганми?

- Лойиҳанинг таркиби, яъни лойиҳа андозаси маркетинг концепцияси, шунингдек корхона танлаган жойлашиш жойи қанчалик лойиҳа стратегиясига ва талаб қилинган ресурсларнинг мавжудлигига мос келади?

- Лойиҳалаштирилаётган барча инвестицион ишлаб чиқариш ва маркетинг харажатлари ишончлилиқ даражасидами ва мувофиқ келадиган чегарага эгами?

Лойиҳа ҳаётийлигининг ҳар қандай даврида тўланадиган молиявий мажбуриятларни бажариш учун миллий ва хорижий валюта билан етарлича таъминланганми - барча инвестиция харажатлари капиталнинг мавжудлиги билан аниқланувчи молиявий чегараларда ётиши, жамғарилган ҳар йиллик ва дисконтлаштирилган фойда горизонт режалаштиришга лойиҳа таркиби ва маълумотларни баҳолашдаги хатоларга, инфляцияга, нархларнинг нисбий ўзгаришига, шунингдек ишга алоқадор мухитнинг ўзгаришига (рақобатчилар, истеъмолчилар, бозор, маҳсулот етказиб берувчилар ва жамоат сиёсати) қанчалик сезгир, реал пул қирим-чиқимлари ва тегишли соф фойда таркиби инвесторлар ва молиячиларнинг кўзлаган мақсадлари минимал талабларига мос келиши ҳам катта эътиборга олинади.

Инвестиция фаолияти субъектлари инвестициялаш ҳақида қарорлар қабул қилаётганда лойиҳаларнинг рисклилиги,

манбаларнинг жорий қиймати, муқобил имкониятларга кўра лойиҳанинг жозибadorлигини эътиборга олиши лозим. У бундай қарорга рискнинг мақбул даражасида кутилаётган даромадлиликнинг тахлили асосида келади. Шу нарса муҳимки, инвестициялаш ҳақида қарор қабул қилинар экан, асосий эътибор рискларни ва келгуси инвестиция даромадлилигини ҳисобга ола билишга қаратилиши зарур.

Қарор қабул қилувчи шахс учун лойиҳанинг режалаштириш горизонти ўзининг лойиҳа билан боғлиқ хўжалик фаолияти соҳасини бошқариш ва назорат қилиш бўйича қарорлар қабул қилиш ёки ўзининг инвестиция ҳамда молиявий фаолиятини йўлга қўйишга нисбатан вақт оралиғи сифатида аниқлаш мумкин.

Қарор қабул қилувчи шахс томонидан аниқланадиган горизонт режалаштириш лойиҳа ҳаётийлигини ҳам ҳисобга олиши лозим. Иқтисодий ҳаёт, яъни лойиҳа соф фойдани яратадиган давр, асосан, корхонанинг асосий техник ва технологик ҳаёт циклига, ушбу саноат тармоғи ва маҳсулотнинг ҳаёт циклига, шунингдек корхонанинг ўз фаолиятида ишга алоқадор муҳитнинг ўзгаришига мослашувчанлигига боғлиқдир.

Лойиҳанинг иқтисодий ҳаётий даврини аниқлашда турли хил омилларни баҳолашга тўғри келади, булар қуйидагилардир:

- талабнинг давомийлиги;
- хом ашёни сақлаш ва етказиб беришнинг давомийлиги;
- техник юксалиш даражалари;
- бино ва ускуналардан фойдаланишнинг давомийлиги;
- муқобил инвестициялаш имкониятлари;
- бошқарувдаги чегараланишлар.

Инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқишда лойиҳа циклининг босқичлари муҳим аҳамиятга эга. «Лойиҳа цикли» тушунчасига лойиҳани ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишнинг турли босқичлари киради. Лойиҳа циклининг бошланғич ва тугаланиш даврлари, ғоядан то унинг моддий қийматга эга бўлганга қадар даврларни ўз ичига олади.

Ҳар қандай инвестиция лойиҳасини ишлаб чиқишда, яъни инвестиция ғояларининг пайдо бўлишидан, то уни амалга ошириш уч фазани ўз ичига олади: инвестиция олди, инвестиция ва эксплуатация

(ёки ишлаб чиқариш). Юқоридаги 3 та фаза инвестицион лойиха – ҳаётий циклини ташкил этади (project life time).

5.1 - жадвал

Инвестиция олди фазаси⁴⁸

1	2	3
Лойиҳани амалга ошириш имкониятларининг таҳлили	Лойиҳани асослашнинг тайёргарлик босқичи	Лойиҳани баҳолаш ва инвестициялаш тўғрисида қарор қабул қилиш
Инвестициялаш учун керак бўладиган маблағлар ҳажми ва потенциал инвесторларни аниқлаш	Лойиҳани мавжуд муқобил вариантлар билан солиштиригандаги дастлабки асослаш	Яқуний қарор сифатида лойиҳани ижтимоий-иқтисодий баҳолаш
Лойиҳани амалга оширишнинг ички ва ташқи шарт-шароитларини баҳолаш	Қўшимча (функционал) изланишлар.	Инвестициялашнинг потенциал манбаларини аниқлаш
Лойиҳани амалга ошириш имкониятларини макро ва микроиқтисодий даражада таҳлил қилиш	Лойиҳани техник иқтисодий асослаш (ТИА)	Инвестициялашнинг тадбирларини ишлаб чиқиш
	Лойиҳани амалга оширишга келишиш ва тасдиқлаш (ишчи ҳужжатлар)	

Инвестиция лойиҳасини ишлаб чиқишнинг асосий босқичи бўлиб, инвестиция олди фазаси ҳисобланади.

Ушбу фазада лойиҳа ишлаб чиқилади, унинг имкониятлари ўрганилади, дастлабки техник – иқтисодий тадқиқот – кузатишлар ўтказилади, потенциал инвесторлар ва лойиҳанинг бошқа иштирокчилари билан музокаролар олиб борилади, хомашё ва ускуналарни етказиб берувчилар танланади. Агар инвестицион лойиҳага кредит жалб қилиш кўзда тутилган бўлса, унда бу фазада кредитни олиш бўйича битимлар тузилади; инвестицион лойиҳани

⁴⁸ Муаллиф томонидан тузилди.

ҳуқуқий жихатдан расмийлаштирилади; ҳужжатларни тайёрлаш, шартномаларни расмийлаштириш ва корхонани рўйхатга олиш амалга оширилади.

Лойиҳанинг инвестиция олди фазасида бўлғуси лойиҳалаштириш объектининг имкониятлари ўрганилади. Лойиҳанинг бу ҳаётий босқич циклида, унинг ҳаётга мос қобиллиги ва жалб этувчанлигига асос яратилади. Инвестиция олди фазаси лойиҳанинг тўлиқ характеристикасини бериши шарт.

Баъзи ҳолларда инвестиция лойиҳасининг бу ҳаётий цикл босқичининг давомийлигини аниқлаш жуда қийин кечади. Жаҳон амалиётида инвестиция олди фазаси қуйидаги босқичлари мавжуд:

1) инвестиция ғояларининг шаклланиши, яъни ғояни танлаш ва дастлабки асослаш ёки дастлабки инвестицион конценцияни шакллантириш (opportunity studies);

2) инвестиция имкониятларини излаш, яъни ишлаб чиқариладиган маҳсулотга талабни ўрганиш, лойиҳанинг қиймати ва унинг самарасини аниқлаш (pre-feasibility studies);

3) лойиҳанинг техник – иқтисодий асосланиши ёки унинг техник - иқтисодий ва молиявий мақбуллигини баҳолаш (feasibility studies);

4) баҳоловчи хулосани тайёрлаш ва инвестициялаш учун қарор қабул қилиш (finale valuation).

Инвестиция ғояларининг шаклланиши босқичида, бу ғояни танлаш, уни дастлабки асослаш, лойиҳада кўрсатилаётган ишлаб чиқаришни ташкил этиш, техник, инновацион ва экологик нуқтан назардан бир қарорга келиш, лойиҳани амалга ошириш давомида қўйиладиган бошқа талабларга жавоб бериш, инвестиция ғоясининг устунлигини тармок, ҳудудий ва давлат идоралари билан дастлабки келишув, лойиҳани амалга ошира оладиган корхонани дастлабки танлаш ва маълумотлар меморандумини тайёрлаш ишлари кўриб чиқилади.

Инвестиция имкониятларини излаш босқичи, экспорт ва импортни ҳисобга олган ҳолда маҳсулот ва хизматларга бўлган талабни дастлабки ўрганиш, маҳсулот ва хизматлар таянч, жорий ва прогнозлаштири-лаётган нархлари даражасини баҳолаш, лойиҳани

амалга ошириш бўйича ҳуқуқий – ташкилий таклифлар ва лойиҳа иштирокчилари таркиби, тахмин қилинаётган инвестиция ҳажмларини баҳолаш, лойиҳанинг техник – иқтисодий асослари бўлимлари бўйича дастлабки баҳолашни тайёрлаш, шу жумладан лойиҳанинг самарадорлигини баҳолаш, потенциал инвесторлар учун инвестицион таклифлар тайёрлашни ўз ичига олади. Маблағларни лойиҳага инвестициялашдан олдин бажариладиган муҳим ишлардан бири бу лойиҳа бўйича инвестиция имкониятларини аниқлашдир. Салоҳиятли инвесторлар, улар қандай бўлишидан қатъий назар ривожланган ёки ривожланаётган давлатларда юзага келаётган инвестиция имкониятлари тўғрисида маълумот олишга қизиқишади. Бундай инвестиция лойиҳалари бўйича маълумотларни ўрганиш ва таҳлил этиш икки хил йўналишда амалга оширилади:

1. Иқтисодиёт сектори даражаси бўйича ёндашиш (макро).
2. Корхона даражаси бўйича ёндашиш (микро).

Иқтисодиёт сектори даражаси бўйича изланишларни олиб бориш ўша давлатнинг бутун инвестиция салоҳиятини (потенциали) ҳамда бу давлатга бошқа давлатлар томонидан инвестиция қилиниши мумкин бўлган маблағлар ҳажмини ўрганиш ва таҳлил қилишни ўз ичига олади.

Корхона миқёсидаги таҳлил аниқ инвестиция лойиҳаси бўйича қўйилаётган талаблардан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

Корхонанинг инвестицион салоҳияти тўғрисида сўз борганда Ш.В.Мустафакулов томонидан берилган фикрларга қўшиламыз, яъни “Корхонанинг инвестицион потенциали – корхона фаолиятининг самарадорлигидан кўра кўпроқ унинг имконият даражасини кўрсатувчи ресурслар маънасида тушунилиши лозим”, шунингдек “Инвестицион потенциал корхона фаолиятининг самарадорлиги эмас, балки унинг имкониятларини белгиловчи инвестиция ресурслари демакдир”.⁴⁹ Демак, ҳар қандай лойиҳани муваффақиятли амалга ошириш учун инвестицион ресурслар зурур бўлади. Аммо бунинг ўзи етарли эмас, зарур ресурсларга эга бўлиш билан бирга, улардан самарали фойдалана олиш ҳам лозим.

⁴⁹ Мустафакулов Ш.Э. Инвестицион муҳит жозибадорлиги. Монография. Т.: Иқтисод-молия, 2017 йил 67-68-бетлар.

Лойиҳа бўйича инвестиция имкониятларини ўрганиш ва таҳлил қилишда қуйидаги омилларга алоҳида эътибор берилади:

- умумий инвестиция муҳити, шарт-шароитлар;
- қайта ишланиши мумкин бўлган табиий бойликлар ва хом ашё ресурслари;
- ишлаб чиқарилиши мўлжалланаётган товарга (хизматга) келгусидаги талаб (аҳолини ўсиши ҳисобига, аҳоли харид қобилиятининг ўсиши ҳисобига ва бошқа омиллар);
- лойиҳанинг атроф-муҳитга таъсири;
- бошқа тармоқлар билан келгусидаги ўзаро алоқаси ва имкониятлари;
- диверсификациялаш имконияти;
- ишлаб чиқариш ресурсларининг мавжудлиги ва уларнинг қиймати;
- экспорт имкониятлари;
- импорт ўрнини босадиган маҳсулотларни ишлаб чиқариш.

Инвестиция имкониятлари бўйича изланишлар юқорида келтирилган омиллар бўйича ҳар бирининг алоҳида таҳлиliga эмас, балки умумий баҳолашга асосланади. Лойиҳа ғоясини ривожлантириш учун аниқ таклифлар киритишда талаб этиладиган маълумотларни миқдорий баҳолаш учун инвестиция имкониятларини тадқиқ этиш асосий восита ҳисобланади. Бунда қуйидаги жиҳатлар таҳлил этилади⁵⁰:

Лойиҳанинг асосланиши ёки уни техник – иқтисодий ва молиявий мақбуллигини баҳолаш босқичида кенг кўламда маркетинг изланишлари ўтказилади. Бозор сегменти қандайлиги ўрганилади, маҳсулотни ишлаб чиқариш дастури тайёрланади, техник қарорлар шу жумладан бош режа ишлаб чиқилади, инженерлик таъминоти, архитектур режалаштириш ва қурилиш қарорлари, фуқаролик мудофаси ва атроф муҳитни кўриклаш бўйича чора тадбирлар ўтказиш, қурилишни ташкил этиш тавсифи, корхонани кимлар бошқариши ва ушбу соҳада уларнинг бошқарув тажрибаси қай даражада эканлиги, корхона ишчилари сони ва таркиби, улар меҳнатини ташкил этиш.

⁵⁰ Муаллиф томонидан тузилди.

**Инвестиция
имкониятла
рини тадқиқ
этиш**

қайта ишловчи саноат учун керакли бўлган табиий ресурслар
қишлоқ хўжалигига асосланган саноат тармоғи учун асос бўлган амалдаги қишлоқ хўжалиги таркиби
муайян истемол товарларига келгуси талаб, аҳоли ўсиши ҳисобига ортяб борувчи талаб
умумий инвестиция муҳити
маҳаллий ёки трансиллий ва бошқа тармоқлар билан мумкин бўлган алоқалар
қайта ишловчи саноат сектори
атроф-муҳитга таъсир кўрсатиш
ишлаб чиқариш сиёсати
ишлаб чиқариш омилларининг мавжудлиги ва киймати
экспорт салоҳияти ва бошқалар

Баҳоловчи хулосани тайёрлаш ва инвестициялаш учун қарор қабул қилиш босқичида, техник – иқтисодий асослашни ишлаб чиқиш тугаллангандан сўнг, инвестицион лойиҳа иштирокчилари тахмин қилинаётган инвестиция бўйича аниқ мақсадлар, эҳтимолли рисклар, харажатлар ва фойдаларни ҳисобга олган ҳолда ўз баҳоларини берадилар. Қанчалик лойиҳанинг техник – иқтисодий асосланиши сифатли бўлса, уни баҳолаш шунчалик осон бўлади.

Инвестиция олди фазаси харажатлари умумий капитал харажатларнинг 0,7% дан – 5% гача улушини ташкил этади.

Баҳоловчи хулоса ишлаб чиқариш олди харажатларининг қанчалик ўринли ёки тўғри эканлигини кўрсатиб беради.

Инвестиция ва ишлаб чиқариш харажатларини баҳоловчи хулоса, лойиҳа ўлчами бўйича барча муҳим жиҳатларни, яъни молиявий ва иқтисодий фойдалилигини ҳисоблаш ва улар билан боғлиқ харажатларни ҳисобга олган ҳолда тўғри аниқлангандагина мақсадга мувофиқ бўлади.

Баҳоловчи хулоса тузишда кенг камровли лойиҳалар учун тўпланган маълумотлар ва лойиҳанинг барча омиллари таҳлилини қайта – қайта жиддий текшириб чиқиш талаб этилади.

Лойиҳа ҳаётӣ циклининг охири босқичи, эксплуатацион ёки ишлаб чиқариш фазаси ҳисобланади.

Бу асосий ускуна ва воситаларни ҳаракатга келтиришдан бошланади. Ушбу фазада корxonанинг ҳаракатига старт бериледи, маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқарила бошланади ва олинган қарз маблағлари (банк кредитлари) қайтарила бошланади.

Бу фаза мос тушумлар ва жорий харажатларни характерлайди. Ишлаб чиқариш фазаси давомийлиги инвестицион лойиҳани умумий характерига сезиларли таъсир ўтказеди. У қанча узоқ бўлса шунча жами даромад ҳажми юқори бўлади.

Лойиҳа таҳлили услубиёти инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш эҳтимоли жиҳатидан уларни идентификациялаш, текшириш, батафсил кўриб чиқиш, маъқуллаш ва комплекс экспертизадан ўтказиш босқичларини назарда тутеди. Комплекс экспертиза лойиҳа маҳсулотларига эришиш имкониятларини излашга, лойиҳани чекланган ресурслар билан белгиланган вақт мобайнида (замонда) ва маконда таъминлаш, шунингдек тегишли техник вазифаларни ҳал қилишга қаратилади.

Инвестиция лойиҳасини комплекс экспертизасидан ўтказишнинг асосий мақсади лойиҳани амалга оширишнинг мақсадга мувофиқлиги – ҳаётӣлиги, самарадорлиги, рақобатдорбошлиги, даромадлигини ўрганиш ва аниқлашдан иборат.

Шунга мувофиқ лойиҳа олди ҳужжатларини сифатли ишлаб чиқиш натижалари учун буюртмачиларнинг мансабдор шахслари - лойиҳаларнинг ташаббускорлари ва лойиҳалаш ташкилотларининг масъулиятини ошириш йўли билан инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқиш механизмини такомиллаштириш учун қулай шароитларни яратиш, уларни амалга ошира бошлаш учун тайёргарлик ишларини тезлаштириш, илғор хорижий тажриба асосида лойиҳа олди ҳужжатларини тайёрлаш сифатига путур етказмасдан уларни экспертизадан ўтказиш тартибини соддалаштириш мақсадида 2017 йил 15 мартда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Инвестиция лойиҳаларининг лойиҳа олди ҳужжатларини ишлаб чиқиш сифатини ошириш тўғрисида”ги ПҚ-2836-сонли қарори қабул қилинди.

Ушбу қарорга асосан инвестиция лойиҳаларининг лойиҳа олди ҳужжатларини ишлаб чиқиш, уларни эспертизадан ўтказиш юзасидан қуйидаги ўзгаришлар тасдиқланди:

Тугатилди Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Янгидан қуриладиган ва реконструкция қилинадиган ишлаб чиқариш қувватлари лойиҳаларининг техник-иқтисодий асосланишини, техника ва технологияларни эспертизадан ўтказиб баҳолаш агентлиги

Янгидан ташкил этилди Тармоқ илмий-техник кенгашларини (мавжуд бўлмаса) тузиш, уларнинг зиммасига таклиф этилаётган инвестиция лойиҳаларида соҳани ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш, замонавий юқори технологияли, энергияни тежайдиган технологиялар ва усқуналарни жорий этиш вазифалари юклатилди

Янгидан ташкил этилди	Ихтисослаштирилган тармоқ эксперт кенгашларини тузиш, уларнинг зиммасига лойиҳалаш ташкилотлари томонидан тайёрланган тендер ва лойиҳа олди ҳужжатлари, технологиялар ва усқуналарни танлаш, таклиф қилинаётган технологиялар ва усқуналарни баҳолашни эспертизадан ўтказиш вазифалари юклатилди
------------------------------	--

Эспертизанинг вазифаси - жами ижобий ва салбий оқибатларни ҳисобга олган ҳолда лойиҳага баҳо беришдан ҳамда танловдан иборат бўлади.

Инвестиция лойиҳаси эспертизасининг техник жиҳати гоят муҳим, чунки лойиҳа мувозанатланган муҳандислик ва техник тамойилларга асосланмоғи лозим. Эспертизанинг бу босқичида лойиҳанинг тадбиқ этиш жараёнлари, лойиҳа учун етказиб бериладиган материаллар, усқуна-жиҳозлар ва техника тизимларининг ишончлилиги; лойиҳани жойлаштириш ўрнининг асосланганлиги, лойиҳа учун зарур бўлган ресурсларнинг мавжудлиги ва сифати, шу жумладан, ишчи кучи ва раҳбар кадрларнинг малакаси, лойиҳа фойдаланадиган мавжуд инфратузилманинг ишончлилиги;

контрактлар тузиш тартиб-қоидалари ва механизмлари, ишлаб чиқариш қувватлари, хизматларни сотиб олиш усуллари; лойиҳани амалга ошириш жадвали муддатлари, фазалари ва бажариш мумкинлиги, натижалар олиш фазалари таҳлил қилинади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаб ўтмоқчимизки, янгидан ташкил этилган “Лойиҳа бошқаруви миллий агентлиги” 2018 йил 1 январдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети, давлат мақсадли жамғармалари, Ўзбекистон Республикаси томонидан жалб этиладиган хорижий кредитлар, заём ва грантлар маблағлари ҳисобидан амалга ошириладиган давлат ва ҳудудий дастурлар, инвестиция лойиҳалари билан ўзаро боғлиқликда Ўзбекистон Республикаси инвестиция дастурлари бўйича хулосалар беради;

2019 йил 1 январдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси инвестиция дастурлари, давлат ва ҳудудий дастурлар, инвестиция лойиҳалари шакллантирилиши ва амалга оширилишини назорат ҳамда мониторинг қилиш Агентлик томонидан Ўзбекистон Республикаси Лойиҳа бошқарувининг ягона миллий ахборот тизимидан фойдаланган ҳолда амалга оширилади.

Кўрилаётган барча чора-тадбирлар мамлакатимизнинг инвестициявий жозибadorлигини янада ошириш ҳамда жалб этилаётган инвестициялардан самарали фойдаланишни доимий назорат қилиб боришдан иборат. Бу эса ўз навбатида мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятини ошириш, аҳолининг турмуш даражасини янада яхшилашга хизмат қилади.

6-§. ХУДУД ИНВЕСТИЦИОН САЛОҲИЯТИДАН САМАРАЛИ ФЙДАЛАНИШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР

Иқтисодиёт модернизациялаш ва либераллашув жараёнида инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлашга эришиш ва махсус иқтисодий зоналар кўринишидаги янги ҳудудий марказларнинг шаклланиши мамлакат иқтисодиётига юқори малакали ишчи кучи жалб қилишга ва истикболли инфратузилма лойиҳаларини амалга ошириш орқали ҳудуд инвестицион салоҳиятидан самарали фойдаланишни таъминлайди.

Дунё амалиётидан бизга маълумки, инвестицион салоҳиятдан самарали фойдаланиш орқали йирик ҳудудий марказлар ҳиссаси ортиб боради. Мисол учун жаҳон ЯИМнинг 81 фоизи, экспортнинг-62 фоизи, инвестицияларнинг 83 фоизи йирик ҳудудий марказлар ҳиссасига тўғри келмоқда⁵¹. Амалда инвестиция сиёсати ҳар қандай давлатнинг иқтисодий ривожланиши ва унда ишлаб чиқаришни кенгайтиришнинг энг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Шундай экан, миллий иқтисодиётни ҳар томонлама ривожлантиришда инвестицион жозибадорликни ошириш бевосита фаол инвестиция сиёсатини юргизишни талаб этади. Бу ўз навбатида, республикада чуқур таркибий ўзгаришларни амалга оширишни таъминлайди. Миллий иқтисодиёт соҳаларига ташқи ва ички инвестициялар оқимини фаоллаштириш иқтисодий юксалишнинг янги босқичини бошлаб берадиган асосий омил ҳисобланади. Демак, инвестициялар ҳар қандай иқтисодиётни ҳаракатга келтирувчи ва унинг тараққиётини таъминловчи куч экан, барча имкониятларни ишга солиб иқтисодиётимизга йўналтириладиган инвестициялар ҳажминини ошириш лозим.

Шу ўринда, Президентимиз Ш. Мирзиёевнинг *«солиқ юқини изчиллик билан камайтириш, солиқ солиш тизимини соддалаштириш ва солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш иқтисодиётни тезкор ривожлантириш ҳамда мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлигини яхшилашнинг муҳим*

⁵¹ <http://databank.worldbank.org>

шартлари»⁵² эканлиги ҳақидаги фикрларини алоҳида таъкидлаш лозим.

Мамлакат иқтисодийтини модернизация ва диверсификация қилиш бўйича стратегик қарар ва дастурий чора-тадбирлар ишлаб чиқиш нуқтаи-назаридан ушбу масаланинг методологик ва амалий жиҳатларини тадқиқ қилишнинг зарурлиги яққол кўзга ташланади.

Умуман, Ўзбекистонда инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлаш ва самарали бошқариш масалаларининг назарий, методологик ва амалий жиҳатлари махсус, мустақил тадқиқот объекти сифатида етарли даражада ўрганилмаганлиги танланган мавзунинг долзарблигини ва илмий-амалий аҳамиятга эга эканлигини белгилаб беради.

Инвестицион салоҳият ва ҳудуд инвестицион салоҳиятини бошқариш тушунчаларининг моҳиятини очиб бериш учун инвестициялардан фойдаланишда инсон фаолиятининг турли хил кўринишлардаги шакллари тадқиқ этишни талаб этади. Инвестицион салоҳиятнинг эволюцион жараёни ва ўзгариши бўйича ўтказилган таҳлил шуни кўрсатдики, ушбу соҳадаги аксарият тадқиқотлар бизнестан инвестицион салоҳиятдан фойдаланишнинг таркибий ва функционал жиҳатларига йўналтирилган. Бирок, инвестицион салоҳият ва ҳудуд инвестицион салоҳиятини бошқариш тушунчалари ҳақида кенг қамровли тасаввурга эга бўлиш учун ҳудуд миқёсида инвестицион фаолиятни ташкил этиш ва бошқариш бўйича тизимли тадқиқотлар олиб бориш талаб этилади.

Ҳозирда мавжуд назарий қарашларни умумлаштириш объектнинг макон ва замондаги нисбий ҳолатини тавсифловчи ҳудуд инвестицион фаолияти ва ҳудуд инвестицион салоҳияти тушунчаларини бир-биридан фарқлаш имконини беради. Бизнинг фикримизча, ҳудуд инвестицион салоҳияти – бу ҳудуднинг ривожланиш даражаси бўлиб, унга кўра ҳудуд ўзининг табиий-иқтисодий салоҳиятидан, рақобат устунликлари ва институционал имкониятларидан самарали

⁵² “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш Концепцияси ўзгаришида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги ПФ-5468-сонли Фармони.

фойдаланиши ҳисобига аҳоли турмуш даражаси ва сифатининг барқарор ўсиб боришини таъминлайди.

Бу борада олиб борилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатмоқдаки, инвестицион салоҳият, ҳудуд инвестицион салоҳият устунлиги ҳамда ҳудуд инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш йўналишлари ҳақида аниқ тушунчалар илмий жиҳатдан етарлича ёритилмаган.

Ҳудуд инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш йўналишларининг илмий асосларини тадқиқ этиш шуни кўрсатдики, ҳудуд ҳамда ҳудудлараро микёсда инвестицион салоҳиятдан самарали фойдаланиш назарияси мавзуси маҳаллий ва хорижий тадқиқотчилар томонидан яқин даврдан бошлаб чуқур ўрганила бошланди. Неоклассик ва замонавий Европа мактаби вакиллари бўлган классикларнинг назарий қарашларида иқтисодий жараёнлардаги инвестицион салоҳият муносабатлари анъанавий тарзда, яъни ҳудудий омиллар ва минтақалараро муносабатларни ҳисобга олган ҳолда тадқиқ этилган. Мавжуд назарий қарашларга мувофиқ уларни қуйидаги йўналишлар бўйича таснифлаш мумкин: а) макроиқтисодиёт концепцияси нуқтаи-назаридан ҳудуд инвестицион салоҳиятини ўрганиш; б) таъки таъсир омиллари нуқтаи-назаридан ҳудуд инвестицион салоҳиятини бошқариш муносабатларини ўрганиш; в) инвестицион салоҳият ва уни бошқаришнинг (бизнес даражасидаги) микроиқтисодий омиллари.

Юқорида келтирилган барча йўналишларда инвестицион салоҳиятнинг ҳудудий хусусиятига иккинчи даражали масала сифатида қаралган. Шуни ҳисобга олган ҳолда, муаллиф томонидан ҳудуд инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш йўналишлари бўйича мавжуд тадқиқот тамойиллари ҳамда усулларини қайта кўриб чиқиш зарурлиги асосланган. Бундан асосий мақсад эса ҳудудда мавжуд маҳаллий салоҳият, ресурслар ва иқтисодий ўсиш захираларидан тўлиқ фойдаланишни бошқаришга прагматик ёндошувларни ишлаб чиқишдир.

Иқтисодий ўсиш назарияси ва ушбу масала юзасидан минтақашунос тадқиқотчилар томонидан олиб борилган

изланишлардан⁵³ келиб чикиб айтиш мумкинки, глобал миқёсда шундай механизмлар ишга тушмоқдаки, улар худудни глобал ривожланишнинг муҳим бўғинига айлантириш имконига эга⁵⁴. Шу ўринда, интеграцион жараёнларнинг жадаллашуви ва глобаллашув шароитида худуд инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш жараёнларини тадқиқ этишнинг илмий воситалари етарли даражада ўрганилмаган.

Ҳозирги пайтда худудлар инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш бўйича икки хил қараш мавжуд, биринчиси, худудлар инвестицион салоҳиятини самарали бошқарилаётганлигига иқтисодий фаолиятнинг миқдорий кўрсаткичларини қиёслаш орқали баҳо бериш бўлса, иккинчиси, бошқарув аппаратини сақлаш учун сарфланган маблағлар миқдорида бошқарув қарори, қонун ёки қарорларнинг «ишлаб чиқариш» харажатларида билвосита акс этиши ва унинг нисбатига қараб баҳо беришдир.

Худудлар инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш бўйича баҳо бериш усулларида битта объектнинг таяқини бутун худуднинг барча жиҳатларини қамраб ололмайди ва бошқарув самарадорлигини ҳам тўлиқ очиб беролмайди. Шуни инобатга олиб, бизнингча, худудлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишини бошқариш самарадорлигини аниқлаш учун янгича усулни татбиқ этиш лозим. Бу борада «худуд-тизим» усулини қўллаш ва унинг барча узвий боғлиқ бўлган алоқаларини аниқлаш ҳамда тизимнинг хатти-ҳаракатига таъсир этишини намоён этадиган схемани яратиш масаланинг туб моҳиятини очиб беришга хизмат қилади.

Худудлар инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш муаммосини ҳал этишда тизимли ёндашувнинг бир қанча функцияларини келтириб ўтиш жоиз, яъни:

- бошқарувчи тизим;
- бошқариладиган тизим – жамиятнинг барча унсурларига объект сифатида қараш;

⁵³ Krugman P. Geography and Trade. Cambridge: The MIT Press, 1992; Fujita M., Krugman P., Venables A. J. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade. – The MIT Press, 2001. P. 384.

⁵⁴ Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. В.Д.Щетивина. – М.: Международные отношения. 1993 г. – 886 с.

- ўзаро боғлиқ тизим – турли институтлар алоқалари: тўғридан тўғри ёки билвосита; вертикал ёки горизонтал.

Бу ерда бошқарувчи субъектдан бошқариладиган ахборот чиқади ва бошқариладиган объектдан қайта алоқа сифатида ахборотнинг узатилиши содир бўлади. Шунинг учун ҳам, ҳудудлар ривожланишини бошқариш тизими жамиятда мавжуд бўлган барча ресурслар самарали сарфланишига шарт-шароит яратиб берилишини таъминлаши керак. Жумладан, моддий, интеллектуал, молиявий, ахборот, демографик ресурслар ва ҳоказолар.

Мамлакат иктисодиётида инвестицион салоҳият ёки алоҳида ҳудуд инвестицион салоҳиятини тизимли бошқаришда уларга ягона тизим сифатида қараш, бир неча функционал боғлиқ иерархик бўғинлардан таркиб топганини ва ягона мақсад сари ҳаракатланишини қайд этиш лозим. Ҳудуднинг инвестицион салоҳиятини бошқариш тизими ўзига хос мураккаб бўлиб, у мавжуд гуруҳлар (хўжалик юритувчи субъектлар, нодавлат нотижорат ташкилотлари, ўз-ўзини бошқариш органлари, турли институтлар)ни ягона мақсад сари бирлаштириш билан бир қаторда, уларнинг манфаатларини инобатга олиш зарур. Демак, бу ерда турли манфаатларни мувофиқлаштириш, тузилмаларнинг ҳар бирини бозор қоидаларидан келиб чиқиб, индивидуал ривожланишига шарт-шароит яратиш, керак пайтда назорат қилиш ва мониторингини мунтазам олиб боришни йўлга қўйиш муҳим жиҳатлардан ҳисобланади.

Фикримизча, ҳудудлар инвестицион салоҳиятини тизимли бошқаришни лойиҳалаштиришда ривожланиш жараёни моделнинг таркибини аниқлаб олиш лозим. Бу жараённи прогноз қилиш иложсиз бўлганлиги учун ҳам моделни турли вазиятларга тез мослаша оладиган таркиб ва параметрлар билан лойиҳалаштириш мақсадга мувофиқдир. Бошқача айтганда, моделда иштирок этадиган таркиб ва параметрлар жараённинг ўзгаришига қараб тез мослашувчан, зарур пайтларда уларнинг ўзи ҳам ўзгара оладиган бўлиши лозим. Бунинг учун ҳудудлар ривожланишининг ҳар бир даврида танланган моделнинг параметрлари ўзгарувчиларнинг кириш ва чиқиши билан баҳоланиши зарур.

Маълумки, худудий тизим бир қанча унсурлардан таркиб топган ҳолда, улар ўртасидаги боғлиқлик даражаси ҳам юқори ҳисобланиб, унсурлар ўртасида нофункционал боғлиқлик мавжуд. Таассуфки, айнан ушбу алоқалар уларни бир бутун тарзда ривожланишига тўсқинлик қилади. Шу боис, «Худудлар инвестицион салоҳиятини стратегик бошқариш концепцияси»ни ишлаб чиқиш лозим. Чунки худуд инвестицион салоҳиятини яхлит бозор, ижтимоий субъект ва иерархик алоқалар тизими сифатида таҳлил қилиш ўринлидир.

Худуднинг ишлаб чиқариш салоҳиятини баҳолаш назарий ва амалий жиҳатдан ниҳоятда муҳим бўлиб, бу ерда жойлашган ишлаб чиқариш корхоналари салоҳиятини аниқлаш, уларни жамлаш мамлакат иқтисодий салоҳиятини белгилашда зарурий шарт ҳисобланади, чунки бу корхоналарнинг ишлаб чиқариш салоҳиятини ҳисоблаш, сарфланган ресурсларни, шу билан бирга, уларни келажакда қайта тақсимлаш ва оқилона инвестиция сиёсатини амалга ошириш учун зарур. Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоблаш корхонанинг иқтисодий салоҳиятини баҳолашда бозор шароитида олаётган фойдасини ҳисоблашда қанчалик муҳим бўлса, худуд учун ҳам унинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини баҳолаш шунчалик аҳамиятлидир.

Бугунги кунда худуд инвестицион салоҳиятини баҳолашда аҳоли сони билан биргаликда, уларнинг даромадлари, жамғармалари ва орттирган мулклари ҳамда аҳолининг интеллектуал салоҳияти ҳам ҳисобга олинади. Ушбу кўрсаткичлар ҳамда худудда мавжуд бўлган ишлаб чиқариш ресурслари аниқланиб, ишлаб чиқариш кучлари жойлаштирилади ва худуднинг инвестицион дастури ишлаб чиқилади.

Замонавий глобал рақобат шароитида ижроия ҳокимиятининг инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш юзасидан асосий эътибори худуд иқтисодиётини жадал ва барқарор ривожлантиришнинг инновацион ривожланишига, илмий салоҳият мавжуд бўлган соҳаларда инновацион фаолликни кучайтиришга қаратилиши лозим.

Худуд инвестицион салоҳиятини бошқаришда инновацион ривожланиш манбасини тадқиқ қилиш худуднинг шаклланган

инновацион салоҳиятини таҳлил ва синтез қилишни талаб қилувчи комплекс муаммо ҳисобланади, бу эса, ўз навбатида, ушбу ривожланиш имкониятларини акс эттиради.

Худуд инвестицион фаолиятида инновацион салоҳиятни ўлчашда Халқаро иқтисодий форум (ХИФ) глобал рақобатбардошлик ҳисоботларини тайёрлашда фойдаланиладиган «Глобал рақобатбардошлик индексининг инновацион салоҳият субиндекси («Growth Competitive Index» – GCI) кенг қўлланилади. Иқтисодиёт ривожланишининг жорий даражасини акс эттирувчи ушбу кўрсаткич, қисқа муддатли ривожланишда миллий иқтисодиётнинг барқарор иқтисодий ўсишга эришиш қобилиятини аниқлашга қаратилган. «GCI» мамлакатларнинг қисқа муддатли ҳамда узоқ муддатли ривожланишида иқтисодий ўсишга таъсир қилувчи технологиялар, давлат институтлари ва макроиқтисодий ҳолат категорияларига асосланади.

«GCI» 90 дан зиёд ўзгарувчанларни жамлайди ва тўққизта индексга асосланади. Улардан бири инновацион фаолиятдир. Рақобатбардошликнинг глобал индекси ЯИМни аҳоли жон бошига тўғри келадиган даражасидан келиб чиққан ҳолда барча мамлакатлар ривожланишини учта асосий ва иккита ўтиш даври бўйича тақсимлайди: ресурсларга таянган ривожланиш босқичи (аҳоли жон бошига ЯИМ < 2000 АҚШ доллари), самарадорликнинг ўсиш босқичи (аҳоли жон бошига 3000–9000 АҚШ доллари) ва инновацион ривожланиш босқичи (аҳоли жон бошига ЯИМ > 17000 АҚШ доллари).

ХИФ экспертларининг услубиятига мувофиқ, қисқа ва узоқ муддатли ривожланишда барқарор иқтисодий ўсишга эришиш имкониятлари тенг даражада бўлган учта ўзгарувчан категорияларга боғлиқ бўлиб, яъни, улар макроиқтисодий муҳит, давлат институтлари ва технологиялардан иборатдир.

Худудлар инвестицион фаолияти кесимида инновацион салоҳиятни баҳолаш алгоритми уч босқичда амалга оширилади. Бу борада олимлар мавжуд кўрсаткичларни икки гуруҳга- умумлашма ва хусусий кўрсаткичларга ажратиш лозимлигини таъкидлайдилар. Улардан биринчиси-базавий таснифлагич сифатида юзага чиқади ва

чегаравий аниқлашни талаб қилади, иккинчиси-ёрдамчи вазифани бажаради ва асосан ҳудуд инвестицион сиёсатининг инновацион ривожланиш масалаларида ушбу ҳолатларни тушунтиришга хизмат қилади.

Мамлакатимизни модернизация қилиш ва аҳоли бандлик даражасини янада оширишнинг муҳим омили сифатида жаҳон стандартларига жавоб берадиган ва дунё бозорларида талаб қилинадиган маҳсулот ишлаб чиқариш, хорижий инвестицияларни, биринчи галда, тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш бўйича қулай шарт-шароит яратиш муҳим аҳамият касб этади. Мазкур вазифани амалга оширишда эркин иқтисодий зоналар алоҳида ўрин тутади. Шу боис, бугунги кунда Хитой, АҚШ, Франция, Жанубий Корея, Ирландия, Мексика, Венгрия, Болгария каби мамлакатларда ҳудуднинг жўғрофий ва бошқа қулайликларидан келиб чиққан ҳолда эркин иқтисодий зоналар ташкил этилган.

90-йилларнинг ўрталарида дунёда 1200 га яқин эркин иқтисодий зонанинг ҳар хил турлари, жумладан, 300 дан ортиқ экспортга мўлжалланган ишлаб чиқариш зоналари, 400 га яқин эркин илмий-техникавий зоналар фаолият кўрсатган. Бундай зоналарни ташкил этишдан асосий мақсад – минтакани жадал ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш учун мамлакат ва чет эл капиталини, истикболли технология ва бошқарув тажрибасини жалб этиш орқали унинг саноат салоҳиятини, ишлаб чиқариш, транспорт-транзит ва ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш, замонавий бозор инфратузилмаларини ташкил этишдан иборатдир.

1990 йилда ташкил этилган эркин иқтисодий зоналарни ривожлантириш бўйича Халқаро Ассоциация (МАРСЕЗ) томонидан қабул қилинган ҳужжатларга кўра, эркин иқтисодий зона алоҳида ҳудудий бирлик бўлиб, у қоида бўйича мамлакатнинг иқтисодий, илмий-техникавий, экологик ва ижтимоий ривожланишига қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида, молиявий-хўжалик фаолиятни амалга ошириш учун очиқ бўлади. Эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш ва унинг фаолият кўрсатиши бўйича ривожланган давлатларда тўпланган тажриба шуни кўрсатадики, мазкур усулнинг қўлланилиши мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда, ижтимоий

ҳаётга янги иқтисодий ғояларни татбиқ этишда ўзининг ижобий жиҳатларига эга.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 2 декабрдаги “Навоий вилоятида эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил қилиш тўғрисида”ги Фармониغا асосан, “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зонаси ташкил этилди. Мазкур Фармонда эркин индустриал иқтисодий зонада хўжалик юритувчиларга татбиқ қилинадиган алоҳида божхона, валюта ва солиқ режимлари, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига норезидент фуқароларнинг кириши, ҳудудда бўлиши ва чиқиб кетишининг, шунингдек, улар томонидан меҳнат фаолиятининг амалга оширилиши учун рухсатномалар олишнинг соддалаштирилган тартиби жорий этилиши назарда тутилган.

Мамлакатимизда эркин иқтисодий зоналар ташкил этиш ва улар фаолиятига доир муносабатлар 1996 йил 25 апрелда қабул қилинган “Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан тартибга солинади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси томонидан 2009 йил 26 майда қабул қилиниб, юқори палата – Сенат томонидан жорий йилнинг 28 августида маъқуланган ҳамда 24 сентябр куни матбуотда расман кучга кирган “Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни эса амалдаги Қонуннинг эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш тартиби, уларнинг турлари, мазкур зоналар иштирокчиларига қўшимча имтиёз ва преференциялар бериш механизми, бундай ҳудудда амалга ошириладиган фаолият турлари, эркин иқтисодий зоналарнинг мувофиқлаштирувчи ва оператив бошқарув органларини шакллантириш тартиби ҳамда уларнинг ваколатлари, шунингдек, хўжалик юритувчи эркин иқтисодий зона субъектларини рўйхатга олиш тартиби билан боғлиқ нормаларни юқорида номи зикр этилган Фармон талабларига мувофиқлаштиришни кўзда тутди.

“Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида”ги Қонуннинг 6-моддасига мувофиқ, эркин иқтисодий зоналар мамлакатимизда эркин савдо зоналари, эркин ишлаб чиқариш зоналари, эркин илмий-техникавий

ва бошқа зоналар тарзида тузилиши мумкин. Қонуннинг 7-моддасига мувофиқ, эркин ишлаб чиқариш зоналари – тадбиркорликни рағбатлантириш, иқтисодиётнинг устун тармоқларига чет эл инвестицияларини жалб этиш, истиқболли технологияларни жорий этиш мақсадида хўжалик-молжарий фаолиятнинг алоҳида тартиботи жорий этиладиган ҳудудлар бўлиб, ўз ичига экспортга мўлжалланган ишлаб чиқариш зоналарини, агрополисларни, тадбиркорлик зоналарини ва бошқа эркин зоналарни олади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев эркин иқтисодий зоналарни ривожлантиришга қаратилган тизимли ишлар миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги ва экспорт салоҳиятини оширишга хизмат қилаётганини таъкидладилар: „Принципиал жиҳатдан янги асосларда «Ургут», «Ғиждувон», «Кўқон» ва «Хазорасп» эркин иқтисодий зоналарини ташкил этиш бўйича қуни кеча Фармон қабул қилинди. Ўтган йиллардаги хатоларни яна такрорлашга энди йўл қўйиб бўлмайди...»⁵⁵.

Мазкур Фармон талаблари бўйича жаҳон стандартларига мос, ташқи бозорларда рақобатбардош ва харидоргир маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлайдиган, замонавий, илғор ва юқори унумли технологияларни ташкил этиш ва жорий қилиш учун хорижий инвестицияларни жалб этиш бўйича қулай шарт-шароитлар яратиш, ушбу ҳудудларнинг саноат салоҳиятини, ишлаб чиқариш, транспорт-транзит ва ижтимоий инфратузилмасини янада ривожлантириш кўзда тутилган.

Эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш юзасидан давлат сиёсати бу ҳудудларда иқтисодий усиш суръатларини доимий назоратда булишини талаб этади (6.1-жадвал).

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси //“Халқ сўзи”, 2017 йил 18 январь.

Навий вилояти ЯХМнинг тармоқлар кесимида ўсиш суръати, %

Йиллар	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
I. Жами ЯХМ шу жумладан:	105,6	104,3	105,0	103,5	104,7	108,1	105,2	104,2	105,8	103,9	105,9	101,3
Тармоқларнинг ялли қўшилган қиймати	105,3	104,1	104,6	103,4	104,7	108,1	105,2	104,2	105,9	103,9	105,9	101,3
Маҳсулотларга соф солиқлар	113,1	107,1	112,2	105,2	104,7	107,5	105,0	103,6	103,9	102,9	105,6	100,8
II. Тармоқларнинг ялли қўшилган қиймати	105,3	104,1	104,6	103,4	104,7	108,1	105,2	104,2	105,9	103,9	105,9	101,3
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	108,6	108,6	104,4	106,3	104,3	110,3	106,1	107,5	107,4	108,4	107,1	103,2
Саноат (қурилишни қўшган ҳолда)	103,3	101,9	102,2	101,1	100,3	106,0	102,5	102,3	104,0	101,0	104,0	100,6
Хизматлар	108,6	107,4	110,9	108,0	118,4	112,9	111,9	107,4	109,9	107,8	109,4	102,5

1) Дастлабки маълумотлар

2) 2005-2009 йилларда ХХТУТ бўйича

Вилоят бўйича ялпи ҳудудий маҳсулот таркибини юқорида келтирилган жадвал маълумотларидан шуни кўришимиз мумкинки, ялпи ҳудудий маҳсулотнинг таркибий ўсиб боришига эътиборимизни қаратадиган бўлсак, агарда 2007 йили ялпи ҳудудий маҳсулот 4,3 фоизга ошган бўлса, 2017 йили бу кўрсаткич, 1,3 фоизни ташкил этган. Таъкидлаш жоизки саноат (қурилиш соҳаси билан бирга) соҳасида 0,6 фоизга, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги 3,2 фоизга ошганини алоҳида таъкидлашимиз лозим.

Вилоят миқёсида 2017 йилнинг 1-ярим йиллигида қиймати 145,4 млрд. сўмлик 1132 та лойиҳалар амалга оширилиши ва 3967 та иш ўринлари яратилиши кўзда тутилган бўлиб, ҳақиқатда умумий қиймати 205,0 млрд.сўмлик (81,7 млрд.сўм банк кредитлари) 1356 та лойиҳалар (120%) ишга туширилиб 4 754 та янги иш ўринлари яратилган.

“Навоий” ЭИЗ ташкил этилгандан буён жами 122 млн. АҚШ доллари миқдорида инвестиция киритилган. Киритилган инвестициянинг 35%га яқини тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобланади.

Айниқса, Навоий халқаро аэропортини янада ривожлантириш ҳисобига, Европа ва Осиё давлатлари ўртасидаги йўналишларда катта ҳажмдаги юклар ва йўловчи транзит рейслари қабул қилиш имконини берувчи Марказий Осиё ҳудудидаги ягона халқаро логистика маркази ташкил этилгани “Навоий” эркин иқтисодий зонасининг ривожига муҳим ўрин тутмоқда.

Навоий халқаро аэропорти орқали юклар ташиш Германия, Италия, Испания, Франция, Швейцария, Белгия, Австрия, Россия, Хитой, Жанубий Корея, Бангладеш, Ҳиндистон, БАА, Туркия, Вьетнам, Қирғизистон ва бошқа давлатлар билан амалга оширилаётгани нафақат Навоий вилояти, балки республикамизнинг саноат салоҳиятини, ишлаб чиқариш, транспорт-транзит ва ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш, кўшимча минглаб ишчи ўринларини яратиш, пировардида, халқ фаровонлигини юксалтиришда муҳим омил бўлмоқда.

Навоий вилоятини янада ривожлантириш мақсадида Президентимизнинг жорий йил 28 март куни Навоий вилоятига

ташрифи давомида берилган топшириклари асосида “2017-2018 йилларда Навоий вилоятида саноат, қишлоқ хўжалиги ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари дастури” ишлаб чиқилди ва Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 9 июндаги 366-сон қарори билан тасдиқланди.

Мазкур қарор ижросини таъминлаш тўғрисида 2017 йил 17 июнда Навоий вилояти ҳокимининг Қ-224-сонли қарори қабул қилинди. Ишлаб чиқилган дастур доирасида 2017-2018 йилларда қиймати қарийб 6,4 трлн. сўмлик 2516 та лойиҳа (1,2 трлн.сўм банк кредити) 21 мингдан ортиқ иш ўринлари яратиш белгиланган.

Жумладан, саноатда қиймати 5,9 трлн.сўмлик 648 та лойиҳаларда (1,1 трлн.сўм банк кредити) 14501 та иш ўрни, қишлоқ хўжалигида қиймати 322 млрд.сўмлик 761 та лойиҳаларда (200 млрд.сўм банк кредити) 3692 та иш ўрни, хизмат кўрсатишда қиймати 235,7 млрд.сўмлик 1107 та лойиҳаларда (95,2 млрд.сўм банк кредити) 4150 та иш ўрни яратилиши белгиланган.

Навоий вилояти улкан иқтисодий салоҳияти билан республикада муҳим аҳамиятга эга. Вилоят республика иқтисодиётининг рангли металлургия, кимё ва қурилиш саноати етакчи ҳудудларидан бири ҳисобланади. Республикада яратилаётган ялпи ички маҳсулотнинг 5,2 фоизи вилоят ҳиссасига тўғри келади.

Вилоятда жами йирик саноат корхоналари 19 та бўлиб, булар: НКМК ДК (рангли металлургия), "Навоийазот" АЖ (кимёвий маҳсулотлар, минерал ўғитлар), "Навоий" ИЭС (электр энергияси ва иссиқлик энергияси), "Навоийдонмаҳсулотлари" АЖ (ун, нон ван нон маҳсулотлари, ем ишлаб чиқариш), "Қизилқумцемент" АЖ (портландцемент, темир-бетон, асбоцементли шифер маҳсулотлари), "Электрокимёзаводи" ҚК АЖ (пестицидлар, кимёвий элементлар), "Континент-Н-Ёғ-Мой" ҚК-МЧЖ (пахта ёғи), "Навоий" ҚК (спиртли ичимликлар), "Қизилтепапахта тозалаш" АЖ (пахта толаси), "Ванғози Агро экспорт" МЧЖ (пахта ва кунгабоқар ёғи), "Қизилтепа ун заводи" АЖ (ун ва ем маҳсулотлари), "Навбахор пахта тозалаш" МЧЖ (пахта толаси), "УПП" АЖ (норуда қурилиш материаллари, темир-бетон маҳсулотлари), "Хатирчи пахта тозалаш" АЖ (пахта толаси).

Вилоятда фаолият юритаётган қўшма корхоналар, хорижий корхоналар сони-61 ташкил этган. Булар: Навоий шаҳрида 21 та: "Электрохимзавод" Ўзбекистон-Панама қўшма корхонаси (Панама, кимё маҳсулотлари), "Навоий" қўшма корхонаси (Россия, спиртли ичимликлар), "Навоий Миллинг" Буюк Британия чет эл корхонаси (Буюк Британия, фосфор кукуни), "Навоий Корея" Ўзбекистон – Ж.Корея қўшма корхонаси (Ж.Корея, мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш), Зарафшон шаҳрида 2 та: "ВЕЛАН" Ўзбекистон-Россия қўшма корхонаси (Россия, тайёр кийим кечаклар), "Ориянна ярнс текстил" Ўзбекистон-Туркия" қўшма корхонаси (Туркия, акрил толасидан калава ип), Камрана туманида 6 та: "Кармана гипс маҳсулотлари Ўзбекистон-Канада қўшма корхонаси (Канада, гипс ва гипсокартон маҳсулотлари), Конимех туманида 2 та: "Сарабел Диамет Каракул" Ўзбекистон-Россия қўшма корхонаси (Россия, коракўл тери), Қизилтепа туманида 3 та: "Ню текстил Навоий" Ўзбекистон-Ж.Корея қўшма корхонаси (Ж.Корея, электроматрас), "Акуа Тўдакўл" Ўзбекистон-АҚШ қўшма корхонаси (АҚШ, балиқ маҳсулотлари), Навбахор туманида 2 та: "Брайт Навоий текстил" Ўзбекистон-Буюк Британия қўшма корхонаси (Буюк Британия, калава ип), Нурота туманида 3та: "Зафар гранит майнинг" Ўзбекистон-Белиз қўшма корхонаси (Белиз, гранит ишлаб чиқариш), Томди туманида 1 та: "Навоий саноат текстил" Ўзбекистон-Ж.Корея қўшма корхонаси (Ж.Корея, пайпоқ ишлаб чиқариш), Учқудуқ туманида 2 та: "Промэлектро" Ўзбекистон-Россия қўшма корхонаси (Россия, электр ускуналарини таъмирлаш), Хатирчи туманида 2 та: "Асия сера Навоий" Ўзбекистон-Туркия қўшма корхонаси (Туркия, боғдорчилик), Навоий ЭИЗ худудида 17 та: "Узэрай Кабел" Ўзбекистон-Ж.Корея қўшма корхонаси (Ж.Корея, автомобиль кабеллари ишлаб чиқариш), "Хаят пауэр кабел системс" Ўзбекистон-Хитой қўшма корхонаси (Хитой, юқори кучланишли кабеллар, "Агрофреш" Ўзбекистон-БАА қўшма корхонаси (БАА, мева-сабзавотларни саклаш).

Амалга оширилган тадқиқотлар шундан далолат берадики, ташки иқтисодий фаолиятда вилоят бўйича хорижий давлатлар билан юқори салоҳият асосан: Хитой (35,6%), Франция (21,6 фоиз), АҚШ (9,0

фоиз), Япония (6,4 фоиз) ва Туркия, Корея, Германия Испания (4 фоизга яқин) давлатларига тўғри келган.

Кулай географик жойлашуви ҳисобга олиниб, Навоий халқаро аэропортини янада ривожлантириш ҳисобига Жанубий Корея, Хиндистон, Хитой ва Сингапур каби хорижий ҳамкорлар билан Европа ва Осиё давлатлари ўртасидаги йўналишларда катта ҳажмдаги юклар ва йўловчи транзит рейслари қабул қилиш имконини берувчи Марказий Осиё худудидаги ягона халқаро логистика маркази ташкил этилиб, у орқали “Ўзбекистон ҳаво йўллари” ва “Кореан Эйр” ҳамкорлигида жаҳоннинг турли мамлакатларига юк ташиш ишлари йўлга қўйилган.

Таъкидлаш жоизки, вилоят иқтисодиётнинг қон томири бўлган халқаро аҳамиятдаги автомобиль ва темир йўллarning қарийб 750 км.ни вилоят худудидан ўтганлиги вилоятнинг нақадар катта трансмагистрал салоҳиятга эгалигини кўрсатади.

Хусусан, вилоят худудидан халқаро аҳамиятдаги 302 км, республика аҳамиятидаги 2490 км автомобиль йўллари (шунингдек, 1125 км маҳаллий аҳамиятдаги автомобил йўллари), 440 км темир йўллари ўтган.

Навоий вилоятини янада ривожлантириш мақсадида “2017-2018 йилларда Навоий вилоятида саноат, қишлоқ хўжалиги ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари дастури” ишлаб чиқилди ва Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 9 июндаги 366-сон қарори билан тасдиқланди.

Мазкур қарор ижросини таъминлаш тўғрисида 2017 йил 17 июнда вилоят ҳокимининг Қ-224-сонли қарори қабул қилинди. Ишлаб чиқилган дастур доирасида 2017-2018 йилларда қиймати қарийб 6,4 трлн. сўмлик 2516 та лойиҳа (1,2 трлн.сўм банк кредити) 21 мингдан ортиқ иш ўринлари яратиш белгиланган. Жумладан, саноатда қиймати 5,9 трлн.сўмлик 648 та лойиҳаларда (1,1 трлн.сўм банк кредити) 14501 та иш ўрни, қишлоқ хўжалигида қиймати 322 млрд.сўмлик 761 та лойиҳаларда (200 млрд. сўм банк кредити) 3692 та иш ўрни, хизмат кўрсатишда қиймати 235,7 млрд. сўмлик 1107 та лойиҳада (95,2 млрд.сўм банк кредити) 4150 та иш ўринлари яратилиши белгиланган.

Дастурда 2017 йилда қиймати 1,2 трлн. сўм маблағ эвазига 1948 та лойиҳа амалга оширилиши ва 12459 та иш ўринлари яратилиши белгиланган. Мазкур лойиҳаларнинг 522 таси саноат, 861 таси хизмат кўрсатиш ва 565 таси қишлоқ хўжалиги соҳасига тўғри келади.

Вилоятда “Навоий” эркин иктисодий зонаси фаолиятининг йўлга қўйилиши, жаҳон стандартларига жавоб берадиган ва дунё бозорларида талабга эга маҳсулот етиштириш, замонавий, юқори технологияли ишлаб чиқаришларни ташкил этиш учун хорижий инвестициялар, биринчи галда тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этишга имконият яратилди.

“Навоий” ЭИЗ ташкил этилгандан буён жами 122 млн. АҚШ доллари миқдорида инвестиция киритилган. Киритилган инвестициянинг 35%га яқини тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобланади.

Айниқса, Навоий халқаро аэропортини янада ривожлантириш ҳисобига Европа ва Осиё давлатлари ўртасидаги йўналишларда катта ҳажмдаги юклар ва йўловчи транзит рейслари қабул қилиш имконини берувчи Марказий Осиё ҳудудидаги ягона халқаро логистика маркази ташкил этилгани “Навоий” эркин иктисодий зонасининг ривожига муҳим ўрин тутмоқда.

Навоий халқаро аэропорти орқали юклар ташиш Германия, Италия, Испания, Франция, Швейцария, Белгия, Австрия, Россия, Хитой, Жанубий Корея, Бангладеш, Ҳиндистон, БАА, Туркия, Вьетнам, Қирғизистон ва бошқа давлатлар билан амалга оширилаётгани нафақат Навоий вилояти, балки республикамизнинг саноат салоҳияти, ишлаб чиқариш, транспорт-транзит ва ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш, кўшимча минглаб ишчи ўринлари яратиш, пировар-дида, халқ фаровонлигини юксалтиришда муҳим омил бўлмоқда.

Шундай қилиб, ҳудуд инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш йўналишларини тадқиқ этишнинг биз таклиф этаётган методологик ёндошуви ҳудуд инвестицион салоҳияти, ҳудуд инвестицион салоҳият устунликлари ҳамда ҳудуд инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш йўналишларининг ўзаро боғлиқлигини мазмунан ва таркибий жиҳатдан батафсил очиб

беради. Шундан келиб чиқиб, ушбу тушунчаларни қабул қилиш, тадқиқ этиш ва талқин қилишга комплекс ҳамда тизимли ёндошув таклиф этилади.

Биз жараёнларнинг бир меъёردа эволюцион ривожланишини ўрганишга нисбатан диалектик ёндошувнинг, тўлиқ формаллаштириш ҳамда эмпирик ҳисоблаш мумкин бўлган масалаларда эса синергетик ёндошувнинг афзалликларини инкор этмаган ҳолда, ҳудуд инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш йўналишларини ўрганиш асосини тизимли парадигма⁵⁶ ташкил этган тизимли англаш моделини таклиф этамиз.

Ушбу методологик ёндошувдан фойдаланишнинг объектив сабаби шундаки, бошқа моделларга нисбатан тизимли англаш модели ҳудуд миқёсидаги инвестицион фаолиятда табиий ва иқтисодий объектлар, субъектлар ва институтларга оид кўплаб жараёнлар ва турли хил ходисаларнинг ўзаро алоқадорлигини ҳамда ҳудуд даражасида эндоген омилларнинг акс этишини ўрганиш имконини беради.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, ҳудудлар инвестицион салоҳиятининг инновацион ривожланиши ва унга баҳо беришда инсон капиталининг ҳолати, ҳудуддаги мавжуд техник-технологик ишланмалар, ихтиролар сони, уларнинг аҳоли сонига нисбати бўйича кўрсаткичларни таҳлил қилиш долзарб масалалардан ҳисобланади. Бу борада ҳудудларнинг ривожланганлик даражасига баҳо бериш бўйича хорижий давлатларнинг илғор илмий-услубий тажрибаларини Ўзбекистон шароитига мослаштириш ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш соҳа тадқиқотчиларининг асосий вазибаларидан биридир.

Ҳудуднинг инвестицион ва ижтимоий-иқтисодий салоҳиятига баҳо беришда иқтисодий ресурслар, интеллектуал салоҳият ва ушбу салоҳиятдан амалда нечоғлиқ фойдаланилаётганлиги, унинг ресурс салоҳиятидан техник ва технологик жиҳатдан фойдаланиш имкониятлари ва уларнинг кўлаמידан келиб чиқиб, бошқа омилларнинг инобатга олинishi ва турли ҳудудий дастурлар ишлаб чиқилиши зарурий шартлардан ҳисобланади. Зеро, умумэтироф

⁵⁶ Корнай Я. Системная парадигма//«Вопросы экономики», 2002, № 4, с. 4–23; Клейнер Г.Б. Системная парадигма и экономическая политика// «Общественные науки и современность», 2007, №№ 2, 3.

этилган ва амалиётда ўз тасдиғини топган ишланмаларни ўрганиш ва татбиқ этиш, уларнинг мазмун-моҳиятини чуқур англаб етган ҳолда амалга ошириш ҳудудларнинг комплекс равишда ривожлантирилиши учун ишлаб чиқиладиган ҳудудий дастурлар ва концепцияларнинг самарали натижа беришини таъминлайди.

Ҳудуднинг инвестицион салоҳиятини бошқариш тизими ўзига хос мураккаб жараён бўлиб, у мавжуд гуруҳлар (хўжалик юритувчи субъектлар, нодавлат нотижорат ташкилотлари, ўз-ўзини бошқариш органлари, турли институтлар)ни ягона мақсад сари бирлаштириш билан бир қаторда, уларнинг манфаатларини ҳам инобатга олиши талаб этилади.

7-§. ИНВЕСТИЦИОН МУҲИТ ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Инвестиция сиёсати ҳар қандай давлатнинг иқтисодий ривожланиши ва унда ишлаб чиқаришни кенгайтиришнинг энг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Шундай экан, миллий иқтисодиётни ҳар томонлама ривожлантиришда инвестицион жозибадорликни ошириш бевосита фаол инвестиция сиёсатини юргизишни талаб этади. 2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига асосан кейинги йиллардаги давлат дастурида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш йўналишида корхоналарнинг маблағлари, Ўзбекистон тикланиш тараққиёт жамғармаси, тижорат банклари кредити, хорижий инвестиция ва кредитлар ҳисобига 2017 - 2021 йилларда умумий қиймати 40 миллиард АҚШ доллари миқдорига 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурлари амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида инвестицияларга алоҳида тўхталиб, “Жаҳон тажрибаси шунини кўрсатадики, қайси давлат фаол инвестиция сиёсатини юритган бўлса, ўз иқтисодиётининг барқарор ўсишига эришган.

Шу сабабли ҳам инвестиция – бу иқтисодиёт драйвери, ўзбекча айтганда, иқтисодиётнинг юраги, десак, муболага бўлмайди.

Инвестиция билан бирга турли соҳа ва тармоқларга, ҳудудларга янги технологиялар, илғор тажрибалар, юксак малакали мутахассислар кириб келади, гадбиркорлик жадал ривожланади” деб таъкидлаб ўтди. Муҳтарам Президентимизнинг 2019 йилга “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш” йили деб ном бериши ҳам бежиз эмас. Миллий иқтисодиёт соҳаларига ташқи ва ички инвестициялар оқимини фаоллаштириш иқтисодий юксалишнинг янги босқичини бошлаб берадиган асосий омил ҳисобланади. Демак,

инвестициялар ҳар қандай иқтисодийтни ҳаракатга келтирувчи ва унинг тараққийтини таъминловчи куч экан, барча имкониятларни ишга солиб иқтисодийтимизга йўналтириладиган инвестициялар ҳажмини ошириш лозим.

Мамлакат иқтисодийтини модернизация ва диверсификация қилиш бўйича стратегик қараш ва дастурий чора-тадбирлар ишлаб чиқиш нуктаи-назаридан ушбу масаланинг методологик ва амалий жиҳатларини тадқиқ қилишнинг зарурлиги яққол кўзга ташланади.

Давлат молия сиёсатида инвестицион муҳит жозибadorлиги масалалари Ж.Б. Будвил, Н. Гросжан, П. Кругман, А. Лёш, Б.О. Лундвал, Ж. Манцинен, Э. Мэй, Ф. Перру, П. Ромер, , Н.И. Берзон, И.С. Букина, В.К. Бурлачков, И.Ю. Варьяш, М.И. Гельвановский, Б.В. Губин, А.С.Жегалова, А.Ю. Лайков, Л.Н. Лыкова, В.Д. Миловидов, Я.М. Миркин, А.Ю.Михайлов, В.К. Сенчагов, В.В.Симонян, Э. Райнерт, Х. Ричардсон, Дж. Фридман, К. Фримэн, П. Хаггет, Т. Хагерstrand, М. Портер, Й. Шумпетер⁵⁷ ва шу каби бошқа минтақавий ривожланиш назариялари муаллифлари томонидан тадқиқ этилган.

Мамлакатда инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлашнинг иқтисодийт модернизацияси ва либераллашуви шароитидаги хусусиятлари Б. Гарретт, Г. Жеревфи, Р. Каплински, М. Лоренц, П. Маскелл, С. Резенфельд, М. Симагути, М. Сторпер, Э. Шмитц, М. Энрайт каби олимларнинг бу масалаларга оид концепциялари, назариялари ва амалий изланишларида ўз аксини топган. Ушбу муаллифларнинг назарий ва услубий ёндашувларида инвестицион муҳит жозибadorлигининг такрор ишлаб чиқариш жиҳатларини ўзида акс эттирган ишлаб чиқаришни ташкил этиш ҳамда инвестицион салоҳият шаклланишининг функционал асослари каби хусусиятлар устуңлик қилади.

⁵⁷ Шумпетер Й. Теория экономического развития / Пер. с нем.: – М.: Прогресс, 1982 г. – 455 с.; Hayek F.A. Individualism and Economic Order / F.A. Hayek. – Chicago: Univ. of Chicago Press, 1948. P.324; Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. В.Д.Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993 г. – 886 с. – 886 с. Krugman P. Geography and Trade. Cambridge: The MIT Press, 1992; Fujita M., Krugman P., Venables A.J. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade. – The MIT Press, 2001. P. 384.

Яқин хорижий давлатларда замонавий инвестицион бошқарув назарияларини тадқиқ қилиш инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлашга оид изланиш жараёнининг аъёнавий давлат инвестиция сиёсатини ўрганишдан - давлат инвестицион менежменти, давлат инвестицион хавфсизлигини таъминлаш, давлатнинг самарали инвестицион ўсиши борасидаги замонавий фанларга ўтиш босқичида турганлигини тасдиқлайди. Буларга мисол тариқасида О.А.Бияков, А.Г. Гранберг, Ю.А. Гаджиев, С.М. Дробишевский, В.К. Ломакин, Я.Д. Лисоволик, Г.Л. Азоев, Б.С. Жихаревич, Р. Фатхутдинов, Ю.В. Савельев, Е.А. Коломак, А.С. Новоселов, С.С. Артоболевский, Б.М. Гринчель каби олимларнинг изланишларини келтириш мумкин⁵⁸.

Ўзбекистонда инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлаш ва самарали бошқариш йўлларини ўрганиш нисбатан янги йўналиш бўлиб, бу борадаги тадқиқотлар илк изланишлар ҳисобланади. Миллий инвестицион сиёсат ва минтақавий иқтисодиёт мактаби олимлари М. Абдусаломов, К. Абиркулов, Н.Аимбетов, Т.Ахмедов, Д.Ғозибеков, Н.Каримов, Ш.Мустафакулов, Н.Ҳайдаров, Ф.Додиев, О.Сабилов, Ш. Имомов, Б. Рўзметов, А. Содиқов, А. Солиев, А.М. Қодиров, А.А. Қаюмов, Ф.Т. Эгамбердиев⁵⁹ ва бошқалар эришган

⁵⁸ Бияков О.А. Региональное экономическое пространство: измерение использования потенциала. Автореф. дис. д-ра экон. наук. Кемерово, 2005. - 42с.; Гранберг А.Г. О программе фундаментальных исследований пространственного развития России. //Регион: экономика и социология, №2, 2009 г. с. 166-178; Гаджиев Ю.А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития // Экономика региона, выпуск 2-й, 2009 г., с.45-62 ; Ломакин В.К. Мировая экономика. Учебник / 4-е изд. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012 г. - 671 с.; Лисоволик Я.Д. Глобализация: от Великого шелкового пути до ВТО // Российский журнал, 12 января 2007 г.; Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. - М.: Центр экономики и маркетинга, 1996 г. - 208 с.; Жихаревич Б.С., Лимонов Л.Э., Жунда Н.Б. и др. Региональная экономика и пространственное развитие. Учебник в 2-х томах. - М.: Юрайт, 2014 г. Фатхутдинов Р. Глобальная конкурентоспособность: монография. - М.: РИА Стандарты и качество, 2009 г. - 464 с.; Савельев Ю.В. Управление конкурентоспособностью региона: от теории к практике. -Петрозаводск:КарНЦ РАН, 2010г. -516с.; Гринчель Б.М. Повышение конкурентоспособности территорий как обобщающая задача стратегического планирования. - СПб., 2007 г. - 120 с.

⁵⁹ Абдусаломов М. О целях и методологических основах региональной политики. Научно-исследовательский центр "Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана" при ТГЭУ. - Ташкент, 2015 г.; Ахмедов Т.М. Регулирование территориальной организации производительных сил и комплексного развития регионов Узбекистана. - Т.: ФАН, 1992 г.; Мустафакулов Ш.И. Инвестицион муҳит жозибадорлиги. Т.:2017; Қаюмов А.А. Некоторые аспекты управления в рыночной экономике. Материалы Республиканской Научно-практической конференции. - Москва, 1-2 февраля, 2014г. Садықов А.М. Приоритетные направления повышения конкурентоспособности экономики Узбекистана. Материалы IV-Форума экономистов Узбекистана. - Ташкент, 2012; Солиев А.С. Иқтисодий география назария, методика ва амалиёт. Монография. - Т.: "Камалак", 2013.; Эгамбердиев Ф.Т. Иқтисодиёт назарияси, ўқув қўлланма. - Т.: Иқтисод-молия нашриёти, 2014 .

илмий нагижалар мамлакатимизда инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлаш ва самарали бошқариш йўлларини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон иқтисодиётига инвестицияларни жалб этиш масалалари С.С.Ғуломов, А.В.Вахабов, Д.Ғозибеков, Н.Х.Хайдаров, Ш.Г.Юлдошев⁶⁰ ва бошқаларнинг илмий ишларида тадқиқ этилган. Бу ишларда асосан хорижий инвестицияларни жалб этишни кучайтиришнинг назарий жиҳатлари, бу жараёндаги молиявий-солик муносабатлари ёритилган.

Ўзбекистон иқтисодиётининг ҳудудий ривожланишини тартибга солиш масалалари Ш.Б. Имомовнинг илмий ишларида кўриб чиқилган⁶¹.

Д.Д.Рустамова, С.С.Насретдинов, Н.Н.Обламуродовларнинг номзодлик диссертацияларида иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида хорижий инвестицияларни жалб этишнинг назарий асослари ва устувор йўналишлари, миллий иқтисодиётни модернизациялашда инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг назарий асослари ва устувор йўналишлари тадқиқ қилинган⁶².

“Инвестицион муҳит жозибadorлиги” тушунчасининг моҳиятини муаллифлар турлича талқин қилишмоқда.

Хорижий иқтисодчи-олимлар талқинида бу тушунча кўпроқ “бизнес муҳити” тушунчаси билан маънодош сифатида кўрсатилмоқда. Жумладан, Дж. Д. Дэниелс и Ли. Х. Радеба фикрича,

⁶⁰ Гулямов С.С. Анализ проектов - Т.: Молия, 1996; Вахабов А.В.ва бошқ. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. - Т.: «Молия», 2010; Ғозибеков Д. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. - Т.: Молия, 2003; Хайдаров Н.Х. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида корхоналар инвестицион фаолиятидаги молия-солик муносабатларини такомиллаштириш масалалари. И.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати.-Т.: 2003.

⁶¹ Имомов Ш.Б. Регулирование территориального развития экономики Узбекистана: Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора экономических наук. - Т., 1993

⁶² Рустамова Д.Д. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида хорижий инвестицияларни жалб этишнинг назарий асослари ва устувор йўналишлари: И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. -Т.: 2006. 23 б.; Насретдинов С.С. Миллий иқтисодиётни модернизациялашда инвестициялардан фойдаланишнинг назарий асослари ва самарадорлигини ошириш йўллари. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. -Т.:2008. 24 б.; Обламуродов Н.Н. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг назарий асослари ва устувор йўналишлари. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. -Т.: 2008. 24 б.

70-80-йиллардаги ТМКлар хозирда «бизнес муҳити талабларига мослашув шартларини тулик кўчириб олишга улгурдилар(environmental scanning)»⁶³. Дж. Доунс и Г. Эллиотнинг таъкидлашларича «инвестицион муҳит инвестициялар самарадорлигига таъсир кўрсатувчи иқтисодий, молиявий ва бошқа шароитлардир»⁶⁴.

Шундай қилиб, кулчилик хорижий тадқиқотчилар “инвестицион муҳит” “инвестицион иқлим” тушунчалари мазмунини “бизнес муҳити” тушунчаси билан бирдай кўришиб, унинг моҳияти – капитални қуйишнинг рисклилиги даражасини ва аниқ объектга инвестиция қилишнинг жозибадорлиги даражасини шакллантирувчи ташқи шарт-шароитлар мажмуи сифатида талқин этадилар.

Сивакова С.Ю. фикрича, мазкур категориялар хорижий амалиётда тўлик синоним тушунчалар сифатида қўлланилади⁶⁵.

Тараққиёт тадқиқотлари Институти (IDS, University of Sussex) вакиллари М. Мур ва Х. Шмитц ушбу тушунчаларнинг фарқланиши лозимлигини таъкидлашади ва уни асословчи омилларни баён этишади⁶⁶. Улар фикрича, бизнес муҳитининг (ёки инвестицион муҳитнинг) яхшиланиши бизнесни юритиш учун харажатларни камайтириш имконини, инвестицион муҳитнинг яхшиланиши эса – капитални инвестициялашдаги рискларни пасайтириш имконини кўзда тутди.

Маҳаллий иқтисодчи-олимларимиздан Д.Ғозибеков фикрича, «инвестицион муҳит жозибадорлиги – инвесторлар учун яратилган, кафолатланган шарт-шароитлар ва имкониятларнинг мавжудлигининг асослари мажмуидир»⁶⁷. Ш.Мустафақуловнинг таъкидлашича, «мамлакатнинг интеграл инвестицион жозибадорлиги – бу мамлакатнинг ҳўжалик ривожланиш шароитларини тавсифловчи ва

⁶³ Дэниэлс Дж.Д., Радеба Л.Х. Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции. 4-е изд. - М.: Дело ЛТД, 2014. 438с.

⁶⁴ Доунс Дж., Гудман Дж. Э. Финансово - инвестиционный словарь. 3-е изд. М.: Инфра-М, 2017. - 255с.

⁶⁵ Сивакова С.Ю. Формирование инвестиционного климата с целью привлечения иностранных инвестиций (На примере Смоленской области): дис. канд. экон. наук: 08.00.05 - Санкт-Петербург, 2014 - с. 22.

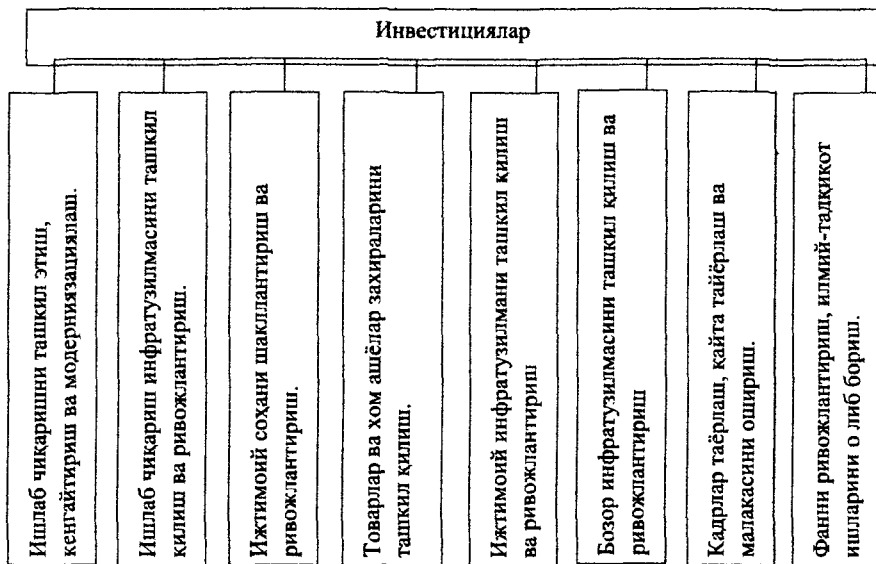
⁶⁶ Moore M., Schmitz H. Idealism, realism and the investment climate in developing countries- Sussex: Institute of Development Studies, 2016 - P.22.

⁶⁷ Ғозибеков Д. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. - Т.: Молия, 2003;

ундаги инвестицион фаолликнинг шаклланишига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатадиган объектив ижтимоий-иқтисодий, табиий-географик ва экологик кўрсаткичларнинг умумий даражасидир⁶⁸».

Инвестицияларни жалб қилиш барча давлатлар учун муҳим вазифа бўлиб ҳисобланади. Кенгайтирилган тақдор ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ривожланишнинг стратегик дастурларини амалга ошириш, янги бозорларни эгаллаш қўшимча маблағ қўйилмалари талаб этади.

Мамлакатимиз иқтисодиётини юксалтириш, замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозланган янги корхоналарни барпо этиш ва реконструкция қилиш учун инвестицияларни жалб қилиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу, авваламбор, аҳоли бандлиги ва даромадларини ошириш каби муҳим ижтимоий муаммоларни ҳал этиш имкониятини беради. Шу боисдан ҳам хорижий инвестицияларни фаол жалб этаётган корхоналарни иқтисодий рағбатлантириш ва зарур шароитларни яратиб бериш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

7.1-расм. Инвестициялардан фойдаланиш йўналишлари

⁶⁸ Мустафақулов Ш.И. Инвестицион муҳит жозибadorлиги. Т.:2017;

Хорижий инвестицияларни жалб этмай, айниқса, етакчи тармоқларда чет эл инвесторлари иштирокини кенгайтирмай туриб иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва модернизация қилиш, корхоналарни замонавий техника билан қайта жиҳозлаш ҳамда рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш мумкин эмас. Мамлакатимиз иқтисодиётига хорижий инвестицияларнинг жалб этилиши иқтисодий имкониятларнинг кенгайишини жадаллаштириб, барча соҳаларда ички имконият ва захираларни ишга солиш, янги техника ва технологияларни ўзлаштириш орқали барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш учун хизмат қилади.

Инвестициялардан фойдаланиш йўналишларини куйидагича ифодалаш мумкин (7.1- расм).

Инвестициялар ҳар қандай иқтисодиётни ҳаракатга келтирувчи ва унинг тараққиётини таъминловчи омил бўлиб, барча имкониятлардан оқилона фойдаланиб миллий иқтисодиётга жалб этиладиган инвестициялар ҳажмини ошириш талаб этилади.

Мамлакатимизда инвесторлар учун кўп жиҳатдан бекиёс, ўта қулай инвестицион муҳит, имтиёз ва проференциялар тизими яратилган. Иқтисодиётимизга жалб қилинаётган хорижий инвестициялар ҳажми йилдан йилга ортиб бормоқда.

Мамлакат инвестиция муҳитини шакллантирадиган омиллар куйидаги 7.1- жадвалда келтирилган.

7.1-жадвал

Мамлакат инвестиция муҳитининг шаклланишига таъсир этувчи омиллар⁶⁹.

Омиллар	Мазуни
Иқтисодий ҳолат	Мамлакат тўлов балансининг ҳолати, валюта пул тизими барқарорлиги, ташқи иқтисодий алоқаларнинг ривожланганлиги, ички бозор сиғимининг катталиги, инфляция даражаси, ЯИМ, саноат ва қурилиш хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўсиш сурьатлари.
Ҳуқуқий база	Янги шароитларга мос келдиган, мамлакат ва унинг алоҳида тармоқларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг бошқарадиган фармонлар, қарорлар,

⁶⁹ Вахабов А.В. ва бошқ. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. – Т.: «Молия», 2010;

	низомлар, йўриқномаларнинг мавжудлиги.
Табийий хом ашё ресурслари	Минерал, хом ашё, ёқилғи энергетика ва сув ресурслари захиралари, кишлоқ хўжалиги хомашёси ишлаб чиқариш ҳажмлари.
Меҳнат ресурслари ва бандлик	Иқтисодий фаол аҳоли сони, банд аҳоли улуши, ишсишлик даражаси хизматчилар даромади даражаси, кадрларнинг малака даражаси.
Ишлаб чиқаришнинг техник базаси	Асоси ишлаб чиқариш фондларининг, ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш даражаси, ускуналарнинг фойдаланиш муддати таркиби, асосий фондларнинг эскириши даражаси
Илмий-техника салоҳияти	Иқтисодий ривожланишга қаратилган инвестициялар, шу жумладан, хорижий инвестициялар ҳажмлари. Инвестиция таваккалчилик даражаси. Ишлаб чиқаришнинг техник жиҳозланиши, фан-техника ютуқларидан фойдаланиш ва ИТТКИ соҳасининг ривожланиши ҳолати, маҳсулотнинг фан сифимкорлиги катта ва юқори технологик турларини ишлаб чиқариш.
Молия-кредит тизими	Солиқ ва кредит сиёсат, иқтисодитнинг реал сектори корхоналарнинг фойдалилик ва рентабеллик даражаси. Нарх сиёсати ва нархни шакиллантириш сиёсати
Инфратузилма	Банк тизими ривожланиш ҳолати, транспорт, коммуникация хизматлари ва меҳмонхона хўжалиги соҳалари, товар ва фонд биржалари, маркетинг, консалтинг, айдиторлик хизматлари, суғўрта соҳаси тармоғининг ишончлилиги.
Экологик вазият	Атроф-муҳитнинг ифлосланиши даражаси, радиацион фон, зарарли чиқиндилар.

Мамлакатдаги иқтисодий аҳволни таърифлайдиган асосий кўрсаткичлар (ЯИМ, саноат ва кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг ўсиши суръатлари, ташқи иқтисодий алоқаларнинг ривожланиш даражаси ва ҳоказолар) айна вақтда етарлича барқарор динамикага эга ва қулай инвестиция муҳитини шакллантиришда салмоқли қафолат ҳисобланади.

Инвестицияларни қабул қилувчи мамлакат ички бозор сифимининг катталиги хорижий инвесторлар учун муҳим омил ҳисобланади. Таҳлиллар кўрсатишича, Ўзбекистоннинг ички бозор истеъмол товарлар

билан ҳали тўлиқ тўйинтирилмаган, шу боис аҳоли ялпи талабининг сезиларли қисми импорт ҳисобига қондирилади.

Капитални ташқаридан жалб қилишга ёрдам берадиган омил хорижий тадбиркорлар инвестициялаш учун қулай муҳитни шакллантиришга кўмаклашадиган рағбатлар тизимини таклиф қилишдир. Республика қонунчилиги томонидан мустақиллик йилларида қабул қилинган имтиёзлар ва рағбатлар етарли миқдорда бўлиб, инвесторлар фаолиятининг ҳамма жиҳатларини қамраб олган.

Ўзбекистон юқори технологик маҳсулотларни ишлаб чиқариш имконини берадиган етарлича ривожланган саноат ва илмий-техникавий салоҳиятга эга. Республикада кўп тармоқли саноат салоҳияти мавжудлиги туфайли автомобиллар, трансформаторлар ва аккумуляторлар, турли электротехника буюмлари, электроника, лифтлар, гидронасослар, тракторлар, пахта териш комбайнларининг янги модефикациялари каби илмий тараққиётга асосланган маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни ташкил қилишга эришилди.

Республиканинг хорижий инвесторлар учун юқори жозибадорлигининг яна бир муҳим омили бой ресурс базасининг мавжудлигидир.

Республикамызда олиб борилаётган инвестиция сиёсатининг асосий мақсади хўжалик субъектларининг манфаатдорлигини ошириш, молиялаштириш манбалари тузилмасини такомиллаштириш ва хорижий шериклар билан ҳамкорликда қўшма корхоналар ташкил этиш асосида мамлакатимиз инвестиция салоҳиятини оширишдан иборат. Бу сиёсат биринчи навбатда, инвестициялаш жараёнларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашнинг самарали тизимини шакллантириш орқали барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга хизмат қилмоқда. Амалга оширилаётган инвестиция сиёсати миллий ва хорижий инвесторларнинг хўжалик фаолиятини юритишлари учун қулай шароитлар яратмоқда. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида корхоналар ва аҳолининг инвестиция фаоллигини ошириш, республикамыз иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб қилишни кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ислохотларнинг дастлабки босқичида мамлакатимиз иқтисодиётида чуқур таркибий ўзгаришларни амалга оширишга йўналтирилган Давлат инвестиция дастурлари ишлаб чиқилди ва ушбу дастурларга киритилган

лойиҳаларнинг амалга оширилиши республикамизда иқтисодий ўсиш суръатларини барқарорлаштириш имконини берди.

Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб давлат инвестиция сиёсатининг марказий масалаларидан бири сифатида инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлаш майдонга чикмоқда. Бу соҳада чуқур институционал ўзгаришлар амалга оширилди, мамлакат иқтисодий тараққиёти бўйича муҳим чоратадбирлар қабул қилинди, мақсадли комплекс дастурлар амалга оширилмоқда.

Ривожланган ва изчил тараққий этаётган давлатлар (Япония, АҚШ, Германия, Буюк Британия, Хитой ва бошқалар) тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, мамлакат рақобатдошлиги, ўзининг чегараси доирасида умумий инфратузилмани қўллаб-қувватлаш, ҳудудлараро ва минтакалараро интеграцияни чуқурлаштиришнинг янги методларини қўллаш инвестицион муҳит жозибadorлигига тўлалигича боғлиқдир.

Шу сабабли, инвестицион муҳит жозибadorлиги ва унга таъсир этувчи янги омилларни ўрганиш ҳозирги замон фанининг янги ва мураккаб тадқиқ предмети сифатида намоён бўлмоқда. Шу билан бирга инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлаш ва самарали бошқариш йўналишларини тадқиқ қилишнинг назарий-методологик базаси ҳали етарли даражада тизимлаштирилмаган ва у асосан ҳудудий ишлаб чиқариш комплекслари, иқтисодий районлаштириш, ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш ва жойлаштириш концепцияларига асосланиб қолмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши асосий кўрсаткичлари таҳлил қилганимизда Ялпи ички маҳсулотни 2014 йилда 145 846,4 млрд.сўм, 2016 йилда бу кўрсаткични 199325,1 млрд.сўмни ташкил этган. Ривожланиш кўрсаткичлари ўтган йиллар давомида ўсиш даражаси ўртача 7-9 % на ташкил этиб келмоқда.

2014-2017 йиллар учун Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши асосий кўрсаткичлари⁷⁰ (млрд. сўм)

	Кўрсаткичлар	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2017 йил
1.	ЯИМ, жами	145 846,4	171808,3	199325,1	249136,4
2.	Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	133366,2	156731,0	182071,9	220982,2
3.	Саноат-жами	84011,6	97598,2	111869,4	144185,3
4.	Истеъмол товарлари	33868,5	42085,5	48253,8	56159,4
5.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари	39737,3	45176,4	47486,1	69504,2
6.	Асосий капиталга киритилган инвестициялар	35233,3	41670,5	49770,6	60719,2

Иқтисодиётимизнинг рақобатбардошлигини фаоллаштиришда реал сектор корхоналари ҳамда миллий соҳа ва тармоқлар тизими субъектлари ҳаракатини бир томондан мувофиқлаштиришни, иккинчи томондан, инновацияни амалга оширишда инвестицияларни жалб этиш, инновация жараёнини ривожлантириш учун шароит яратишда манфаатдор бўлган таркибларнинг интеграциясини талаб этади. Бу вазифани бажариш давлатнинг инновацион сиёсатини амалга ошириш тизимига юклатилади ва қуйидаги вазифаларни бажаради:

- инновацион тизимни устувор йўналишларини ривожлантиришга молиявий ресурсларни жалб этиш;
- инновацион тадқиқот ва ишланмаларни амалга ошириш эвазига давлатнинг энг муҳим манфаатларини таъминлаш, рақобатбардош товарлар ва хизматларни ишлаб чиқаришга шароит яратиш;
- мамлакатда фан ва фан сиғими юқори бўлган ишлаб чиқариш, интеллектуал фаолиятнинг бошқа турлари учун керак бўлган кадрлар тайёрлаш жараёнини ислоҳ қилиш, иқтисодиётни янги техника ва технология билан таъминлаш, уни интенсив ривожлантириш учун керак бўлган кадрлар билан таъминлашнинг асосини яратиш;

⁷⁰Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси маълумотлари.

- ресурсларнинг чекланганлигини ҳисобга олган ҳолда устувор тадқиқотлар ва ишланмаларни амалга ошириш мақсадида илмий ташкилотлар тармоғини ислоҳ этиш;

- ялпи ички маҳсулотнинг энергия ва материал сифimini камайтириш.

Шундай қилиб, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида унинг инвестицион жозибadorлигини таъминлаш учун инновацион фаолиятни ривожлантириш билан боғлиқ тенденцияларни чуқур ўрганиш республикада инновацион муҳитни яхшилаш билан бирга, ички ва ташқи бозорлар учун инновацион маҳсулотлар етказиб беришда ижобий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февраль кунги фармони билан 2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини тасдиқлади⁷¹. Унда «худудлар иқтисодий салоҳиятини ошириш, уни самарали бошқаришдаги муҳим омил сифатида худудлар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурлари муҳим аҳамиятга эга» эканлиги таъкидланди. 2017-2021 йилларда умумий киймати 40 миллиард АҚШ доллари миқдоридagi 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурларини рўёбга чиқариш режалаштирилмоқда. Натижада кейинги 5 йилда саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш 1,5 баравар, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 33,6 фоиздан 36 фоизгача, қайта ишлаш тармоғи улуши 80 фоиздан 85 фоизгача ошади.

Хусусан, худудларни ҳар томонлама ривожлантириш бўйича қарийб 25 мингта инвестиция лойиҳасини рўёбга чиқариш ҳисобига 256,4 минг иш ўрни ташкил этиш орқали аҳолини иш билан таъминлаш дастурларини тўлиқ ижро этиш назарда тутилган. Ишсизлик даражаси энг юқори бўлган минтақаларда 46,8 минг янги иш ўрни ташкил этиш, тадбиркорлик фаолиятини бошлаш учун таълим муассасаларининг 10 минг нафар битирувчисига кредитлар ажратиш режалаштирилмоқда.

⁷¹ «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. www.Lex.uz.

Лекин ҳозирги вақтда, аввало, мамлакат ҳамда ҳудудлар иқтисодиётига хориж инвестициясини жалб этиш номуносивлигича қолмоқда. Хориж сармоясининг асосий қисми барибир марказлаштирилган ҳолда жалб қилинапти. Ҳудудий инвестиция дастурлари асосида йўналтирилган сармоялар ҳажми жами хориж капиталининг 10,4 -16,5 фоизини ташкил этади. Бу маҳаллий ижро ҳокимияти органларида чет эл инвестицияси билан ишлаш борсида муайян муаммо ва камчиликлар борлигини кўрсатади.

Сўнги йилларда тўғридан-тўғри жалб этилган инвестициялар жами сармоялар ҳажмининг 16,5 фоиздан ошмайди. Бу рақамнинг ўзиёқ инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлаш мақсадида инвестиция сиёсатининг ҳудудий қирраларини қайта кўриб чиқиш зарурати мавжудлигининг тасдиғидир. Шу муносабат билан хориж капиталини жалб қилиш ҳамда ўзлаштириш мақсадида маҳаллий давлат ҳокимияти органларига қўшимча ваколатлар бериш масаласини кўриб чиқиш зарур. Давлат инвестиция дастурига лойиҳаларни киритиш учун энг кам капитал кўйилма миқдорини 200 - 300 минг АҚШ долларигача тушириш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги ҳар йили инвестиция дастурларини, тармоқлар ҳамда ҳудудларни ўрта муддатда ривожлантириш дастурларини тайёрлайди. Инвестиция дастурининг якуний лойиҳасида ҳукумат номи ёки кафолати остида хориж инвестициясини жалб қилиш бўйича таклифлар ҳамда ҳукумат имзолайдиган, 500 минг АҚШ долларидан юқори бўлган инвестиция лойиҳалари киритилади. Ушбу қисмга кирмай қолган таклифлар эса тармоқ ва ҳудудларни ривожлантириш дастурларида ўз аксини топади.

Мамлакатимизда инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлаш ва самарали бошқариш йўналишларини тадқиқ қилишнинг назарий-услубий асосини ҳудудий ишлаб чиқариш комплекслари, иқтисодий районлаштириш, ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш ва ривожлантириш концепциялари ташкил этади. Бу эса инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлаш ва самарали бошқариш йўналишларининг ҳудудий жиҳатларини чуқурроқ тадқиқ

этиш ва унинг услубий жиҳатларини янада такомиллаштиришни тақозо этади.

Маълумки, мамлакатнинг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш буйича аниқ услубият бирон-бир халқаро қонун билан белгиланмаган, шу боис охириги вақтларда инвестицион жозибадорликка оид кўрсаткичларни ҳисоблаш буйича турли услубиятлар кулланилмоқда.

Жихаревич Б.С., Лимонов Л.Э., Жунда Н.Б.лар фикрича, инвестицион жозибадорлик сармоияни қуйишдан тушган тушумнинг даражаси орқали аниқланади⁷².

Шунингдек, Савельев Ю.В. инвестицион жозибадорликни аниқлаш юзасидан инвестиция ҳажмини изоҳлаш, уларнинг горизонтал ва вертикал буйича таркибини таҳлил қилишга асосланган ёндошувини асослашга ҳаракат қилган⁷³.

Ушбу қарашлар, алоҳида олинган ҳудуд инвестицион жозибадорлигининг муҳим асоси бўлиши - унинг инвестицион салоҳиятини ошириб бориш билан бирдай вазифалар қуйишини тўлиқ эътиборга олмайдилар.

Бизнинг фикримизча, ҳудуд инвестицион салоҳияти – бу ҳудуднинг ривожланиш даражаси бўлиб, унга кўра ҳудуд ўзининг табиий-иқтисодий салоҳиятидан, рақобат устунликлари ва институционал имкониятларидан самарали фойдаланиши ҳисобига аҳоли турмуш даражаси ва сифатининг барқарор ўсиб боришини таъминлайди.

Бу борада олиб борилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатмоқдаки, инвестицион муҳит жозибадорлиги, инвестицион салоҳият, ҳудуд инвестицион салоҳият устунлиги ҳамда ҳудуд инвестицион салоҳиятини самарали бошқариш йўналишлари ҳақида аниқ тушунчалар илмий жиҳатдан етарлича ёритилмаган.

Инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлаш ва самарали бошқариш йўналишларининг илмий асосларини тадқиқ этиш шуни

⁷² Жихаревич Б.С., Лимонов Л.Э., Жунда Н.Б. и др. Региональная экономика и пространственное развитие. Учебник в 2-х томах. – М.: Юрайт, 2014 г. Фатхудинов Р. Глобальная конкурентоспособность: монография. – М.: РИА Стандарты и качество, 2009 г. – 464 с.

⁷³ Савельев Ю.В. Управление конкурентоспособностью региона: от теории к практике. – Петрозаводск: КарНЦ РАН, 2010 г. – 516 с.

кўрсатдики, ҳудуд ҳамда ҳудудлараро миқёсда инвестицион муҳит жозибадорлиги назарияси мавзуси маҳаллий ва хорижий тадқиқотчилар томонидан яқин даврдан бошлаб чуқур ўрганила бошланди. Неоклассик ва замонавий Европа мактаби вакиллари бўлган классикларнинг назарий қарашларида иқтисодий жараёнлардаги инвестицион муҳит жозибадорлиги муносабатлари анъанавий тарзда, яъни ҳудудий омиллар ва минтақалараро муносабатларни ҳисобга олган ҳолда тадқиқ этилган.

Мавжуд назарий қарашларга мувофиқ уларни куйидаги йўналишлар бўйича таснифлаш мумкин:

а) макроиқтисодиёт концепцияси нуқтаи-назаридан инвестицион муҳит жозибадорлигини ўрганиш;

б) ташқи таъсир омиллари нуқтаи-назаридан инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлаш ва бошқариш муносабатларини ўрганиш;

в) инвестицион салоҳият ва уни бошқаришнинг (бизнес даражасидаги) микроиқтисодий омиллари.

Юқорида келтирилган барча йўналишларда инвестицион муҳит жозибадорлигининг ҳудудий хусусиятига иккинчи даражали масала сифатида қаралган. Шунини ҳисобга олган ҳолда, таъкидлаш лозимки, ҳудуд инвестицион жозибадорлигини таъминлаш ва самарали бошқариш йўналишлари бўйича мавжуд тадқиқот тамойиллари ҳамда усулларини қайта кўриб чиқиш зарур. Бундан асосий мақсад эса ҳудудда мавжуд маҳаллий салоҳият, ресурслар ва иқтисодий ўсиш захираларидан тўлиқ фойдаланишни бошқаришга прагматик ёндошувларни ишлаб чиқишдир.

Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, инвестицион муҳит – ўрта муддатли истиқболда бошқарилувчи миллий ва ҳудудий иқтисодиётга хос булган омиллар ва рискларнинг мажмуидир.

Бизнинг фикримизча, қулай инвестицион муҳит “омиллари” ва “шарт-шароитлари” тушунчаларини фарқлаш лозим.

Қулай инвестицион муҳит омиллари бу - аниқ умумлашма кўрсаткичлар билан ифодаланувчи мамлакат иқтисодиёти (ҳудуд, тармоқ)га инвестицияларни жалб қилиш интенсификациясини таъминловчи ресурслардир.

Қулай инвестицион муҳит шарт-шароитлари бу – инвестицион жозибадорлик ва инвестицион фаолликка таъсир этувчи мамлакат иқтисодиёти(худуди, тармоги)даги маълум воқеа-ҳодисалар ёки унинг ҳолатидир.

Юкоридагиларни умумлаштирган ҳолда, куйидаги таърифни беришимиз мумкин: *“Инвестицион муҳит жозибадорлиги – мамлакатга инвестицияларнинг оқимини белгиловчи, таъминловчи, кафолатловчи ва инвестиция фаоллиги билан баҳоланадиган объектив иқтисодий, ижтимоий ва табиий асослар, воситалар, имкониятлар ва чекловларнинг йиғиндисидир”.*

Ҳозирги замон талаблари ва реал ҳаётининг эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлаш ва самарали бошқариш йўналишлари илмий тадқиқотга янгича ёндошувнинг фундаментал асоси шунга таянмоғи лозимки, унда мамлакатимиз ривожланиш истиқболларини ҳисобга олган ҳолда иқтисодиёт модернизацияси ва либераллашуви шароитидаги янги инвестиция сўрати доирасида ҳудудлар ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг долзарб вазифаларини ҳисобга олган ҳолда инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлаш ва самарали бошқариш йўналишларини тизимли тарзда тадқиқ этиш асосий масала қилиб қўйилиши ва унинг диққат марказида “инвестицион муҳит”, “инвестицион салоҳият”, “инвестицион фаоллик”, “бизнес муҳити” каби ҳаётининг белгиловчи омиллар мутаносибликларини ўзаро мувофиқлаштириш ҳамда уйғунлаштириш орқали унинг такомиллашган механизмни ишлаб чиқиш ётиши лозим.

Мазкур янгича ёндошув асосидаги тадқиқ куйидагиларни ҳал этишга имкон беради:

- тизимли ёндошув асосида “инвестицион муҳит жозибадорлиги” тушунчасининг янгича талқинини бериш ва такомиллашган терминологик апаратини ишлаб чиқиш;

- Ўзбекистон Республикасида инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлашга янгича ёндошиш зарурлигини белгиловчи омилларни илмий таҳлил қилиш ва уларни самарали бошқариш тадбирларини асослаш;

- худуднинг табиий-иктисодий, молиявий, меҳнат, корпоратив бошқарув ва маҳаллий ҳукумат органлари самарали фаолияти каби омиллар билан белгиланувчи имкониятларидан самарали фойдаланиш ҳисобига инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлаш ҳолатини омилли ва натижавий жиҳатларни ҳисобга олган ҳолда баҳолаш услубиётини ишлаб чиқиш;

- иктисодий ўсиш, модернизация ва диверсификация даражаси, ишбилармонлик муҳити, давлатнинг эркин ва махсус иктисодий зоналар ташкил этиш сиёсати ва иктисодиётнинг очиклигини комплекс ҳисобга олувчи коэффицентлар билан айрим ҳолда баҳолаш ва омилларни тизимли тадқиқ қилиш орқали инвестицион муҳит жозибadorлигини самарали бошқариш истикболларини прогноз қилиш бўйича услубий тавсиялар бериш;

- инвестицион муҳит жозибadorлиги ва инновацион ривожланиш қонуниятларидан келиб чиқиб, уни самарали бошқаришнинг устувор омилларини аниқлаш имконини берувчи иктисодий ривожланиш истикболлари ва унинг инвестицион салоҳиятга таъсирини баҳолаш услубиётини ишлаб чиқиш;

- инвестицион муҳит фаоллигини ошириш борасидаги илғор хорижий тажрибалардан Ўзбекистонда фойдаланиш истикболларини илмий асослаш;

- турли омилларнинг ўзаро алоқадорлигини тадқиқ этишнинг янги концептуал схемаси асосида давлат томонидан инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлаш ва самарали бошқаришнинг ўрта ва узоқ муддатли вазифаларни амалга оширишга қаратилган комплекс тадбирлари тизимини ишлаб чиқиш.

Инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлаш ва самарали бошқариш йўналишлари илмий тадқиқига янгича ёндошув булардан ташқари яна давлатнинг инвестицион салоҳиятни бошқариш тизимини мукамаллаштириш, унинг самарали йўналишларини белгилаш орқали инвестицион фаоллик ҳамда ижтимоий-иктисодий ривожланиш истикболларини таъминлашга оид қатор таклиф ва тавсияларни ҳам бера олиши лозим.

8-§. САНОАТ ТАРМОҚЛАРИДА МАҲАЛЛИЙЛАШТИРИШНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ РОЛИ

Иқтисодийнинг турли секторларини ривожлантиришда маҳаллий ва хорижий инвестицияларнинг роли алоҳида аҳамият касб этади. Халқаро валюта фонди экспертларининг таъкидлашича мамлакат ЯИМни камида 30% хорижий инвестиция ташкил этса, мамлакатнинг барқарор иқтисодий ўсишга эришиши таъминланади. Демак, мамлакатнинг инвестицион жозибadorлигини ошириш бугунги куннинг долзарб масаласи ҳисобланади.

Мамлакатнинг инвестицион жозибadorлигини ошириш воситаларидан бири сифатида саноат тармоқларида маҳаллийлаштириш жараёнларини кенг фойдаланишни кўришимиз мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, маҳаллийлаштириш жараёнларига таъсир этадиган омилларни кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Бунда биз кўп омилли эконометрик таҳлил орқали маҳаллийлаштиришга ижобий таъсир этадиган омилларни кўриб чиқамиз. Республикамизда маҳаллийлаштириш жараёнларининг самарадорлигини аниқлаш мақсадида маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ҳажмининг мамлакатимиз умумий саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улушига таъсир этувчи омиллар эконометрик тадқиқ этилди ва бунинг натижасида, мазкур улушга таъсир этувчи омилларнинг регрессия қийматлари аниқланди.

Бизга маълумки, ишлаб чиқаришнинг ривожланиши учун бир қанча омиллар ишлаб чиқариш жараёнига ўз таъсирини кўрсатади. Жумладан, шундай омиллар қаторига инвестициялар, ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг экспорт ҳажми, боғхона боғлари, хомашё, ишчи кучи, моддий ресурслар билан мамлакат иқтисодийнинг таъминланганлик даражаси, транспорт харажатлари ва бошқалар.

Дастлаб, маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ҳажмининг мамлакатимиз умумий саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улушини эконометрик тадқиқ этиш мақсадида қуйидаги функция тузилди:

$$VIP = f(IC, LVIP, LPEV) \quad (1)$$

Бунда, *VIP* - маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг мамлакатимиз умумий саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улуши (млрд.сўм), *IC* - саноат тармоқлари бўйича барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми (амалдаги нархларда, млрд.сўм), *LVIP* - маҳаллийлаштириш дастурига кирган корхоналарнинг импорт ҳажми, *LPEV* - маҳаллийлаштириш дастурига кирган корхоналарнинг экспорт ҳажми.

Куйида маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг мамлакатимиз умумий саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улуши ва унга таъсир этувчи юқоридаги омилларнинг ривожланиш тенденциялари ўз аксини топган (8.1-жадвал).

8.1-жадвал

Маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг мамлакатимиз умумий саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улуши ва унга таъсир этувчи омиллар динамикаси⁷⁴

Йиллар	Саноат маҳсулотларининг ҳажми (млрд.сўм)	Саноат тармоқлари бўйича барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан асосий капиталга киритилган инвестициялар (амалдаги нархларда, млрд.сўм)	Маҳаллийлаштириш дастурига кирган корхоналар ҳажми импорт	Маҳаллийлаштириш дастурига кирган корхоналар ҳажми экспорт
	<i>VIP</i>	<i>IC</i>	<i>LVIP</i>	<i>LPEV</i>
2005	11028,6	1032,4	1524880,42	1201675,1
2006	14640,3	1384,6	1523787,17	1932773,72
2007	18447,6	2223,2	2456694,83	2772002,859
2008	23848	3293,8	3214912,497	2892848,488
2009	28387,3	3556,9	2895657,953	1973136,643
2010	34499,1	4659,9	3727177,181	2536842,248
2011	42158,8	6070,3	4253175,421	3252926,227
2012	51059,3	7794,0	4809555,461	3093463,211
2013	64354,7	9813,4	5504238,216	2651784,472
2014	75194,2	13164,5	5209895,482	2370900,612
2015	97598,2	18795,5	4328122,3	1732598,945
2016	111869,4	20537,3	3410925,138	1944299,108
2017	148816,0	32047,1	4246960,088	2343055,603

⁷⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистик қўмитаси маълумотлари.

Дастлабки, эконометрик таҳлилларни амалга оширишда олдин, берилган статистик кўрсаткичларни логарифмлаб оламиз. Чунки, логарифмланган кийматларда иқтисодий кўрсаткичларнинг даврий тебранишлари қисқариб, улар чизиқли кўринишга яқин кийматларни ўзида акс эттиради.

Куйида берилган дастлабки иқтисодий кўрсаткичларнинг логарифмик кийматлари ўз аксини топган бўлиб, уларда кескин иқтисодий тебранишлар яққол кўзга ташланмайди ҳамда динамик каторларда бошланғич норасмий стационарлик ҳолатлари кузатилади (8.2-жадвал).

8.2-жадвал

Маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг мамлакатимиз умумий sanoat ишлаб чиқариш ҳажмидаги улуши ва унга таъсир этувчи омиллар динамикасининг логарифмик кийматлари⁷⁵

Йиллар	$\ln VIP$	$\ln IC$	$\ln LPIV$	$\ln LPEV$
2005	9,3082	6,9396	14,237	14,237
2006	9,5915	7,2332	14,237	14,237
2007	9,8227	7,7067	14,714	14,714
2008	10,079	8,0998	14,983	14,983
2009	10,254	8,1766	14,879	14,879
2010	10,449	8,4467	15,131	15,131
2011	10,649	8,7112	15,263	15,263
2012	10,841	8,9611	15,386	15,386
2013	11,072	9,1915	15,521	15,521
2014	11,228	9,4853	15,466	15,466
2015	11,489	9,8414	15,281	15,281
2016	11,625	9,9325	15,042	15,042
2017	11,916	10,375	15,262	15,262

Юқорида таъкидланганидек, маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг мамлакатимиз умумий sanoat ишлаб чиқариш ҳажмидаги улушига таъсир этувчи омиллар логарифмик кийматларининг кўп омили регрессион таҳлилини амалга оширамиз.

Олинган натижалар куйидаги жадвалда ўз аксини топган (8.3-жадвал).

⁷⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистик кўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан Eviews 9 амалий дастурида бажарилган.

Маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг мамлакатимиз умумий саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улушига таъсир этувчи омилларнинг кўп ўлчовли регрессион таҳлил натижалари⁷⁶

Dependent Variable: $\ln VIP$				
Method: Least Squares				
Sample: 2005 2017				
Included observations: 13				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
$\ln IC$	0.770408	0.026896	28.64419	0.0000
$\ln LPIV$	-0.006250	0.081567	-0.076619	0.9406
$\ln LPEV$	-0.055170	0.075367	-0.732012	0.4828
C	4.839189	0.808409	5.986069	0.0002
R -squared	0.997173	Mean dependent var	10.63988	
Adjusted R -squared	0.996230	S.D. dependent var	0.812312	
S.E. of regression	0.049873	Akaike info criterion	-2.910996	
Sum squared resid	0.022386	Schwarz criterion	-2.737165	
Log likelihood	22.92147	Hannan-Quinn criter.	-2.946726	
F-statistic	1058.125	Durbin-Watson stat	2.072222	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг мамлакатимиз умумий саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улушига таъсир этувчи омилларнинг кўп ўлчовли регрессион таҳлил натижаларидан кўриниб турибдики, мазкур эконометрик таҳлил қийматлари “Энг кичик квадратлар” усули ёрдамида олинган бўлиб, бунда амалдаги нархларда саноат тармоклари бўйича барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан асосий капиталга киритилган инвестициялар ($\ln IC$) маҳаллийлаштириш жараёнига жуда кучли таъсир этар экан.

Эконометрик таҳлил натижалари шундан далолат берадики, мазкур ўзгарувчи учун $Prob(0.0000) < 0.05$ ва детерминация

⁷⁶ Муаллиф томонидан Eviews 9 амалий дастурида бажарилган.

коэффициенти (R^2) 0.997173, Фишернинг статистикаси (F -statistic) 1058.125 қийматни ҳамда унинг эҳтимоллиги $Prob(F\text{-statistic}) < 0.05$ бўлганлиги учун юқорида таъкидланган параметр билан ушбу тенгламанинг сифати юқори ҳисобланади.

Бироқ, мустақил ўзгарувчи ҳисобланган, маҳаллийлаштириш дастурига кирган корхоналар импорт ҳажмининг регрессия коэффициенти ҳамда маҳаллийлаштириш дастурига кирган корхоналар экспорт ҳажмининг регрессия коэффициентлари учун нолинчи гипотеза (H_0) қабул қилинади.

Шунингдек, F -статистика эса, нолинчи гипотезада текширилганда бизда танланган иккала мустақил ўзгарувчилар тобе ўзгарувчига таъсири мавжуд эканлигини тасдиқлайди. Аммо уларнинг таъсир доираси 90 фоиздан қуйи қийматларни ташкил этади.

Эконометрик таҳдларимизда R^2 эса бирга яқинлигини кўрсатади. Бу шуни англатадики, танланган мустақил ўзгарувчилар ҳисобланган sanoat тармоқлари бўйича барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан асосий капиталга киритилган инвестициялар ва маҳаллийлаштириш дастурига кирган корхоналар импорт ҳажми тобе ўзгарувчи маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ҳажмининг sanoat маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмидаги улушининг 95 фоиз динамикасини шакллантириб бера олиши билан изоҳланади.

Эконометрик таҳлил натижалари шундан далолат берадики, маҳаллийлаштирилган sanoat тармоқлари бўйича барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажмини 1 фоизга ўсиши маҳаллийлаштирилган sanoat маҳсулот-ларининг ҳажмини қўшимча равишда 7,8 фоиз ўсишига олиб келиши мумкинлигини кўрсатади.

Бизга маълумки, ишлаб чиқаришни кенгайтириш қўшимча даромад ҳажми қўшимча харажатлар ҳажмига тенг бўлгунга қадар ишлаб чиқаришни кенгайтириш самарали ҳисобланади.

Энди юқоридаги эконометрик моделнинг мустаҳкамлигини текшириш учун олинган натижалар устида диагностика тестларни амалга оширамыз. Шундан келиб чиққан ҳолда, модель қолдиклари учун автокорреляцияни текшириш мақсадида “Бройша - Годфри диагностика тести”ни ўтказамиз.

Тест натижалари шуни кўрсатадики, қолдиқларда автокорреляция мавжуд эмас. Чунки, нолинчи гипотезага (H_0) асосан P - қиймат 0.05 коэффицентдан катта хисобланиб, бу эса олинган таҳлилларда автокорреляция мавжуд эмаслигини тасдиқлаб беради (8.4-жадвал).

8.4-жадвал

Бройша-Годфри тести асосида автокорреляцияни текшириш натижалари⁷⁷

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:				
F-statistic	0.573636	Prob. F(2,8)		0.5851
Obs*R-squared	1.630491	Prob. Chi-Square(2)		0.4425
Test Equation:				
Dependent Variable: RESID				
Method: Least Squares				
Sample: 2005 2017				
Included observations: 13				
Presample missing value lagged residuals set to zero				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
lnIC	0.000852	0.023577	0.036140	0.9721
lnLPIV	0.001558	0.060118	0.025914	0.9800
C	-0.030923	0.749395	-0.041264	0.9681
RESID(-1)	0.049745	0.343889	0.144656	0.8886
RESID(-2)	-0.365744	0.343008	-1.066283	0.3174
R-squared	0.125422	Mean dependent var		-9.55E-16
Adjusted R-squared	-0.311866	S.D. dependent var		0.044459
S.E. of regression	0.050922	Akaike info criterion		-2.833331
Sum squared resid	0.020744	Schwarz criterion		-2.616043
Log likelihood	23.41665	Hannan-Quinn criter.		-2.877994
F-statistic	0.286818	Durbin-Watson stat		1.848257
Prob(F-statistic)	0.878564			

Моделнинг қолдиқ аъзоларида гетероскедастиклик муаммоси мавжудлигини текшириш учун диагностика тести ўтказилди. Тест

⁷⁷ Муаллиф томонидан EViews 9 амалий дастурида бажарилган.

натижалари шундан далолат берадики, модель қолдикларда гетероскедастиклик муаммоси мавжуд эмас. Чунки, нолинчи гипотезага (H_0) асосан P – қиймат 0.05 коэффицентдан катта хисобланиб, бу эса, қолдикларда гомоскедастиклик бор эканлигини кўрсатади.

Қолдикларни гомоскедастиклик бўлиши шакллантирилган кўп омилли регрессион моделни прогноз қилиш имкониятини ҳам беради. Куйида берилган эконометрик моделдаги гетроскедастиклик муаммоси “Бройш-Паган-Годфри” тести ёрдамида амалга оширилади (8.5-жадвал).

8.5-жадвал

“Бройш-Паган-Годфри” тести ёрдамида гетроскедастикликни баҳолаш⁷⁸

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey				
F-statistic	0.497880	Prob. F(2,10)		0.6221
Obs*R-squared	1.177260	Prob. Chi-Square(2)		0.5551
Scaled explained SS	0.700953	Prob. Chi-Square(2)		0.7044
Test Equation:				
Dependent Variable: RESID^2				
Method: Least Squares				
Sample: 2005 2017				
Included observations: 13				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.017427	0.040728	-0.427891	0.6778
ln/C	-0.001247	0.001302	-0.958147	0.3606
lnLPIV	0.002003	0.003282	0.610293	0.5553
R-squared	0.090558	Mean dependent var		0.001825
Adjusted R-squared	-0.091330	S.D. dependent var		0.002694
S.E. of regression	0.002814	Akaike info criterion		-8.708987
Sum squared resid	7.92E-05	Schwarz criterion		-8.578614
Log likelihood	59.60841	Hannan-Quinn criter.		-8.735784
F-statistic	0.497880	Durbin-Watson stat		2.096046
Prob(F-statistic)	0.622120			

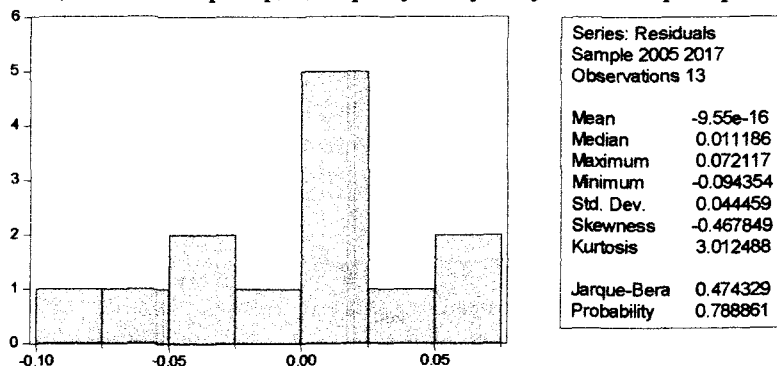
Қолдикларни нормал тақсимотини текшириш учун “Жаркуа - Бера диагностика тести”ни ўтказамиз. Тест натижаси шуни

⁷⁸ Муаллиф томонидан Eviews 9 амалий дастурида бажарилган.

кўрсатадики, модел қолдиқларининг тақсимланишида нормал тақсимот мавжуд эмаслиги муаммоси яққол кўзга ташланади. Чунки, нолиничи гипотезага (H_0) асосан P - қиймат 0.05 коэффициентдан катта бўлиб, қолдиқларнинг нормал тақсимлаганлиги ҳақидаги гипотезани қабул қилишга асос бўла олади.

Қуйида 1-расмда “Жаркуа - Бера диагностика тести” натижалари ва унинг графиги ўз аксини топган бўлиб, бунда нормал тақсимот учун қуйидаги қиймат эҳтимоллиги $Prob (0.788) > 0.05$ катта ҳисобланади.

Энди, юқоридаги эконометрик таҳлил натижаларидан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, бунда маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг мамлакатимиз умумий саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улушига фақатгина белгиланган меъёрлар доирасида саноат тармоқлари бўйича барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми (амалдаги нархларда, млрд.сўм) жуда кучли таъсир этар экан.

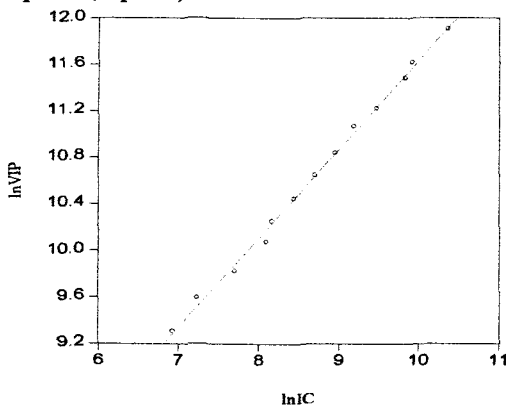
8.1-расм. “Жаркуа - Бера диагностика тести” натижалари⁷⁹

Бирок иқтисодий таҳминлар шуни тасдиқлайдики, маҳаллийлаштириш жараёнининг ривожланиш жараёнига мамлакатнинг импорт ва экспорт операциялари ҳам кучли таъсир этади. Аммо бизнинг эконометрик таҳлилларимиздан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, мазкур операцияларнинг маҳаллийлаштириш жараёнларига таъсири олинган натижаларга кўра 90 фоиздан қуйи

⁷⁹ Муаллиф томонидан Eviews 9 амалий дастурида бажарилган.

бўлган улушларни ташкил этади. Бу эса, тадқиқот натижаларини янада чуқурлаштиришни ҳамда ушбу таҳлилда Engel-Greengergenning “коинтеграция” тестини қўллашни талаб этади.

Юқоридаги эконометрик таҳлил натижалари асосида маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг мамлакатимиз умумий саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улушига саноат тармоқлари бўйича барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажмининг таъсирини куйидаги регрессия чизиғи ва корреляцион майдон асосида ҳам тасвирлаш мумкин бўлиб, унга кўра, эрксиз ўзгарувчининг 1 фоизга ошиши маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг мамлакатимиз умумий саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улушини қўшимча равишда 7,7 фоиз ошишини таъминлаш имкониятини беради (2-расм).

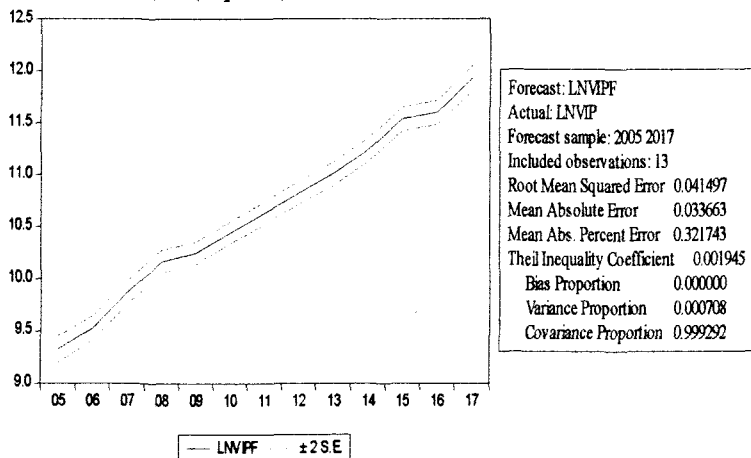

8.2-расм. Маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ҳажмининг умумий саноат ишлаб чиқаришдаги улушига инвестицияларнинг таъсирини ифода этувчи регрессия эгри чизиғи графиги⁸⁰

Бизда тадқиқ этилаётган эрксиз ўзгарувчи ҳисобланган маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг мамлакатимиз умумий саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улуши ва унга таъсир этувчи омиллар прогноз моделининг таҳлил натижаларини кўрсатишича, олинган *MAPE* (прогнознинг ўртача мутлоқ фоиз хатоси) қийматлари 0.32 фоизни ҳамда Тейл

⁸⁰ Муаллиф томонидан Eviews 9 амалий дастурида бажарилган.

коэффициенти 0.001 қийматни ташкил этганлиги боис, ушбу омиллар асосида ташкил топган модел бўйича прогноз аниқлиги жуда юқори ҳисобланади. Ўз навбатида $MAPE \leq 8-10$ фоиз ва $TIC \rightarrow 0$ яқин бўлганлиги боис ушбу омилларнинг келажақдаги таъсирлари ҳам сақланиб қолинади (3-расм).

8.3-расм. Маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ҳажмининг умумий саноат ишлаб чиқаришдаги улушининг ретроспектив прогнози ва унинг сифат кўрсаткичлари⁸¹

Ўтказилган эконометрик таҳлил натижаларидан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, маҳаллийлаштириш жараёнларини мамлакатимиз ҳудудида янада кенг жорий қилиш ва республика ялпи ички маҳсулотидаги унинг улушини оширишда инвестициялар жалб қилишга алоҳида аҳамият бериш лозим. Таҳлиллар натижаси шуни кўрсатадики, инвестиция ва маҳаллийлаштириш бир-бирини рағбатлантиради. Яъни, инвестиция киритилса маҳаллийлаштирилган маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ортади, маҳаллийлаштириш лойиҳаларни кенг тadbик этиш инвестиция киритиш имкониятини яратади. Уларнинг ўртасидаги ўзаро ижобий боғлиқлик орқали ҳудудлар ва мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини оширишга замин яратилади.

⁸¹ Муаллиф томонидан Eviews 9 амалий дастурида бажарилган.

9-§. “ОБОД ҚИШЛОҚ” ВА “ОБОД МАҲАЛЛА” ДАСТУРЛАРИ ДОИРАСИДА ҚУРИЛИШ ВА ОБОДОНЛАШТИРИШ СОҲАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИҲАЛАР

Қишлоқ ва маҳаллаларни ободонлаштириш ҳамда бунёдкорлик ишларини амалга ошириш мамлакатимиз халқларининг азалдан энг бебаҳо қадрият ва анъаналаридан бири бўлиб келган. Аммо мамлакатимиз аҳолисининг 49 фоизи қишлоқ жойларда яшаши ва уларда салмоқли демографик, меҳнат ва иқтисодий салоҳият жамланишига қарамасдан, қишлоқ аҳолисининг турмуш даражаси ва фаровонлигини ошириш, улар учун зарурий ва қулай шарт-шароитлар яратишга тизимли эътибор қаратилмаган. Хусусан:

Биринчидан, бино-иншоотлар ва уй-жойларни шаҳарсозлик меъёри қоидаларига амал қилмай, тартибсиз ва ўзбошимчалик билан қуриш ҳолатларига чек қўйилмаяпти. Қурилиш ишларининг архитектура ва меъморий режалаштириш талаблари асосида олиб борилмаслиги оқибатида қишлоқ аҳоли пунктларининг қиёфаси эскича кўринишда қолиб, замонавий талабларга тўлиқ жавоб бермайди.

Иккинчидан, қишлоқ аҳоли пунктларида ичимлик суви, газ ва электр тармоқлари, трансформатор пунктларини эксплуатация қилиш қониқарсиз аҳволда олиб борилиши оқибатида зарур инфратузилмалар эскирган ва яроқсиз аҳволга келиб қолган.

Учинчидан, шаҳарсозлик меъёр ва қоидалари ҳудудларнинг ўзига хос хусусиятларига мослаштирилмаганлиги оқибатида мазкур ҳудудларда автомобиль йўллари ва йўлбўйи инфратузилмаси барпо этиш, ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш ва ирригация тизимларини барпо этиш тартибсиз равишда олиб борилган.

Тўртинчидан, маҳаллий бюджетлар ва тармоқ ташкилотлари томонидан қишлоқ аҳоли пунктларида бунёдкорлик ва ободонлаштириш ишларини комплекс тарзда амалга ошириш учун тизимли молиялаштириш йўлга қўйилмаган.

Бешинчидан, энг ачинарлиси шуки, аҳолининг айрим қисмлари шу аҳвол билан кўниккан боқимандалик кайфиятига берилиб

кетганлиги оқибатида ўзининг уй-жойлари, ҳовлиси ва томорқасини сақлашга эътибор қаратмай қўйилган. Ўз остонасини осойишта ва саранжом қилмаслик эса фарзандлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Олтинчидан, ободонлаштириш ишларида фаоллар, кенг жамоатчилик ва фуқароларни жалб қилишга етарлича эътибор қаратилмаган, тизимли ва самарали ишлар олиб борилмаган.

Еттинчидан, ҳудудларда анъанавий бўлиб қолган хашарларни фақатгина “хўжа кўрсин” учун байрам кунларига яқин саналарда юзаки ўтказиш одат тусига айланиб қолган⁸².

Бу ҳолатлар қишлоқ аҳолисининг турмуш сифати ва фаровонлигини юксалтириш, қишлоқларимизни замонавий ва кўркам гўшаларга айлантириш орқали мамлакатимизни ривожланган давлатлар каторига олиб чиқиш мақсадларига тўсик бўлиб келган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 мартдаги ПФ-5386-сонли “Обод қишлоқ дастури тўғрисида”ги Фармони қабул қилиниши қишлоқларимиз қиёфасини жаҳон андозаларига мос келувчи замонавий архитектура ва дизайн асосида ўзгартириш, барча қулайлик ва коммуникация тизимларига эга бўлган шинам уй-жойлар барпо этиш, ижтимоий соҳа ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш орқали қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини юксалтириш йўлида ташланган муҳим қадам бўлди.

2018 йилда амалга оширилган “Обод қишлоқ дастури”нинг устувор мақсад ва асосий йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

- республика бюджети ва давлат мақсадли жамғармаларидан ажратиладиган маблағлар ҳисобига аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш, сизот сувлар сатхини пасайтириш, қишлоқларни туман марказига улайдиган йўллارини қуриш, рекон-струкция қилиш ва таъмирлаш, шунингдек, лизинг асосида қишлоқ ва туман маркази орасида автобус қатновини йўлга қўйиш;

- маҳаллий бюджетлар маблағлари ҳисобидан қишлоқ ички йўллари ва пиёдалар йўлакларини барпо этиш ҳамда таъмирлаш, йўлбўйларини ободонлаш-тириш ва кўкаламзорлаштириш, санитария

⁸² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 мартдаги ПФ-5386-сонли “Обод қишлоқ дастури тўғрисида” Фармонидан.

иншоотлари ва ирригация тизимларини барпо этиш, транспорт тўхташ бекатларини куриш;

- халқаро молиявий институтларнинг кредитлари ҳамда корхоналарнинг ўз маблағлари ҳисобига электр таъминотини яхшилаш, алоқа тизимини модернизация қилиш, аҳолига суюлтирилган газ ва кўмир ёқилғисини узлуксиз етказиб бериш;

- ижтимоий аҳамиятга эга бўлган хизматларни тубдан яхшилашга эътибор қаратиш, бунда боғча, мактаб ва оилавий поликлиникаларни куриш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш ишларини амалга ошириш ҳамда тегишли харажатларнинг ярмини республика бюджети ва мақсадли жамғармалар ҳамда қолган қисмини маҳаллий бюджет ва маҳаллий ҳомийлар ҳисобидан молиялаштириш;

- бозор инфратузилмаси объектларини ва сервис шохобчаларини, жумладан, ҳаммом ва кичик бозор шохобчаларини тадбиркорларнинг ўз маблағлари, тижорат банкларининг кредитлари ва халқаро молия институтларининг кредитлари ҳисобидан барпо этиш;

- уй-жойларни таъмирлашда хонадон эгаларига амалий ёрдам кўрсатиш, авваламбор, қурилиш материаллари билан марказлашган ҳолда таъминлаш, ҳашар усулларини кенг миқёсда қўллаш ҳисобига ҳовли ва атроф-ҳудудларни ободонлаштириш, ариқларни тозалаш, оқова сув хандақларини барпо этиш ҳамда муҳтож оилалар учун ҳомийлар ва иш берувчи корхоналар маблағлари ҳисобидан уй куриб бериш (таъмирлаш) ва бошқ.

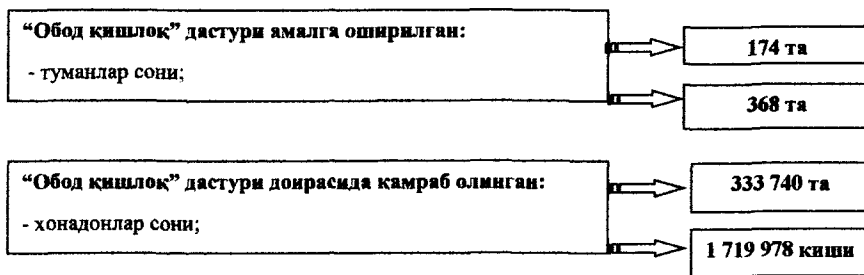
Бу ишларни молиялаштириш учун Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ва вилоятлар ҳокимликлари ҳузурида “Обод қишлоқ” жамғармалари тузилди.

“Обод қишлоқ дастури” дастлаб Жиззах вилояти Дусллик туманидаги уй-жойлар ва инфратузилма объектлари хароб аҳволга келиб қолган Манас қишлоғидан бошланди. Бу қишлоқда олиб борилган кенг кўламли ободонлаштириш ишлари натижасида атиги 1,5 ойда қишлоқ қиёфаси замонавий кўриниш касб этиб, аҳолининг турмуш даражаси, кайфияти ва дунёкараши ўзгарди, эрганги кунга мустаҳкам ишонч пайдо бўлди.

“Обод қишлоқ дастури” доирасида 2018 йилнинг 1 апрелидан бошлаб республиканинг ҳар бир тумани ва шаҳрида, авваламбор олис

ва табиий-иқлим шароити оғир ҳудудларда 2 тадан, жами 416 кишлоқда аҳолининг яшаш ва турмуш шароитларини тубдан яхшилаш, мазкур кишлоқларнинг қиёфасини замонавийлаштириш ва унда истиқомат қилувчилар учун иш ўринларини яратишга қаратилган тадбирлар амалга оширилди ҳамда бу мақсадлар учун 3 триллион сўмдан ортик маблағлар йўналтирилди. Бу маблағларнинг 80 фоизи давлат бюджети, давлат корхоналари маблағлари ва улар жалб қиладиган хорижий кредитлар, қолган 20 фоизи эса тадбиркорларнинг ўзларига тегишли бозор инфратузилмаси объектларига сарфланадиган маблағлари ва банк кредитлари ҳисобидан таъминланди.

Маълумотларга кўра, “Обод кишлоқ дастури” мамлакатимизнинг 174 туманида амалга оширилган бўлиб, унга 368 та кишлоқ ва овул фуқаролар йиғинига қарашли 333 740 та хонадондаги 1 719 978 аҳоли сони қамраб олинган (9.1-расм).

9.1-расм. “Обод кишлоқ” дастури доирасида қамраб олинган ҳудудлар ва аҳоли сони

Замонавий ва обод кишлоқ аввалом бор архитектура ва меъморий режалаштириш талабларига мос келиши, Бош режа асосида тартиб билан қурилиши, барча қулайликлар ва коммуникация тармоқларига (электр, газ узатиш тармоқлари, сув таъминоти, йўллар ва бошқа) эга бўлиши ҳамда кўриниши ва шинамлиги билан ажралиб туриши лозим (9.2-расм).

9.2-расм. Замонавий ва обод қишлоқнинг бугунги кўриниши

Энг аввало, замонавий қишлоқларни қулай коммуникация тармоқлари ва шинам ижтимоий инфратузилмаларсиз тасаввур этиб бўлмайди (9.3-расм).

9.3-расм. Қишлоқларимизда барпо этилаётган замонавий ижтимоий инфратузилма объектларининг намуналари

а) қишлоқ чойхонаси

б) маиший хизмат уйи

Бугунги кунда нафақат замонавий ва шинам уй-жойлар қуриш, аynи вақтда болалар боғчалари, умумтаълим мактаблари, мусика ва санъат мактаблари, спорт иншоотлари, тиббиёт муассасалари, хизмат кўрсатиш объектлари, кенг ва равон йўллар, бир сўз билан айтганда, қишлоқ аҳолисининг қулай ва муносиб ҳаёт кечириши учун зарур бўлган барча шароитларни ўз ичига олган замонавий ва обод қишлоқларни барпо этиш кўзда тутилмоқда. Ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш орқали аҳоли яшаш шароитларини янада яхшилаш, турмуш даражаси ва фаровонлигини ошириш мақсад қилиб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 мартдаги ПҚ-3630-сонли “Обод қишлоқ” дастурини 2018 йилда амалга ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” қарориди бу борада амалга ошириладиган ишларнинг аниқ йўналишлари ва молиялаштириш манбалари белгилаб берилган (9.1-жадвал).

9.1-жадвал

“Обод қишлоқ” дастури доирасида 2018 йилда амалга ошириладиган қурилиш ва ободонлаштириш ишларининг асосий кўрсаткичлари

№	Кўрсаткичлар	Лойиҳаларнинг:	
		ҳажми	қиймати, млн. сўм
1.	Уй-жойларни таъмирлаш ва ободонлаштириш	127 143 дона	951 825,2
2.	Ичимлик суви таъминотини яхшилаш	1 535 км	234 192,0
3.	Тозалов иншоотлари (оқова сув хандақлари)	17 072 дона	94 017,0
4.	Электр энергияси таъминотини яхшилаш	1 847 км	121 598,0
5.	Газ таъминотини яхшилаш: - газ баллон; - газ тармоқлари	44 868 дона 263 км	35 519,0
6.	Автомобиль йўллари таъмирлаш	2 083 км	548 165,0
7.	Ижтимоий инфратузилма объектлари қуриш ва таъмирлаш	736 дона	695 275,0
8.	Бозор инфратузилма объектлари қуриш ва таъмирлаш	2 756 дона	398 701,0
9.	Аҳолига транспорт хизмат кўрсатиш ва автобусларда йўловчилар ташиш тизимини янада такомиллаштириш: - автобуслар харид қилиш; - бекатларни ташкил этиш	571 дона 252 дона	159 581,0
Жами ажратилган маблағлар:			3 040 785,0
Шу жумладан:			
Маҳаллий бюджет ва унинг қўшимча манбалари ҳисобидан			870 387,0
Марказлашган маблағлар ҳисобидан			549 917,0
Халқаро молиявий институтлар ва хорижий давлатлар кредит ва грантлари			779 424,0
Тармоқ корхона-ларининг маблағлари			147 944,0
“Маҳалла” жамғармаси ва бошқа жамғарма ташкилотлари ҳисобидан			94 182,0
Бозор инфратузилмаси объектлари учун тадбиркорларнинг ўз маблағлари, хомийлик, ҳашар ва тижорат банклари кредит маблағлари			598 932,0

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 мартдаги ПҚ-3630-сонли қарорининг 2-3-иловалар асосида тузилган.

Келтирилган маълумотлардан маълумки, дастур доирасида 2018 йилда 127 мингдан ортиқ уй-жойни таъмирлаш ва атрофини ободонлаштириш, 1 535 км ичимлик суви, 1847 км электр ва 263 км газ тармоқлари, 736 та ижтимоий соҳа ва 2756 та бозор инфратузилмаси объектларини қуриш ва капитал таъмирлаш, 2083 километр автомобил йўлларини капитал таъмирлаш, 571 замонавий автобус харид қилиш, 252 дона бекат қуриш ва янги қатнов йўналишлари очиш белгилаб берилган.

Эътиборли жиҳатларидан бири шундаки, “Обод қишлоқ” дастурига киритилган объектларни сифатли ва арзон қурилиш материаллари билан таъминлаш мақсадида, металл прокати, цемент, норуца материаллари, ғишт, темир-бетон маҳсулотлари, эшик, дераза ромлари, лок-бўёк, шифер ва шу каби бошқа асосий турдаги маҳаллий қурилиш материалларини ишлаб чиқариш учун корхоналарга газ ва электр энергияси 2018 йил 1 майдан бошлаб, “Ўзтрансгаз” АЖ ва “Ўзбекэнерго” АЖ томонидан аҳоли учун белгиланган нархларда етказиб берилди (9.2-жадвал).

9.2-жадвал

“Обод қишлоқ” дастури доирасида 2018 йилда ишлаб чиқариш корхоналарига табиий газ ва электр энергиясини аҳоли учун белгиланган нархларда етказиб бериш преференциялари татбиқ этилган асосий турдаги қурилиш материаллари

Қурилиш материаллари тури	Металл прокати, тонна	Цемент, тонна	Шағал, м. куб	Қум карьери, м. куб	Эшик, дона	Дераза ва ойна, дона
Микдори	8 461	105 981	888 145	387 454	54 387	89 075
Қурилиш материаллари тури	Лок-бўёк маҳсулотлари, тонна	Гипс, картон, м. кв.	Ғишт, минг дона	Ёғоч материаллар, м. куб	Шифер, минг дона	Темир-бетон маҳсулотлари, дона
Микдори	11 054	399 531	79 541	57 249	68 848	654 382

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 мартдаги ПҚ-3630-сонли қарорининг 4-илласи асосида тузилган.

Мамлакатимиз тараққиётида шаҳарларимиз ва уларда яшаб келаётган меҳнатсевар халқимизнинг алоҳида ўрни бор. Агар шаҳарларимиз гўзал, маҳаллаларимиз обод бўлмаса, уйларимизда фаровонлик ва файз-барака бўлмайди. Бироқ, маҳаллий ҳокимлик ва коммунал тармоқ корхоналари томонидан зиммасидаги вазифаларни тўлиқ бажармаслик оқибатида маҳаллалардаги ижтимоий ва муҳандислик инфратузилмалари ночор аҳволга тушиб қолди.

Биринчидан, маҳаллаларнинг бош режалари ва батафсил режалаштириш лойиҳаларининг мавжуд эмаслиги ҳамда шаҳарсозлик нормаларига амал қилинмаганлиги оқибатида жойларда ўзбошимчалик билан бетартиб қурилишларга барҳам берилмади;

Иккинчидан, шаҳар инфратузилмасини ривожлантириш ишончли молиявий манбалар билан таъминланмаганлигидан, уларни ўз вақтида ва тўлиқ модернизация қилиш имконияти чекланиб, коммунал хизматлар таъминотидаги етишмовчилик ва узилишлар юзага келди;

Учинчидан, ички йўллар ҳолати талаб даражасида эмас ва ўтказиш қувватлари фойдаланиш учун мослашмаган, дренаж-ирригация тизимининг эскирганлиги ҳамда яроқсиз ҳолга келиб қолганлиги сизот сувлар сатҳини пасайтириш имконини бермайди.

Маҳаллалар ҳудудини ободонлаштириш, шунингдек, йўл-транспорт инфратузилмаси, муҳандислик коммуникациялари ва ижтимоий соҳа объектларини барпо этиш ҳамда шу асосда аҳолининг турмуш шароитини юксалтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 27 июндаги ПФ-5467-сонли “Обод маҳалла дастури тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди ва у “Обод кишлоқ” дастури доирасида бошланган хайрли ишларнинг шаҳар маҳаллаларидаги манتيкий давоми бўлди десак муболаға бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 27 июндаги ПҚ-3812-сонли “Обод маҳалла” дастурининг асосий параметрларини тасдиқлаш ва уларнинг ижросини таъминлаш масалалари тўғрисида”ги қароридан “Обод маҳалла” дастурининг асосий параметрлари, молиялаштириш ҳажмлари ва манбалари тасдиқланди. Қарорга кўра мамлакатимиз шаҳарларидаги жами 220 та маҳаллалардан 275 526 хонадон ва 980,4 минг киши яшайдиган

худудни камраб олган йирик дастур шакллантирилди ва унга 3 054,3 млрд. сўм ажратилди.

⇒	“Обод маҳалла” дастурига киритилган:	
⇒	- маҳаллалар сони	220 та;
⇒	- хонадонлар сони	275 526 та;

9.3-жадвал

“Обод маҳалла” дастури доирасида 2018-2019 йилларда амалга ошириладиган қурилиш ва ободонлаштириш ишларининг асосий кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	Иш хажми	Қиймати, млн. сўм
1. Бозор инфратузилмаси объектларини ташкил этиш, дونا:		
- ҳаммомлар	93	
- савдо мажмуалари	198	
- микро саноат зоналари	292	
- тикув цехлари	267	
- пойабзал ишлаб чиқариш ва таъмирлаш устaxonалари	200	
- маиший техникаларни таъмирлаш устaxonалари	85	
- хунармандчилик устaxonалари	173	
- бошқа турдаги	638	
2. Худудларни ободонлаштириш:		
- пиёдалар йўлакларини қуриш ва реконструкция қилиш, км	380,1	38 404,8
- ирригация тизимларини қуриш ва реконструкция қилиш, км	696,6	39 999,6
- умумий майдонларни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш, минг м ²	374,2	
- суғориш қудуқлари қазилди, дона	135	
- чиқинди йиғиш майдончаларини таъмирлаш, қуриш ва янги типдаги чиқинди йиғиш модулларини ўрнатиш, дона	1 372	
3. Кўп хонадонли уйларни таъмирлаш ва худудларини ободонлаштириш:		
- том қисми таъмирланадиган кўп қаватли уйлар сони, дона	2 911	
- фасад қисми таъмирланадиган кўп қаватли уйлар сони, дона	7 402	
- ертўла қисмидаги муҳандислик коммуникацияларини таъмирлаш, дона	2 210	191 802,8
- кўп қаватли уйлар лифтларини жорий ва мукаммал таъмирлаш, дона	200	
4. Яқка тартибдаги уйларни қуриш ва таъмирлаш:		
- янги хусусий тартибда қуриладиган кўп қаватли уйлар,	133	888 800,0

дона		
- том қисми таъмирланадиган якка тартибдаги уй-жойлар сони, дона	7 953	220 936,0
- фасад қисми таъмирланадиган якка тартибдаги уй-жойлар сони, дона	22 116	
- боғчалар ўйин майдончаларини қуриш, дона	804	38 563,4
5. Ижтимоий соҳа объектларини қуриш, реконструкция қилиш ва мукамал таъмирлаш:		
- мактаблар, дона	125	162 205,5
- мактабгача таълим муассасалари, дона	245	269 886,4
- тиббиёт муассасалари, дона	516	73 351,4
- спорт иншоотлари, дона	127	61 385,7
- маҳалла гузарлари, дона	167	111 414,9
- ички автомобиль йўллари, км	1 530,2	290 424,5
- қуриладиган автобус бекатлари сони, дона	202	
6. Ичимлик суви таъминоти ва оқова сув объектларини қуриш, реконструкция қилиш ва мукамал таъмирлаш:		
- сув тармоқларини, км	681,4	106 598,6
- сув иншоотларини, дона	177	23 687,3
- оқова сув тармоқларини, км	6 216,6	162 602,4
7. Электр энергияси ва газ таъминоти яхшилаш:		
- электр тармоқлари қуриш, реконструкция ва мукамал таъмирлаш, км	459,2	
- трансформаторлар қуриш, реконструкция ва мукамал таъмирлаш, дона	235	
- газ тармоқларини таъмирлаш ва реконструкция қилиш, км	257,4	
- суюлтирилган газ баллони билан таъминлаш, дона	4 802	
8. Иссиқлик таъминотини яхшилаш:		
- янги қувурлар ўтказиш, км	11,0	
- эскирган иссиқлик қувурларини алмаштириш, км	75,7	
- насос станцияларини таъмирлаш ва энергия хисоблагичлари ўрнатиш, дона	35	
- локал қозонлар ташкил этиш, дона	19	117 955,0
- кўп қаватли уйларда индивидуал иситиш тизимини ўрнатиш, дона	6 931	
- якка тартибдаги уй-жойлардаги эски иситиш қозонларини энергия тежовчи қозонларга алмаштириш, дона	2 524	

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 27 июндаги ПҚ-3812-сонли “Обод маҳалла” дастурининг асосий параметрларини тасдиқлаш ва уларнинг ижросини таъминлаш масалалари тўғрисида”ги қарорининг 2.1-2.9-иловалари асосида тuzилган.

“Обод маҳалла” дастури доирасида қуйидаги ишлар амалга оширилди (9.3-жадвал):

- ҳар бир маҳаллада ўз ичига маҳалла гузари, тиббиёт масканлари негизида қулай ва арзон дорихоналар, зарур маиший хизмат ва сервис шохобчалари, болалар майдончаси ҳамда кичик истироҳат боғини камраб оладиган “маҳалла марказлари” барпо этилди;

- кўп хонадонли ва якка тартибдаги янги уй-жойлар қурилиб, мавжудлари таъмирланди ва уларга туташган ҳудудлар ободонлаштирилди, пиёдалар йўлаклари, ирригация ва суғориш тизимлари ҳамда чикинди йиғиш майдончалари барпо этилди;

- маҳалла ички автомобиль йўллари ва транспорт коммуникация тизими таъмирланди, ичимлик суви ва оқова сув таъминоти яхшиланди, электр энергияси ва газ таъминотини яхшилаш, иссиқлик тармоқларини модернизация қилиш ишлари амалга оширилди;

- маҳалла ҳудудидаги мактабгача таълим муассасалари, умумтаълим мактаблари, тиббиёт муассасалари, замонавий спорт иншоотлари ва бошқа ижтимоий соҳа объектлари янгидан қурилди, мавжудлари реконструкция қилинди ва таъмирланди;

- бозор инфратузилмаси объектлари, жумладан ҳаммом, савдо ва маиший хизмат мажмуаларини қуриб ишга туширилди;

- маҳалла ҳудудларида бўш турган ер майдонларини ёки фойдаланилмасдан турган бино ва иншоотларни тадбиркор ва хунармандларга “ноль” қийматда бериш асосида микро саноат зоналари ва хунармандчилик марказлари ташкил этилди ва бошқ.

Маълумотларга кўра, биргина Тошкент шаҳрида 2018 йилда “Обод маҳалла” дастури доирасида умумий майдони 72 946 м² бўлган 88 та маҳалла ҳудудида 20 920 м² га тенг йўлақлар ва ички йўллар асфалтланган, 30 615 м² ҳажмда томлар янгиланган, 726 та уйларга кириш йўлақларида кўрсаткичлар ўрнатилган, 197 та кўча фонарлари ўрнатилган, 2 905 м² га тенг болалар майдончалари ва 2 250 м² га тенг футбол майдонлари қурилган. Натижада 56 000 кишининг яшаш шароитлари яхшилانган (9.4-расм).

10-§. ЎЗБЕКИСТОНДА ИНВЕСТИЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ АСОСИДА ЕНГИЛ САНОАТ КОРХОНАЛАРИНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Мамлакатимизда амалга оширилган иқтисодий сиёсат бошқа тармоқлар билан бир қаторда енгил саноат тармоғини ҳам жадал суръатлар билан ривожлантиришга қаратилган. Чунки айнан шу тармоқни ривожлантириш аҳоли бандлигини ва уларнинг даромадини оширишга, мамлакатнинг иқтисодий ва саноат салоҳиятига ҳамда халқаро нуфузига ҳисса қўшилишини таъминлайди. Ўзбекистондаги енгил саноат корхоналарини ривожлантиришда хорижий инвестициялардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки хорижий инвестор ўзи билан нафақат маблағ, балки шу соҳадаги энгилғор технологияларни ҳам жалб қилиши мумкин, бу эса корхонага жаҳон стандартларига мос келадиган маҳсулатлани ишлаб чиқариш ва экспорт миқдорини оширишга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14.12. даги ПФ-5282 сонли фармони билан “Ўзбекенгилсаноат” АЖ нинг тугалланиши ва “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмасининг ташкил қилиниши мамлакатимиздаги енгил саноат корхоналарига ижобий ўсиш динамикасини намойиш қилиш имконини беради. Президент фармонига биноан «Ўзтўқимачиликсаноат» уюшмасининг асосий вазифалари этиб белгилаб берилди:

- хом ашёни қайта ишлаш, юқори қўшилган кийматли тайёр маҳсулотни ишлаб чиқариш ва экспорт қилиш бўйича ягона комплекс сифатида, шу жумладан саноат кооперациясини кенгайтириш ва кўллаб-қувватлаш, тўқимачилик маҳсулотлари ички ва ташқи бозорларида тадқиқотлар ўтказиш асосида тармоқни барқарор ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш;

- тўқимачилик саноати соҳасидаги стандартлаштириш ва сертификатлаштириш тизимини халқаро талаб ва стандартларга уйғунлаштириш, шунингдек, маҳсулотлар синов лабораторияларини модернизация қилиш ва аккредитациядан ўтказиш орқали тақомиллаштириш бўйича комплекс чора-тадбирлар кўриш;

- тўқимачилик саноати корхоналарининг фаолиятига инновацион технологиялар, шу жумладан дизайнерлик ишланмалари, ноу-хау, сифат менежменти тизимлари ва замонавий маркетинг хизматлари кенг жорий этилишини таъминлаш;

- ички бозорни юқори сифатли маҳаллий тўқимачилик маҳсулотлари билан тўлдириш ва унинг экспорт географиясини, шу жумладан турли ахборот ресурсларида ҳамда мамлакатдаги ва хориждаги кўргазма тадбирларида миллий брендларни йўналтиришни илгари суриш ва тўқимачилик саноати корхоналарининг салоҳиятини намоёниш қилиш орқали кенгайтириш бўйича тизимли комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш;

- тўқимачилик саноатига чет эл инвестицияларини, шу жумладан логистика ва муҳандислик инфратузилмасини такомиллаштириш мақсадида фаол жалб қилиш;

- тўқимачилик саноати корхоналари, пахта-тўқимачилик кластерларини ҳудудлар салоҳиятининг янада ривожланиш истикболларидан, хом ашё базаси, инфратузилмаси, меҳнат ресурслари ва бозорларнинг мавжудлигидан келиб чиқиб жойлаштиришга кўмаклашиш;

- тармоқнинг жадал ривожланиши ва тўқимачилик саноати корхоналарининг барқарор фаолият кўрсатишига тўқимачилик килувчи тизимли муаммоларни аниқлаш ҳамда баргараф этиш, мазкур соҳадаги қонун ҳужжатларини янада такомиллаштириш бўйича тақлифлар ишлаб чиқиш.

Бугунги кунда уюшма ўз таркибда Ўзбекистон тўқимачилик бозоридagi 1400 дан зиёд ишлаб чиқарувчиларни бирлаштиради. Ишлаб чиқарилаётган енгил саноат маҳсулотларининг салмоқли қисми, хусусан, 706 минг тонна пахта толасини қайта ишлаш ва турли навдаги 510 млн. кв. метр матоларни ишлаб чиқаради.

«Ўзбекистонда тўқимачилик саноати 1932 йилда бошланган. Ўша йили Самарқандда ҳозиргача фаолият олиб бораётган тўқимачилик корхонаси очилди.

Бу секторга юқорида айтилганидек, 3 млрд доллар инвестиция киритилди ва ҳозирда 150 мингдан ортиқ малакали кадрлар шу соҳада

фаолият олиб боришмоқда. Ҳар йили 15 мингта янги иш ўрни яратилмоқда. Шунингдек, 2018 йилда тўқимачилик маҳсулотлари экспорт ҳажми 1.5 млрд. АҚШ долларини ташкил этди. 2025 йилга бориб кўрсаткични 7 млрд. долларга етказилиши режалаштирилган. Буни амалга ошириш учун бир қанча хорижий ҳамкорларимиз, жумладан, Жанубий Корея, Ҳиндистон, Швейцария, Россия, Сингапур ва Хитойнинг етакчи тўқимачилик компаниялари билан мустаҳкам ҳамкорликни йўлга қўйдик. 2020 йилга бориб кийим ишлаб чиқаришни 2,6 бараварга оширишни режалаштириб қўйдик. Юртимизда халқаро стандартларга тўла жавоб берадиган тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган корхоналар сони ошиб бормоқда. Айни вақтда Ўзбекистонда ISO 9001 сертификатига эга 700 дан ортиқ компаниялар фаолият олиб боради. 2018 йил бошидан бери бу соҳада кўплаб ижобий натижалар кузатилди. Масалан, 250 миллион доллар инвестиция киритилиши натижасида 4100 иш ўрни яратилди, режалаштирилган 39 та лойиҳадан 23 таси ҳаётга татбиқ этилди.”

Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, 2017 йилда мамлакат умумий саноат ҳажмида соҳа улуши 30% га яқин бўлган, ЯИМ даги улуши 4% га яқин, озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқариш ҳажмида эса – 44 % дан ортиқ. Сўнгги йилларда ишлаб чиқариш ҳажмининг йиллик ўсиши тахминан 18 % ни, экспорт эса 10 % ни ташкил этди.

Саноат корхоналарининг инвестицион фаоллиги, инвестициялар самарадорлигини баҳолаш муаммолари ҳар хил мактаб ва иқтисод соҳаларидаги иқтисодчиларнинг эътиборини ўзига тортди. Саноат корхонасининг инвестицияларининг назарий ва амалий асослари, уларнинг самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичларини мамлакатимиз ва хорижий олимларнинг ишларида кўплаб ўрганилганлигини кўришимиз мумкин.

"Инвестициялаш" терминига жуда кўп таърифлари мавжуд. Уларнинг маъносини бирлаштириб қуйидагича таърифлаш мумкин, инвестициялар камида иккита партия - ўзаро тadbиркор (лойиҳа ташаббускори) ва инвестор (лойиҳани молиялаш) ўртасидаги ўзаро муносабатлар жараёнидир. Ривожланган бозор иқтисодиётига эга бўлган мамлакатларда инвестицион лойиҳаларни режалаштириш ва

таҳлил қилиш соҳасида етарлича тажриба тўпланганлигини ҳисобга олсак, бу тажрибаларни ўрганиб таҳлил қилсак мақсадга мувоффиқ бўлади. Инвестиция лойиҳаларининг самарадорлигини баҳолаш турли мамлакатларнинг сармоядорлари ва тадбиркорлари ўртасида диалог ва ўзаро тушунишни таъминлайдиган бир тилдир.

Бунга ЮНИДО, Жаҳон банки ёки Европа тикланиш ва тараққиёт банки каби нуфузли халқаро ташкилотлар инвестиция лойиҳаларининг самарадорлигини баҳолаш усуллари қиради. Улар учун умумий нарса, пул оқимларини таҳлил қилиш услубига асосланган ҳолда инвестицион лойиҳаларни таҳлил қилади.

Афсуски, кўп сонли иқтисодий таҳлилларга асосланиб, Ўзбекистон иқтисодиётидаги вазият ҳозирги кунда нафакат юқори инфляция даражасида, балки нарх-наволарнинг чуқур тарққибий ўзгаришлари билан ҳам ифодаланади. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистонда инвестицион лойиҳаларни режалаштириш ва таҳлил қилиш жараёнида халқаро бизнес амалиётида қабул қилинган усуллар пул оқимларининг классик таҳлилига асосланган ҳолда қўлланилади.

Мамлакат иқтисодий ривожланишида тўқимачилик соҳасининг муҳим аҳамиятидан келиб чиқиб, Ўзбекистонда 2017-2019 йилларда тўқимачилик ва тикувчилик-трикотаж саноатини янада ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар дастури амалга оширилмоқда. Дастурга мувофиқ, 2020 йилга келиб ип калава ишлаб чиқаришни 2,5 баравар, тайёр матоларни – 2,8 баравар, нотўқима материлларни – 1,5 баравар, трикотаж матоларни – 2,7 баравар ошириш режалаштирилмоқда. Тикувчилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни 3,2 баравар, трикотаж маҳсулотларни 2,1 баравар, ипак хом ашёси егиштиришни 2,1 бараварга ошириш мўлжалланмоқда. 2011 йилда матоларни ишлаб чиқариш ҳажми 85,63 млн. кв. метрни ташкил қилган бўлса, 2020 йилга келиб, ушбу кўрсаткич 459,2 млн. кв.метрдан ошади ва ишлаб чиқариш ҳажмининг 5,4 баравар ўсишини таъминлайди.

Хорижий инвесторларга Ўзбекистонда яратилган имкониятлар жумласига қўйидагиларни киритиб ўтиш мумкин:

- биринчидан, келажакда уюшган чакана савдо тармоғи ривожланиши, кулай демографик кўрсаткичлар, даромадлар даражасининг ошиши ва фирмали маҳсулотлар сифатига талаблар ўзгариши билан бирга кечадиган фойдаланиш кулай бўлган бозор. Шу билан бирга мамлакатда пахта, жун, ипак, жун ва сунъий толалар каби маҳсулотларнинг сероблиги ва уларни ишлаб чиқариш учун хом ашёдан фойдаланиш имконияти борлиги бундан ташқари, малакали ишчи кучи нуктаи назаридан қиёсий устунликларга эга эканлиги;

- иккинчидан, ишлаб чиқариш учун афзалликлар ва имтиёзлар, шу жумладан, инвестициялар ҳажмидан келиб чиқиб, солиқ ва божхона тўловларидан 10 йил муддатга озод қилиш ҳамда имтиёзли шартларда ва паст нархларда хорижий инвесторлар учун давлат мулкни хусусийлаштириш ва ижарага бериш (бунда маблағлар киритилиши мажбурияти кўзда тутилади), давлатнинг инвесторлар сармояларини ва хусусий мол-мулк ҳуқуқини ҳимоя қилишга йўналтирилган сиёсати;

- учинчидан, мамлакатда табиий толаларни ишлаб чиқаришдан бошлаб, калава, газлама ва кийим ишлаб чиқаришга оид тўқимачилик маҳсулотлари кийматини яратиш бўйича бутун занжирнинг мавжудлиги. Ўзбекистонда кейинги 20 йил давомида тўқимачилик тармоғига, 180 инвестициявий лойиҳаларни амалга ошириш доирасида, 2,5 млрд. АҚШ долл. га яқин, шу жумладан, кейинги 3 йилда – 575,3 млн.долл. маблағ жалб қилинди. Жалб қилинган хорижий инвестицияларнинг 80% дан ортиғи Жанубий Корея, Швейцария, Сингапур, Буюк Британия, Германия, Ҳиндистон ва Туркия каби мамлакатлар ҳиссасига тўғри келади. Бу эса мамлакатда енгил саноат тармоғининг ривожланаётган тармоқлардан бири эканлигидан далолат беради.

Ўзбекистонда енгил саноат корхоналарини ривожлантиришда инвестициялардан оқилона фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Енгил саноат корхоналаридаги инвестицион фаолиятни ривожлантиришда қуйидагиланга алоҳида эътибор қаратилади:

Биринчидан, корхонанинг инвестиция сиёсати ишлаб чиқиш яъни, корхонанинг инвестиция сиёсати бу ишлаб чиқариш ва илмий-техник салоҳиятини янгилаш ва кенгайтиришнинг энг мақбул

усулларини танлаш ва йўллари белгиловчи умумий иқтисодий стратегиянинг ажралмас қисми ҳисобланади. Ушбу сиёсат бозорнинг кийин шароитларида корхонанинг омон қолишини таъминлаш, молиявий барқарорликка эришиш ва келажакда ривожланиш учун шарт-шароит яратиш учун тўлиқ фойдаланилиши лозим;

Иккинчидан, реал инвестицияларнинг самарадорлигини баҳолаш (капитал қўйилмалар) инвестицион қарорлар қабул қилиш жараёнининг энг муҳим босқичи ҳисобланади; инвестицион капиталнинг муддати ва қайтарилиши ва корхонанинг келгусидаги ривожланиш истиқболлари бундай баҳолашнинг аниқлиги ва объективлигига боғлиқ бўлиб бунда турли хил мезонлардан фойдаланган ҳолда алоҳида инвестиция лойиҳасининг самарадорлигини баҳолашда қарама-қарши натижаларга эришиш мумкин;

Учинчидан, барча шаклларда инвестиция фаолияти бозор иқтисодиётига хос бўлган сезиларли хавфни ўз ичига олади. Хавфни камайтиришнинг энг ишончли йўли инвестиция лойиҳасининг техник-иқтисодий асослари ва бизнес-режасида акс эттирилган;

Тўртинчидан, Ўзбекистонда инвестицион фаолиятни чекловчи омиллар инфляция нисбатан юқори (йилига 12-15%), давлат инвестиция дастурлари учун молиявий ёрдамни чеклаш, инвестицион самарадорликнинг етарли эмаслиги ва кўплаб корхона зарар келтирадиган ёки фойда кўрмайдиган ҳолатлар бўлиб қолмоқда;

Бешинчидан, ҳозирги вақтда капитал қўйилмалар шаклида инвестицион фаолиятни молиялаштириш механизмнинг ишлаши иқтисодиётнинг эҳтиёжларига жавоб бермайди: давлат ва хусусий инвестициялар учун етарли манба йўқ; дастлабки қайта ташкил этиш институтлари самарасиз ишлайди; амортизация ва кредит сиёсати такрор ишлаб чиқариш жараёнини тўлиқ амалга оширишга ёрдам бермайди; янги ишлаб чиқариш ва технологияга реал инвестицияларни ўзгартириш шартлари яратилмаган;

Олтинчидан, капитал бозорининг потенциални, шу жумладан тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш соҳасидаги салоҳиятини рўёбга чиқариш учун иқтисодиётнинг молиявий секторининг барқарорлигини бунда, айнан

тўқимачилик саноатида капитал қўйилмалар соҳасидаги инвестицион фаолиятни жадаллаштириш давлат инвестициялари, банк кредитлари ва бошқа жалб қилинган маблағлар ҳисобидан, ҳамда корхоналарнинг соф солиқларини босим остида камайтириш йўли билан бевосита тартибга солиниши орқали амалга оширилиши мумкин. Солиқ юқини камайтириш корхоналарга асосий капитал қўйилмаларни ўз-ўзидан молиялаштириш даражасини ошириш имконини беради;

Умуман олганда, корхонанинг самарадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар бир-бирига бевосита боғлиқ бўлмаган ва бошқа фаолият натижаларини ҳисобга олмаган вақтинчалик хатти-ҳаракатлар тўплами сифатида кенг қамровли кетма-кет методологиянинг таркибий қисми бўлиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, инвестициялар ҳар қандай миллий иқтисодийнинг энг муҳим ва чекланган ресурсларидан биридир ишлаб чиқаришни янгилаш, модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни такомиллаштириш, иқтисодий ислохотларни амалга ошириш, мавжуд иш ўринлари сонини кўпайтириш, бандликни ошириш, бозорни арзон ва сифатли маҳсулотлар билан тўлдириш, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатбардошлигини ошириш имконини беради, бу эса охир-оқибат аҳолининг турмуш даражасини оширишга, жаҳон миқёсидаги обрў-эътиборга сазовор бўлишига ҳизмат қилади.

11-§. МАМЛАКАТ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ЎРНИ

Мамлакат рақобатбардошлигини ошириш, унинг самарали илмий тадқиқот ҳамкорлиги йўналишида ривожланишининг энг муҳим омили бўлиб инновацион жараёнларни (шу жумладан, минтақалар даражасида) амалга ошириш учун қулай иқтисодий муҳитни яратишга қаратилган, фан ва ишлаб чиқариш ўртасида боғловчи бўгин бўлиб давлатнинг инновацион сиёсати ҳисобланади. Шунингдек, инновацион сиёсатни шакллантиришда мамлакатнинг ривожланиш стратегиясини танлаш ўта муҳим. Шулардан келиб чиққан ҳолда давлат инновацион сиёсатнинг икки асосий моделларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Бош мақсади мамлакат учун устувор аҳамиятга эга бўлган инновацион йўналишларни ривожлантиришни рағбатлантириш бўлган, умуммиллий аҳамият касб этувчи илмий-техник дастурлар ва лойиҳаларни бажаришга йўналтирилган модель.

2. Бош мақсади янги технологияларни ўзлаштириш, иқтисодиёт тармоғи ва соҳаларининг технологик имкониятларини кенгайтириш ва илмий-техник билимларни ёйишга йўналтирилган модель.

Бу борада 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 15 июлдаги ПҚ-916-сонли “Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида” ги фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил, 24 июлдаги “Ўзбекистон Республикасида лойиҳа бошқаруви тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги №ПФ-5120-сонли фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори, Олий таълим

тизимини 2017-2021 йилларда комплекс ривожлантириш дастурига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси Президентининг истикболли ёш педагог ва илмий ходимларнинг малакасини ошириш “Истеъдод” жамғармаси фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5121-сонли фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 18 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги 515-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 февралдаги “Фанлар Академияси фаолияти, илмий-тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Бирок, инновацияларнинг мамлакатимиз иқтисодиёти рақобатбардошлигини ривожлантириш, инсон тараққиёти даражасини ошириш, меҳнат унумдорлигини ўстиришдаги ҳиссаси ўсиши тўғрисида хулоса чиқариш учун Ўзбекистоннинг инновацион ривожланиши бўйича тўла миқёсли ўрта ва узоқ муддатга эга бўлган стратегияли давлат инновацион сиёсатини ишлаб чиқиш талаб этилади. Мазкур инновацион сиёсатнинг бош иқтисодий мақсади бўлиб миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш ва бунинг натижасида аҳоли фаровонлигини ошириш ва турмуш даражасини яхшилаш керак.

П.Друкернинг фикрича, тадбиркорларнинг инновацион фикрлашлари бир-биридан фарқланади. Инновациялаштириш тадбиркорликнинг ихтисослашган йўналишидир. Ҳар бир тадбиркор ўзининг ишлаб чиқариш объектида инновацион тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланади. Шу билан бирга ихтисослашган инновацион фаолият билан шуғулланувчи субъектлар эса умуман тадбиркорлик фаолиятининг барча йўналишларига, илм-фан ва техника тараққиётида қўлга киритган янгиликлари билан ишлаб чиқариш жараёнини такомиллаштириш усулларини ташкил қилиш асосида уларга хизмат қилади. Ҳозирги вақтда ишлаб чиқариш кучларининг интенсив ривожланиши ва иқтисодий муносабатларнинг

глобаллашуви натижасида бозорда эркин бўшлиқларни топиш жуда мураккаб бўлиб бормоқда. Бундан ташқари, бизнес жуда барқарор ривожланиши мумкин бўлган, юқори фойда келтирадиган бозор сегментларида рақобат шунчалик даражада юқорики, унда етакчи мавқени эгаллаш учун тадбиркор жуда кучли ресурс салоҳиятига ҳамда амалга ошириш имкониятига эга бўлган самарали бозор стратегиясига эга бўлиши зарур.

Статистик таҳлиллар шундан далолат берадики, мамлакатнинг ялпи ички маҳсулоти ҳамда мамлакатнинг инновацион фаоллиги ўртасидаги боғлиқлик чизикли хусусият касб этади. Бундай дейишимизга асосий сабабалардан бири ривожланган давлатлар (Япония, АҚШ, Хитой, Россия, Германия) ўз иқтисодиётларининг ривожланишини инновациялардан кенг фойдаланиш эвазига эришмоқдалар. Қуйидаги маълумотларга эътибор қаратайлик, АҚШ, Япония, ва Хитой давлатларида тадқиқот ва ишланмаларни молиялаштириш асосан бизнес маблағлари асосида амалга оширилмоқда (70 %га яқини) [4], Россияда хусусан Ўзбекистонда ҳам илмий тадқиқотларни молиялаштириш асосан давлат бюджети ҳисобидан амалга оширилмоқда (Россияда 67 % га яқин, Ўзбекистонда эса 74 % га яқин). Етакчи хорижий давлатларда яратилган ишланмаларни жорий этиш асосан таркибида кичик ва ўрта бизнес бўлган хусусий корхоналар томонидан амалга оширилади (умумий корхоналар сонига нисбатан 58 % га яқини), Ўзбекистонда эса асосан йирик корхоналар инновацияларни жорий қилади. Яна бир муҳим маълумот, АҚШ Миллий илмий жамғармаси маълумотларига кўра 100 кишигача ходими бўлган компанияларда илмий тадқиқот ва ишланмаларга сарф қилинган бир доллар 1000 кишилик компанияларга нисбатан 4 марта кўп инновацияларни бозорга чиқарар экан, инновацияларни яратиш муддати кичик компанияларда ўртача 2 йил, йирик компанияларда эса 4 йилни ташкил этади. Ривожланган мамлакатларнинг илмий салоҳияти йирик компанияларда мужассамлашганига қарамадан кичик ва ўрта бизнес вакиллари янгилликларни тезроқ жорий этишда пешқадамлик қилади.

Жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳалари шиддат билан ривожланаётгани ислохотларни мамлакатимизнинг жаҳон цивили-

зацияси етакчилари қаторига кириш йўлида тез ва сифатли илгарилашини таъминлайдиган замонавий инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологияларга асосланган ҳолда амалга оширишни тақозо этади.

Мамлакатимизда ишлаб чиқаришни модернизациялаш бўйича олиб борилаётган ислохотлар нафақат корхоналарда ишлатиладиган техника ва технологик жараёнларни янгилашни, балки бошқарувни ташкил этишда инновацион ёндашувни талаб этади. Шу нуқтаи назардан корхоналарда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни баҳолашнинг амалиётда қўлланиладиган айрим жиҳатларини тадқиқ этиш катта аҳамиятга эга. Шу ўринда айрим статистик маълумотларга мурожаат қилайлик.

11.1-жадвал

Молиялаштириш манбалари бўйича технологик, маркетинг ва ташкилий инновацияларга харажатлар, млрд.сўм.

	2012 й.	2013 й.	2014 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.
Технологик, маркетинг ва ташкилий инновацияларга харажатлар	311,9	4634,2	3757,4	5528,3	2571,4	4162,3
шу жумладан молиялаштириш манбалари бўйича:						
ташкilotнинг ўз маблағлари	213,4	2501,5	1381,5	1251,8	1180,0	2956,0
хорижий капитал	39,9	1228,7	32,3	156,6	314,9	799,1
тижорат банклари кредитлари	26,8	533,5	262,5	280,1	157,3	88,4
бошқа маблағлар	31,7	370,6	2081,0	3839,7	919,1	318,8

Маъба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари. www.stat.uz

Инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ишлаб чиқарган корхона ва ташкilotлар сони 2010 йилдан 2017 йилга қадар 7,5 баробарга кўпайиб, 289 тадан 2171 тага етди. Жумладан биринчи марта инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ишлаб чиқаришни

ўзлаштирган корхоналар сони 1007 тага кўпайди. Инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ҳажми 2017 йилда 18543,3 млрд. сўмни ташкил қилди. Ушбу кўрсаткич 2016 йилга нисбатан 1,7 баробар, 2008 йилга нисбатан 14 баробарга кўрайган. Инновацияларга харажатлар 2008 йилга нисбатан 8 баробарга, 2016 йилга нисбатан 1,6 фоизга камайган. 2017 йилда ўз кучи билан ишлаб чиқарилган инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ҳажмининг асосий қисми Тошкент шаҳрига (38,7 фоизи), Қорақалпоғистон Республикаси (21,2 фоизи), Тошкент вилояти (6,4 фоиз) ва Андижон вилоятига (20,3 фоизи) тўғри келмоқда, қолган 13,4 фоизи республиканинг бошқа вилоятлари ҳиссасига тўғри келади.

2010 йилда инновациялар асосан ташкилотнинг ўз маблағлари ҳисобидан (69,7 фоизи) молиялаштирилган. 2014 йилдан бошқа маблағлар ҳиссаси (55,4 фоиз) ошган. 2017 йилда ташкилотнинг ўз маблағлари ҳисобидан молиялаштириш 2010 йилга нисбатан 16,4 баробар ошган (11.1-жадвал маълумотлари).

Шу билан бирга, ўтказилган таҳлил ишлаб чиқаришни модернизация, диверсификация қилиш, унинг ҳажмини ошириш ҳамда ички ва ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулотлар турларини кенгайтириш борасидаги ишлар лозим даражада олиб борилмаётганини кўрсатди. Жумладан:

илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун масъул вазирлик ва идоралар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик лозим даражада эмас, илмий-тадқиқот муассасалар ва лабораториялар фаолияти лозим даражада мувофиқлаштирилмаган;

илмий фаолият натижаларини тижоратлаштириш даражаси паст; инновацион менежмент соҳасида технологиялар трансферини фаол илгари суриш ва амалга ошириш талаб даражасида эмас;

илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига ажратилаётган бюджет маблағлари етарли эмас;

илмий ва инновацион фаолиятни давлат томонидан молиялаштириш самарали ва шаффоф эмас, бюджетдан ташқари ва хусусий жамғармалар маблағларини жалб этишни рағбатлантириш механизмлари мавжуд эмас, қарзни молиялаштиришнинг ички манбалари етарли даражада ривожланмаган;

интеллектуал фаолият натижаларини ҳимоя қилиш лозим даражада эмас, ушбу соҳада, айниқса давлат органлари ва ташкилотларида малакали мутахассислар мавжуд эмас;

мамлакатда, айниқса давлат компанияларида корпоратив муносабатлар ва корпоратив бошқарув принциплари ривожланмаган, бунда хориждаги энг намунали амалиёт инobatга олинмаяпти.

Қайд этилган камчиликлар мамлакатимизнинг жадал инновацион ривожланишига, инвестицияларни жалб этишга, иқтисодиётнинг ўсишига ҳамда давлат ва жамият ҳаётининг бошқа соҳаларини ривожлантиришга тўсқинлик қилмоқда.

Мамлакатимизда “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси” қабул қилинди. Ҳужжатга кўра, 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси ва Ўзбекистонни 2030 йилгача инновацион ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичлари тасдиқланди. Мамлакатнинг халқаро майдондаги рақобатбардошлилиги даражасини ва инновацион жиҳатдан тараққий этганини белгиловчи асосий омил сифатида инсон капиталини ривожлантириш Стратегиянинг бош мақсади этиб белгиланди.

Бош мақсадга эришишда Стратегиянинг асосий вазифаларидан бири Ўзбекистонни 2030 йилга бориб, Глобал инновацион индекс рейтинги бўйича жаҳоннинг 50 илғор мамлакати қаторига киритишдан иборат. Амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар том маънода Стратегиянинг бош мақсадини амалга оширишга қаратилган, шу ўринда мавжуд иқтисодий ҳамда илмий салоҳиятдан самарали фойдаланиш мамлакатнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминловчи асосий омиллардан бири бўлиши бежиз эмас. Шу ўринда мамлакатнинг 2018 йилнинг биринчи чораги натижалари бўйича Тўлов баланси маълумотларини таҳил қиладиган бўлсак хизматлар соҳасида ҳали жуда катта ишларни амалга ошириш лозимлиги яққол намоён бўлади (11.2-жадвал).

Халқаро хизматлар баланси таркиби (2018 йил биринчи чораги, млн. долл.)

Хизматлар тури	2018 йил биринчи чораги				Қолдик
	экспорт	%	импорт	%	
Жами	1335,8	100%	2871,3	100%	-1535,5
Бошқа томонларга тегишли материал ресурсларни қайта ишлаш хизматлари	24,1	2%	1,3	0%	22,8
Бошқа турларга киритилмаган таъмирлаш ва техник хизмат кўрсатиш хизматлари	3,7	0%	7,4	0%	-3,7
Транспорт хизматлари	707,6	53%	915,1	32%	-207,6
Туризм билан боғлиқ хизматлар	452,4	34%	1583,1	55%	-1130,8
Қурилиш	11,8	1%	73,1	3%	-61,4
Сугўрта ва нафақа таъминоти билан боғлиқ хизматлар	5,3	0%	214,8	7%	-209,5
Модиявий хизматлар	13,4	1%	8,4	0%	4,9
Интеллектуал мулкдан фойдаланганлиги учун тўловлар	0,2	0%	7,9	0%	-7,7
Телекоммуникация, компьютер ва ахборот хизматлари	78,1	6%	27,4	1%	50,6
Бошқа ишбилармонлик хизматлари	27,0	2%	31,3	1%	-4,3
Хусусий шахсларга маданий ва дам олиш соҳасидаги хизматлар	0,3	0%	1,0	0%	-0,8
Давлат товар ва хизматлари	12,1	1%	0,0	0%	12,1

Манба: Платёжный баланс, международная инвестиционная позиция и внешний долг Республики Узбекистан за I полугодие 2018 года. <http://www.cbu.uz/>.

Жадвал маълумотларидан кўринадики, малакатнинг халқаро хизматлар экспорти соҳасидаги асосий йўналиши транспорт хизматларига (53,0 %) тўғри келмоқда, импортда эса туризм билан боғлиқ хизматлар (55,0 %) ни ташкил этмоқда. Мамлакатда интеллектуал мулкдан фойдаланганлиги учун тўловлар жуда паст даражада (200 минг долл.).

Қабул қилинган Стратегияда асосий эътибор интеллектуал мулкни янада ривожлантириш ва қўллаб-қувватлашга қаратилган. Амалга оширилган таҳлиллар натижасида қуйидаги таклифлар шакллантирилди:

- иктисодиётнинг барқарор ривожланишида “фан-таълим-ишлаб чиқариш” ўртасидаги алоқаларни янада мустаҳкамлаш ва натижадорлигини ошириш;

саноатни ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ, бу ўринда “инновацион мультипликатор” самарасини таъминлаш керак, яъни илмий, технологик, маркетинг ва ташкилий инновацияларни кенг жорий этиш имконияти вужудга келади;

давлат-хусусий шериклик асосида инновацион ишланмаларни молиялаштириш ва натижаларни трансфер қилиш тизимини йўлга қўйиш, моддий манфаатдорлигини ошириш;

замонавий инновацион бизнесни ташкил этувчи қуйидаги учлик(триада)нинг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш: а) ҳудуднинг инновацион ресурслари; б) инновацион технологиялар ва менежмент; в) инновацион маҳсулот (товар ва хизматлар).

12-§. КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИГА ИНВЕСТИЦИЯ КИРИТИШНИНГ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРИ

Мамлакат иқтисодиётида чуқур иқтисодий, инновацион ривожланиш жараёни кечаётган бир вақтда ҳар бир соҳада бўлгани каби кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини янада ривожлантириш, хусусий мулкдорларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини жаҳон талаблари даражасида таъминлаш эришиш билан боғлиқ бўлган муаммоларни бартараф қилиш борасида бир қатор имкониятлар яратилмоқда.

Юртимизда давлат ва ишбилармон ўртасидаги мулоқотлари бевосита замонавий интерфаол шаклларда жорий этилмоқда. Айниқса, мамлакат иқтисодиётида охириги йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрта синфни шакллантириш, мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантиришда уларнинг салмоғини ошириш, янги иш ўринларини яратиш ва шу орқали аҳоли даромадларни оширишга эришиш борасида етарлича қонуниятлар яратилган.

Президент Ш. Мирзиёев Олий Мажлисга қилган Мурожаатномасида кенг қамровли иқтисодий ислохотлар негизидagi мақсадларга эришишнинг устувор вазифалари қаторида тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш бўйича ишлар жадал давом эттирилишини алоҳида таъкидлаб ўтди.

Давлатимиз раҳбари мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятини жадал ривожлантириш зарурлигини буюк аллома Нажмиддин Кубро ҳазратларининг «Муваффақиятни – саъй-ҳаракатда, муваффақият-сизликни эса – лоқайдлик ва дангасалиқда кўрдим», деган ҳикматли сўзлари билан ифодалаб, «Ҳақиқатан ҳам, биз фақат фаол тадбиркорлик, тинимсиз меҳнат ва интилиш орқали тараққиётга, фаровон ҳаётга эриша оламиз» деган қатъий фикрни илгари сурди.⁸⁴

Бизга маълумки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ўз фаолиятларини анъанавий ва инновацион тадбиркорлик шаклларида ташкил қилишлари мумкин. Фаолият

⁸⁴ Шавкат Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси Президентининг олий Мажлисига мурожаатномаси. «Халқ сўзи» газетаси. 2018 йил 29 декабрь. № 271–272(7229–7230)

қандай турда олиб борилишидан қатъий назар у мамалакат иқтисодиёти учун, инсонлар учун наф келтирадиган даражада хизмат қилиши керак.

Бизнес фаолиятини қандай шаклда ташкил этишдан қатъий назар уни инвестициялаш борасидаги муаммолар бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонида олиб борилаётган ислохотлар самарасини янада ошириш, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш, мамлакатни модернизация қилиш ҳамда ҳаётнинг барча соҳаларини либераллаштириш кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўйича устувор йўналишлар белгиланганлиги бежиз эмас.

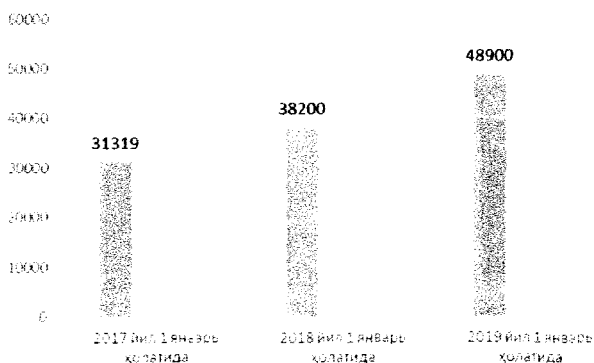
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг жадал ривожланишини таъминлаш, хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва унинг дахлсизлиги кафолатларининг ҳуқуқий механизмларини янада мустаҳкамлаш, тадбиркорликни ривожлантириш йўлидаги бюрократик тўсиқларни бартараф этиш, экспортни қўллаб қувватлаш ва республикада инвестиция ва ишбилармонлик муҳитини яхшилаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 8 августда “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспортини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-2022-сонли, 2016 йил 5 октябрда “Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ 4848-сонли, 2016 йил 16 мартдаги “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспортини қўллаб-қувватлаш жамғармаси фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2507-сонли, 2017 йил 17 августдаги “Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш давлат жамғармасини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3225-сонли, 2017 йил 22 августдаги “Кичик тадбиркорлик субъектларига микромолиявий ёрдам кўрсатиш, янги

иш ўринлари ташкил этиш ва кам таъминланган оилаларга микромолиявий хизматлар кўрсатишни назарда тутадиган лойиҳаларни молиялаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 655-сонли қарор ва фармонларнинг қабул килинганлиги миллий иқтисодиётнинг мутаносиблиги ва барқарорлигини таъминлаш, унинг таркибида саноат, хизмат кўрсатиш соҳаси, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушини янада кўпайтиришга асос бўлди.

Мамлакатимизда кичик бизнес субъектлари учун яратилган бундай имкониятларнинг натижасини йилдан-йилга янги ташкил этилган кичик бизнес субъектлари сонининг ўсишидан ҳам кўриш мумкин.⁸⁵

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари бозорга осон ва тез кириб бориб, ундаги ўзгарувчан муҳитда эластик ҳаракат қила оладиган қобилиятга эга бўлганлиги учун ҳам улар инвестицияларни киритилишидан ва инвестициялардан фойдаланишга жуда мойил бўладилар.

Янги ташкил этилган кичик бизнес субъектлари сони

12.1-расм. Янги ташкил этилган кичик бизнес субъектлар сони

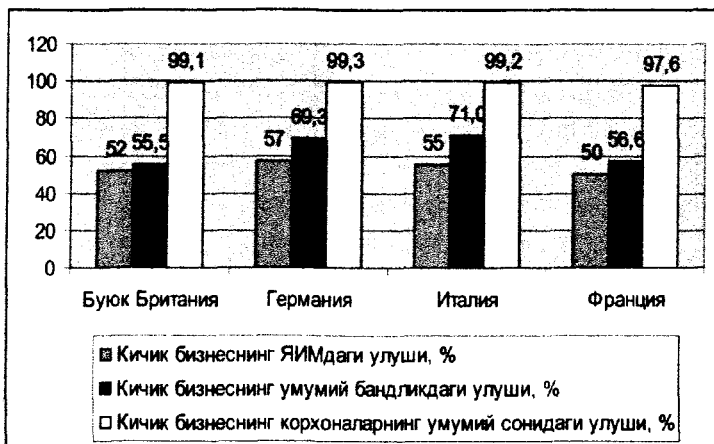
Ривожланган мамлакатлардаги кичик бизнес субъектлари фаолиятини таҳлил қилсак, уларнинг аксарияти инвестицияларни эркин жорий эта олади, шу билан бирга, инвестициялардан унумли

⁸⁵ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари муаллиф томонида жамланди.
<https://stat.uz>

фойдалана оладилар ҳам. Кичик бизнес субъектларини инвестициялаш 2 хил мақсадда амалга оширилади. Биринчидан, янги кичик бизнес субъектини яратиш, иккинчидан банкрот бўлган кичик бизнес субъектларининг ҳаётийлигини сақлаб қолиш.

Ривожланган мамлакатлардаги кичик бизнес субъектлари инвестициялар асосида ривожланиб, тармоқланиб боради. Масалан, АҚШнинг аксарият корхоналари Япония инвестициялари асосида ўз фаолиятини тиклаб олган. Англиядаги кичик бизнес субъектлари Нидерландиялик инвесторлардан фойдаланади. Ҳозирги кунга келиб АҚШ иқтисодиётида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес субъекти вакилларининг иқтисодий алоқаларида Хитой инвесторларининг улуши жуда катта.

Демак, мамлакат иқтисодиётида кичик бизнес фаолиятини янада кенгайтиришни рағбатлантиришда уларни инвестициялашда имтиёзли кредитлашнинг ҳам аҳамиятли томонлари кўп экан. Шундай экан, ривожланган мамлакатларда ва айрим ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида кичик бизнесни инвестициялаш борасида бой тажриба тўпланганлигини ва уларни ўрганиш ва умумлаштириш Ўзбекистон амалиёти учун муҳим амалий аҳамият касб этади.

12.2- расм. Европа Иттифоқининг етакчи мамлакатларида кичик бизнеснинг мавқеи⁸⁶

⁸⁶ Основные аспекты государственной поддержки в развитии малого и среднего бизнеса России и экономически-развитых стран 2018 г. <https://exberleninka.ru/>

Ривожланган мамлакатларда кичик бизнеснинг қай даражада аҳамиятга эга эканлигини куйидаги маълумотлари орқали кўриш мумкин.

Келтирилган маълумотлардан кўринадики, кичик бизнес Европа Иттифокининг етакчи мамлакатларида юқори мавкеига эга. Мазкур мамлакатлар ялпи ички маҳсулотининг 50 фоиздан ортиқ қисми кичик бизнес соҳасида яратилмоқда, унинг умумий бандликдаги улуши 71 фоизга етган. Бунинг ўзига хос хусусияти шундаки— таҳлил қилинаётган мамлакатларда мавжуд корхоналарнинг 97-99 фоизи кичик бизнес субъектларидир.

Кичик бизнес иқтисодий конъюнктуранинг ўзгаришларига мослашувчанлик даражасининг нисбатан юқори эканлиги, соғлом ракобат мухитининг мавжудлиги ва улар фаолиятининг давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш тизими шакллантирилганлиги кичик бизнеснинг ривожланган мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида муҳим ўрин тутишига олиб келди.

Мазкур мамлакатларда кичик бизнес субъектлари илмий-техника тараққиётини рағбатлантиришда муҳим роль ўйнайди. Бостон Университети технологиялар Марказининг маълумотларига кўра, бозорга чиқарилган ҳар 1 млн. АҚШ доллари миқдоридagi тадқиқот ва ишланмаларга кетган харажатга тўғри келадиган янги турдаги маҳсулотлар сони кичик корхоналарда ўртача кўрсаткичдан икки баробар юқоридир.

Ғарбий Европа мамлакатларида кичик бизнес субъектларининг 30 фоиздан 60 фоизгача қисми инновацион фаол ҳисобланади.⁸⁷

Бизга маълумки, кичик бизнес субъектлари ўз фаолиятини анъанавий ва инновацион тадбиркорлик шаклларида олиб боради.

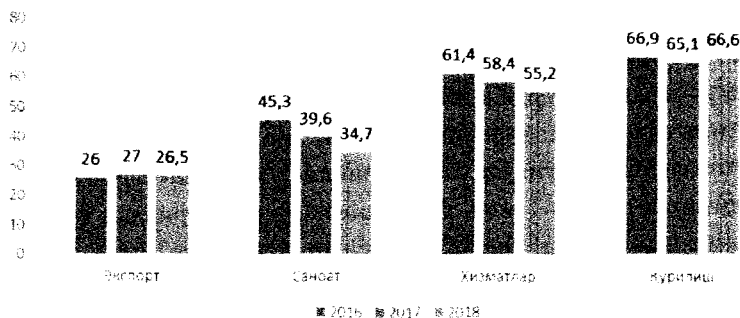
Инновацион тадбиркорлик – бу янгилик яратиш мақсадида иқтисодиётдаги ҳали маълум бўлмаган ёки кенг тарқалмаган омиллардан фойдаланиш ёки уларни анъанавий омиллар билан янгича тарзда уйғунлаштириш орқали янгича ёндашув асосида олиб бориладиган тадбиркорлик фаолиятидир. Инновацион тадбиркорликнинг устун жиҳати – бу унинг анъанавий тадбиркорликка нисбатан кўпроқ натижа олиб келиши ҳисобланади. Бирок, айтиш пайтда

⁸⁷ Зарубежный опыт поддержки малого и среднего предпринимательства. <http://www.gias.ru>.

таъкидлаш лозимки, инновацион тадбиркорлик тадбиркорларнинг олдига ўзига хос талаблар қўяди, уларнинг доимий равишда ижод қилиши ва изланиши, янги билимларни ўзлаштириши ва амалиётга жорий этиши, янги технологияларни кидириши ва улардан самарали фойдаланишини тақозо этади. Шунга қўра, Президентимизнинг таъбирича, фаол тадбиркорликнинг асосий шарти инновацион фаолият тури билан шуғулланиш ҳисобланади. Бу эса тадбиркорлик фаолиятида замонавий ёндашувлар, илғор технология ва бошқарув усулларидан фойдаланишни кўзда тутади.⁸⁸

Бугунги кунда кичик бизнес субъектларининг инновацион фаоллигининг натижасини қуйидаги статистик маълумотлардан ҳам кўриш мумкин.

КБ ва ХТ фаолиятининг иктисодиёт тармоқларидаги улуши

12.3-расм. Кичик бизнес субъектлари фаолиятининг иктисодиётнинг тармоқларидаги улуши

Демак, кичик бизнес субъектларининг инновацион фаоллиги уларнинг рақобатбардошлигини таъминлашда муҳим ўрин тутар экан. Шу сабабли, тараққий этган мамлакатларда кичик бизнес субъектларининг инновацион фаоллиги давлат томонидан қўллаб-қувватланади. Масалан, Германияда кичик бизнес субъектларининг инновацион лойиҳаларини амалга ошириш, уларнинг илмий-

⁸⁸ Ўзбекистон Республикаси Президенти ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси олий Мажлиси Мурожаатномасини кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб этишга бағишланган илмий-оммабоп қўллашма. – Тошкент: «Мавнавият» нашриёти, 2018. – 112-113-б.

техникавий ишланмаларини рағбатлантиришга қаратилган давлат дастури мавжуд. Мазкур Дастур доирасида кичик бизнес субъектларига 1 млн. еврогача бўлган миқдорда 10 йилгача муддатга имтиёзли кредит берилади, бунда дотация миқдори кредит суммасининг 3 фоизидан 10 фоизгача бўлган қисмини ташкил этади⁸⁹.

Юқоридагилардан хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш орқали мамлакатда иқтисодий барқарорлигини таъминлашдаги унинг улушини оширишга эришиш учун юртимизда барча имкониятлар яратилган бўлиб, бунда куйидагиларга алоҳида эътиборни қаратиш лозим:

- тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш соҳаси давлат сиёсатининг муҳим устувор йўналиши эканлигидан келиб чиқиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини инвестициялаштиришда кичик бизнес субъектлари жамғарма маблағларидан фойдаланишнинг табақалаштирилган тизимини яратиш;

- кичик бизнесни инвестициялашда маҳаллий ва хорижий кредит ресурслари, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобига ишончли таъминлаш механизмларини ишлаб чиқиш;

- янги иш ўринлари ташкил қилаётган корхоналар фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлаш, шу жумладан уларга технологик жиҳозлаш ва модернизациялаш учун замонавий ускуналар ва мини-технологиялар харид қилишга кредитлар ажратишда ишлаб чиқариш ҳажми нуқтаи назаридан ёндашиб кредитни қайтариш суммасини белгилашни йўлга қўйишга эришиш.

⁸⁹ Шенин Р.К. Экономика Европейского Союза. – М.: КноРус, 2012. – С. 139.,141.

13-§. “БИЗНЕС ЮРИТИШ” РЕЙТИНГИ КЎРСАТКИЧЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Мамлакат иқтисодиётида амалга ошириладиган туб ислохотлар натижасида хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, бизнес юритиш учун зарур шарт-шароит яратилиб, хусусий мулкдорларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини жаҳон талаблари даражасида таъминлаш борасида бир қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Юртимизда давлат ва ишбилармон ўртасидаги мулоқотлари бевосита замонавий интерфаол шаклларда жорий этилмоқда. Айниқса, мамлакат иқтисодиётида охириги йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрта синфни шакллантириш, мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантиришда уларнинг салмоғини ошириш, янги иш ўринларини яратиш ва шу орқали аҳоли даромадларини оширишга эришиш борасида етарлича қонуниятлар яратилган.

Юртбошимизнинг бир гапи бор- “Халқинг бой бўлса, юртинг ҳам бой бўлади”. Бу жумла бежизга эмас, албатта. Дунё амалиётидан кўриш мумкинки, мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда кичик бизнес субъектларининг ўрни каттадир. Демак, бугунги кунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини самарали фаолият олиб бориши ва уларнинг ҳуқуқий ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш, халқаро андозалар талабларига жавоб берадиган янги тизим барпо қилиш зарурияти туғилмоқда. Аммо, юртимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини баҳолаш учун етарлича иқтисодий механизмлар ишлаб чиқилмаган. Шу сабабли тадбиркорлик субъектлари фаолияти ҳали ҳам тўла тўқис таҳлил қилинмаяпти.

Бу борада, кейинги йилларда кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари фаолиятини халқаро рейтинг талаблари даражасига кўтариш ва мамлакатда тадбиркорлик муҳитини яхшилаш бўйича қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Бизга маълумки, юртимизда Жаҳон банкининг “Бизнесни юритиш 2018” (Doing business) ҳисоботидаги 10 та индикаторнинг 6 таси бўйича сезиларли ўсиш қайд этилган.

Бу 10 та индикатордан яъни тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, қурилиш учун рухсатномалар олиш, электр таъминоти тизимига уланиш, мулкни рўйхатдан ўтказиш, кредит олиш, миноритар инвесторларни химоя қилиш, халқаро савдо, солиққа тортиш, контрактлар ижросини таъминлаш, тўловга қобилиятсизликни ҳал этиш соҳаларидан 6 таси бўйича сезиларли ўсиш қайд этилган. Буларга:

- тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш тизими АҚШ, Япония, Франция, Германия, Италия, Испания, Дания ва бошқа ривожланган давлатлардан ўзиб кетди ва у 11-ўринга кўтарилди;

- электр таъминоти тизимига уланиш кўрсаткичи бўйича Ўзбекистон АҚШ, Нидерландия, Янги Зеландия, Испания, Латвия, Туркия, Қозоғистон, Канада, Исроил каби мамлакатлардан ўтиб, 56 поғона юқорилаб, рейтингда 27-ўринни эгаллади;

- қурилиш учун рухсатномалар олиш кўрсаткичи бўйича мавжуд 23 та ҳужжатдан 17 тага қисқарди ва мамлакат рейтингининг 12 поғонага яхшиланишига хизмат қилди;

- солиқ солиқ ҳисоботларини топширишнинг тўлиқ электрон шаклига ўтиши бўйича 138-ўридан 78-ўринга кўтарилиб, олинаниган солиқлар миқдори бўйича 20 поғона юқorigа кўтарилди, ammo бу кўрсаткич бўйича АҚШ, Австралия, Германия, Швеция, Туркия, Хитой ва Россия давлатлардагидан анча орқада қолмоқда;

- мулкни рўйхатдан ўтказиш кўрсаткичи бўйича Ўзбекистон 73-поғонага кўтарилди.

Ўзбекистон Жаҳон банки Гуруҳининг тадбиркорлик муҳитини яхшилаш бўйича “Бизнесни юритиш-2019” (Doing Business 2019) рейтингига **74-ўридан 76-ўринга** икки поғонага тушди.

Жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, “Бизнесни юритиш 2019” (Doing business)нинг янги рейтингига кўра Ўзбекистон “Қорхоналарни рўйхатдан ўтказиш” бўйича - 12, “Электр таъминот тизимига уланиш” бўйича - 35, “Шартномалар ижросини таъминлаш”

бўйича – 41, “Кредит олиш” бўйича – 60, “Миноритар инвесторлар химояси” бўйича – 64, “Солиққа тортиш” бўйича – 64, “Мулкни рўйхатдан ўтказиш” бўйича – 71, “Қурилишга рухсат олиш” бўйича – 134 ва “Халқаро савдо” бўйича 165-ўринни эгалланлигидан кўриш мумкинки, мамлакат аксарият кўрсаткичлар бўйича ижобий динамикага эришди.

13.1-жадвал

**Ўзбекистоннинг «Doing Business» бўйича рейтинг
кўрсаткичлари динамикаси.**

т/р	Кўрсаткичлар	2017 йил	2018 йил	2019 йил	Фарқи	
					2017 йил 2018 йилга нисбатан	2018 йил 2019 йилга нисбатан
1.	Бизнес корхоналарни рўйхатдан ўтказиш	23	11	12	+12	-1
2.	Хусусий мулкни рўйхатга олиш	81	73	71	+8	+2
3.	кредитлар олиш	42	55	60	-13	-5
4.	Солиқ солиш	139	78	64	+61	+14
5.	шартномалар ижросини таъминлаш	37	39	41	-2	-2
6.	Тўлов қобилиятсизлигини ҳал қилиш	72	87	91	-15	-4
7.	Миноритар инвесторларни химоя қилиш	78	62	64	+16	-2
8.	Электр таъминоти тармоғига уланиш	78	27	35	+51	-8
9.	Қурилишга рухсатномалар олиш	147	135	134	+12	+1
10.	Халқаро савдо	166	168	165	-2	+3
11.	Умумий кўрсаткич	87	74	76	+13	-2

Ўзбекистон Жаҳон банки Гуруҳининг тадбиркорлик муҳитини яхшилаш бўйича "Бизнесни юритиш-2019" (Doing Business 2019) рейтингда 74-ўриндан 76-ўринга икки поғонага тушди.

Жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, “Бизнесни юритиш 2019” (Doing business)нинг янги рейтингига кўра Ўзбекистон “Қорхоналарни рўйхатдан ўтказиш” бўйича - 12, “Электр таъминот

тизимига уланиш” бўйича – 35, “Шартномалар ижросини таъминлаш” бўйича – 41, “Кредит олиш” бўйича – 60, “Миноритар инвесторлар ҳимояси” бўйича – 64, “Солиққа тортиш” бўйича – 64, “Мулкни рўйхатдан ўтказиш” бўйича – 71, “Курилишга рухсат олиш” бўйича – 134 ва “Халқаро савдо” бўйича 165-ўринни эгалланлигидан кўриш мумкинки, мамлакат аксарият кўрсаткичлар бўйича ижобий динамикага эришди.

Айниқса, Ўзбекистон чегаралараро савдони амалга ошириш, миноритар инвесторларни ҳимоя қилиш ва солиққа тортиш соҳаларида энг катта ютуқларга эришди.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «Doing Business» халқаро рейтингда республика ўрнини яхшилашга қаратилган тадбирларни амалга ошириш алоҳида таъкидланган. Мисол учун Doing Business индексида позицияларни яхшилаш мақсадида 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқланганлиги ёки «Doing Business» халқаро рейтингда келтирилган барча индикаторларни самарали амалга ошириш бўйича аниқ механизмларнинг яратилганлигини айтиш мумкин.

Иқтисодиёт вазирлигининг матбуот хизмати маълумотида кўра Ўзбекистон бизнес учун шароитларни яхшилашга ҳаракат қилаётган 10 та ислохотчи давлат қаторига кирганлиги бизга сир эмас.

Дарҳақиқат, юртимизда бизнес юриштининг халқаро талаблар даражасида ташкил қилиш, уларни самарали фаолият олиб боришларидаги тўсиқларни бартараф қилиш, баҳолаш жараёнидаги мавжуд муаммоларни бартараф қилиш орқали Ўзбекистон Республикасининг рейтингини яхшилаш ишлари амалга оширилмоқда. Буни Президентимизнинг 2019 йил 5 февралдаги “Жаҳон банки ва Халқаро молия корпорациясининг “Бизнес юришти” йиллик ҳисоботида Ўзбекистон Республикасининг рейтингини яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4160 – сонли, 2019 йилнинг 25 феввалидаги “Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглар ва индексларидаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари ва 2019 йил 7 мартдаги “Халқаро

рейтинг ва индексларда Ўзбекистон Республикасининг ўрнини яхшилашга оид чора-тадбирларни тизимлаштириш тўғрисида”ги Фармонининг қабул қилинганлигидан кўриш мумкин.

Бу эса бизга, мамлакатимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида бизнесни ривожлантиришни кўллаб-қувватлаш масалаларида шаклланган ёндашувларни қайтадан кўриб чиқишни, тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилишнинг янги тизими яратилганлигидан далолат беради.

Аҳолини тадбиркорлик фаолиятига янада фаол жалб этиш ва хусусий бизнесини бошлашга, шунингдек, тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг барча босқичларида юзага келаётган муаммоларни ортикча сарсонгарчиликларсиз ва қоғозбозликсиз тезкор ҳал этишга хизмат қиладиган бозор инфратузилмасининг барқарор ишлаши ва янада ривожланишини мувофиқлаштирувчи амалий механизмнинг самарали тизимини яратиб беради.

Дунё амалиётидан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, бизнес юритишнинг глобал рейтингида Янги Зеландия биринчи ўринни эгаллаган. Кейинги ўринларни Сингапур, Дания, Хитой, Гонгконг, Корея Республикаси, Норвегия, Буюк Британия, АҚШ, Швеция каби бир қатор мамлакатлар эгаллаган.

Биргина Сингапурда имтиёзли солиқларни қўлланилиши, турли хилдаги бюрократик тўсиқларнинг мавжуд эмаслиги ва шунга ўхшаш имкониятлар ўчоғининг очиклиги дунёнинг турли мамлакатларидан юқори обрў-эътиборга эга тадбиркорларни ўзига жалб этади. Мамлакатда бизнесни юритишдаги енгилликлар бўйича энг юқори 3 таликка қиради. Ёки БРИК –Бразилия, Россия Федерацияси, Ҳиндистон ва Хитой давлатлари ҳам бизнесни юритишнинг самарали йўлига ўтиш учин 21 та ислохот олиб бориб, электроэнергия ва чегаралараро савдони амалга ошириш соҳаларида ривожланиш босқичига чиқиб олдилар.

Бизга маълумки, Ўзбекистон Республикаси ҳам Жаҳон банки ва бошқа халқаро молиявий институтлар билан ҳамкорликда ишлаб чиқилган Жаҳон банки ва Халқаро молия корпорациясининг “Бизнес юритиш” йиллик ҳисоботида Ўзбекистон Республикасининг рейтингини янада яхшилаш бўйича ишлаб чиқилган “Йўл харитаси”

асосида фаолият олиб бориб, яқин 2022 йилга келиб республиканинг 20-ўринга эришишини назарда тутмоқда.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, “Бизнес юритиш” рейтингни кўрсаткичлари самарадорлигини оширишга бевосита ўз таъсирини ўтказадиган бир қатор қуйидаги муаммолар мавжуд. Мисол учун 2017 йилнинг 1 апрелидан бошлаб мамлакатимизда тадбиркорлик субъектларини 30 дақиқада онлайн рўйхатдан ўтказиш тизими ишлай бошлаган бўлишига қарамасдан ҳозирги вақтга қадар тадбиркорлик субъектини ўз фаолиятларини бошлашлари учун давлат солиқ хизмати органларида ва давлат статистика органларига ҳисобига қўйиш каби бир қатор расмийликлар сақланиб келмоқда.

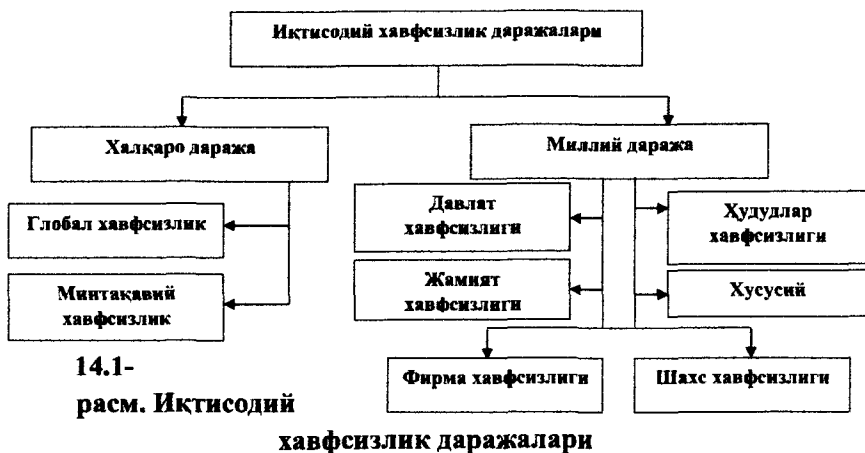
Бундан ташқари қурилиш соҳасида фаолият олиб боришларига рухсат беришга оид 17 та тартиб мавжуд бўлиб, уларни олиш учун ўртача 246 кун сарфланиши ва уни 120 кунга тушириш, электр энергияси тизимига уланиш учун мавжуд бўлган жараёнларни 4 тадан 2 тага тушириб, 88 кундан 33 кунга ўтказиш, хусусий мулкни рўйхатга олиш жараёнини, 9 та жараёндан 3 та жараёнга тушириб, уни 46 кун мобайнида эмас, балким 2 кун мобайнида амалга ошириш, халқаро савдо борасида экспортга ҳужжатларни расмийлаштиришни 96 соатдан 2 соатга етказишга қаратилган чора тадбирларни амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

14-§. ХУДУДЛАР ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ИНВЕСТИЦИОН ОМИЛЛАР

Бугунги кунда халқаро майдонга эътибор билан назар соладиган бўлсак, бугун дунё бўйича давлатлар орасида ҳар томонлама “пойга” кетмоқда. Бу “пойга”да кимнидир ғолиб бўлиши бошқа бир давлатнинг зарари бўлиб чиқиши мумкин. Бирор бир давлатнинг иқтисодиётига, унинг ҳудудларига, ресурсларига, иқтисодий ўсишига нисбатан ички ёки ташқи таҳдидлардан ҳимояланиши кўп жиҳатдан унинг иқтисодий хавфсизлигига боғлиқ.

Мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлиги миллий хавфсизликнинг муҳим таркибий қисми, унинг моддий асоси бўлиб ҳисобланади. Иқтисодий хавфсизлик иқтисодий категория сифатида давлатчилик шакланган ҳамда жамият ўз манфаатларини англаб етган даврлардан пайдо бўла бошлаган.

Республикамизда иқтисодий хавфсизлик масаласи мамлакат миллий хавфсизлигининг бир қисми сифатида биринчи марта Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари» китобида кўриб чиқилди. Унда мамлакатнинг миллий хавфсизлиги, унинг ажралмас қисми бўлган иқтисодий хавфсизлик масалалари назарий жиҳатдан чуқур таҳлил қилинди. Ҳозирги пайтда мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлиги бу – мамлакат иқтисодиётини доимий барқарор ривожлантириш ва такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирларнинг умуммиллий мажмуаси бўлиб, у албатта давлатнинг ижтимоий-сиёсий барқарорлиги ва мустақиллигини ҳамда ташқи ва ички таҳдидларга қарши туриш механизмини кўзда тутди.

Юқоридаги суръатдан кўришимиз мумкинки, иқтисодий хавфсизлик турли хил даражаларда бўлиши мумкин. Миллий даражадаги, яъни мамлакат иқтисодий хавфсизлигинининг энг муҳим бўғинларидан бири – бу худудларнинг иқтисодий хавфсизлиги ҳисобланади. Чунки, худудларнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминланиши мамлакат даражасидаги иқтисодий хавфсизликни таъминлашга ва барқарор иқтисодий ўсишга замин яратади.

Бу масала бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бир эканлигига Ўзбекистон Респубикаси Президенти Ш.Мирзиёев ҳам алоҳида тўхталиб, куйидаги фикрларни билдириб ўтганлар: “Қачонки, худудлардаги вазият ижобий томонга ўзгарса, бюджет ижроси тўлик таъминланса, жиноятчилик камайса, янги иш ўринлари яратилса, энг муҳими, халқимизнинг турмуш даражаси яхшиланса, маҳаллий Кенгашлар фаолиятига ижобий баҳо берса бўлади”.

Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ҳамад уларнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш давлат сиёсатининг муҳим йўналиши ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасини ривожланти-ришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ҳам алоҳида ушбу масалага алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, фармоннинг “Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналиши” деб номланган учинчи қисми 3.4-бандида Вилоят, туман ва шаҳарларни комплекс ва

мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, уларнинг мавжуд салоҳиятидан самарали ва оптимал фойдаланиш бўйича катор устувор вазифалар белгиланган.

Мамлакат ҳудудларининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашдан кўзланган асосий мақсад мамлакат ва унинг ҳудудлари рақобатбардошлигини ошириш ҳисобланади. Ушбу мақсадга эришиш қуйидагиларга йўналтирилади:

мамлакат ва унинг ҳудудларини халқаро бозорлар билан интеграциялашувини таъминлаш, мамлакат ишлаб чиқарувчи кучларини минтака ва ҳудудлар бўйича оқилона жойлаштириш, уларнинг ўзаро алоқадорлиги, ихтисослашуви ва кооперациялашувини таъминлаш орқали мамлакат ҳамда минтакаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини жадаллаштириш, барқарор ва мутаносиб иқтисодий ўсишга эришиш;

- ҳудудлар инфратузилмасини ривожлантириш;
- ҳудудларда ишлаб чиқариш соҳаларининг рақобатбардошлигини ошириш;
- ҳудудлар ривожланишидаги ўзаро фарқларни қисқартириш.

Мамлакат ҳудудларининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг асосий омилларидан бири ялпи ҳудудий маҳсулот (ЯҲМ) ҳисобланади. Сўнгги йилларда ҳудудларимиз томонидан яратилаётган ЯҲМ ҳажми ошиб бормоқда. Келинг, ушбу масалани янада батафсилроқ ўрганиш ва таҳлил қилиш учун аниқ бир ҳудуд, яъни Наманган вилояти мисолида кўриб чиксак.

2017 йилда Наманган вилояти бўйича ялпи ҳудудий маҳсулот (кейинги ўринларда ЯҲМ) ҳажми жорий нархларда 10552,5 млрд. сўмни ташкил этди ва 2016 йилга нисбатан 4,2 % га ўсди.

2017 йил якунлари бўйича аҳоли жон бошига ЯҲМ 3943,8 минг сўмни ташкил этди ва бу кўрсаткич ўтган йилга нисбатан 2,3 % га ошди. (14.1-жадвал).

Республикамиз бўйича 2017 йилда ялпи ички (худудий)

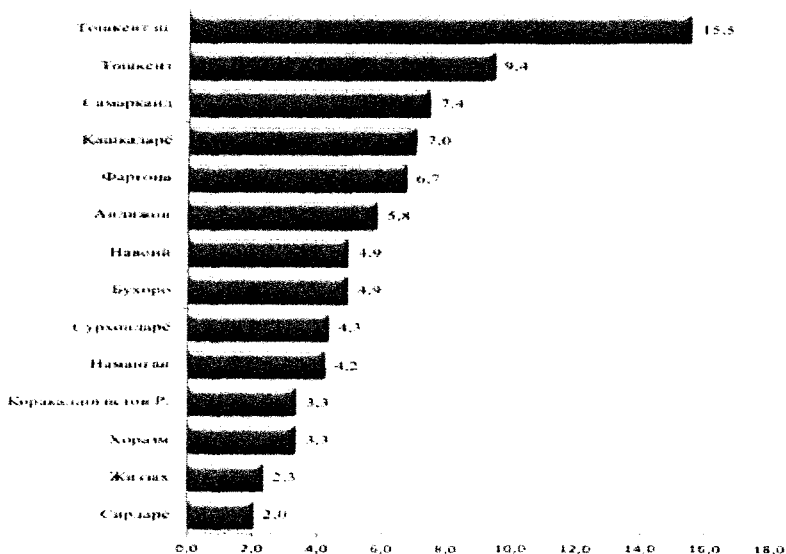
маҳсулот

ЯИМ (ЯҲМ)

1 (ЯҲМ) аҳоли жон бошига

	млрд.сўм	ўсиш суръати,%	минг.сўм	ўсиш суръати,%
Ўзбекистон Республикаси	249 136,4	105,3	7 692,4	103,6
Қорақалпоғистон Республикаси	8 285,2	105,7	4 527,7	104,2
вилоятлар:				
Андижон	14 479,0	106,7	4 847,2	104,9
Бухоро	12 283,9	101,7	6 616,0	100,2
Жиззах	5 762,2	102,4	4 388,9	100,5
Қашқадарё	17 366,1	103,1	5 568,8	101,1
Навоий	12 317,4	101,3	12 961,6	99,7
Наманган	10 552,5	104,2	3 943,8	102,3
Самарқанд	18 319,5	102,5	4 970,4	100,6
Сурхондарё	10 633,3	103,7	4 274,3	101,6
Сирдарё	5 066,4	97,7	6 259,5	96,2
Тошкент	23 525,3	103,1	8 268,1	101,8
Фарғона	16 773,1	104,0	4 669,0	102,4
Хоразм	8 232,9	104,5	4 597,6	102,8
Тошкент ш.	38 642,9	108,0	15 805,5	106,4

2017 йилда мамлакат бўйича ЯИМ нинг шаклланишида Тошкент шаҳри 15,5 % улуш билан энг катта ҳисса қўшди. Тошкент вилояти 9,4 % ва Самарқанд вилояти 7,4 % кўрсаткич билан кейинги ўринларни эгаллаб турибди. Республика ЯИМ ни шакллантиришда энг кам улуш Сирдарё (2,0 %), Жиззах (2,3 %), Хоразм (3,3 %) вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасига (3,3 %) тўғри келмоқда. Айнан биз таҳлил қилаётган Наманган вилоятинининг Республика бўйича ЯИМни шакллантиришга қўшган хиссаси 4,2 % ни ташкил этди (14.2-расм).

14.2- расм. 2017 йилда ЯИМ ни шакллантиришда ҳудудларнинг улуши (ЯИМ га нисбатан % ҳисобида)

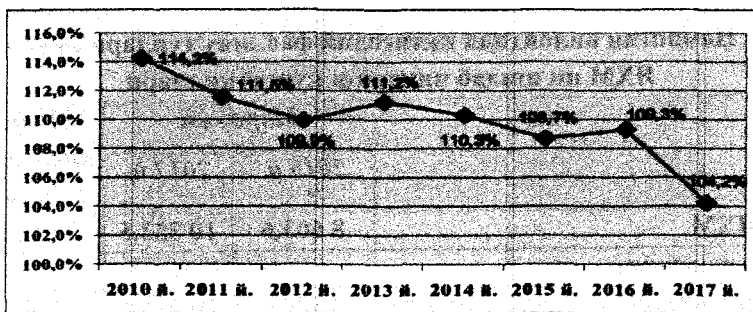
Наманган вилояти иқтисодиётининг асосий тармоқларида кузатиш суръатлари ЯҲМ ўсишида асосий омил бўлиб хизмат қилди. Жумладан, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги тармоғининг ўсиш суръати 101,1 %, (ЯҲМ таркибидаги улуши – 30,9 %), саноат – 105,0 % (14,9 %), қурилиш 107,6 % (6,8 %), савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар – 102,3 % (10,1 %), ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа – 106,4 % (8,9 %) ва хизмат кўрсатувчи бошқа тармоқлар – 106,2 % (28,4 %) ни ташкил этди (14.2-жадвал).

Биз юқорида Наманган вилоятининг 2017 йил учун ЯҲМ ва унинг таркибини кўриб чиқдик, лекин вилоятнинг ЯҲМ салоҳияти ва бу орқали ҳудуд иқтисодий хавфсизлигини таъминлай олиши бўйича фикр билдириш учун бир неча йиллик кўрсаткичларни ўрганишимиз зарур.

**Наманган вилоятида иқтисодий фаолият турлари бўйича
ЯҲМ ни ишлаб чиқариш кўрсаткичлари**

	<i>Млрд.сўм</i>		<i>2016 й. га нисбатан % да</i>
	<i>2016 й.</i>	<i>2017 й.</i>	
I. ЯҲМ	8 603,6	10 552,5	104,2
<i>шу жумладан:</i>			
Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	8 329,9	10 211,1	104,3
Маҳсулотларга соф солиқлар	273,7	341,4	101,7
II. Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	8 329,9	10 211,1	104,3
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	2 297,4	3 158,5	101,1
Саноат (қурилишни қўшган ҳолда)	1 928,2	2 213,3	105,8
саноат	1 351,6	1 519,1	105,0
қурилиш	576,6	694,2	107,6
Хизматлар	4 104,3	4 839,3	105,4
савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	859,9	1 026,7	102,3
ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа	821,1	910,2	106,4
бошқа хизмат тармоқлари	2 423,3	2 902,4	106,2

Наманган вилоятида ЯҲМ ишлаб чиқарилиши бўйича сўнги саккиз йиллик кўрсаткичларга этибор берадиган бўлсак, дастлаб 2010 йилда ЯҲМнинг ўсиш кўрсаткичи 114,2%ни ташкил қилган, 2017 йилга келиб 104,2%ни ташкил қилган. Таҳлил қилинаётган йиллар оралиғида ўсиш кўрсаткичлари ўзгарувчан бўлиб, 2017 йилга келиб сезиларли даражада пасайиш кузатилган (14.3–расм).

14.3-расм. 2010-2017 йилларда Наманган вилояти ялпи ҳудудий маҳсулотининг ўсиш кўрсаткичлари

Манба: Наманган вилояти Статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

Юқоридаги таҳлиллардан хулоса килиш мумкинки, сўнгги йилларда Наманган вилоятининг ЯҲМ кўрсаткичлари ўсишга эришиб келаётган бўлсада, ўсиш кўрсаткичлари барқарор эмас ҳамда 2017 йилга келиб сезиларли даражада пасайган. Бу эса ўз навбатида, вилоят ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажмини барқарор ўсишини таъминлашда айрим муаммолар мавжудлиги ва уларни бартараф этиш бўйича тизимли чора-тадбирлар амалга оширилишига алоҳида эътибор берилишини тақозо этади.

Мамлакатимиз ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий даражалари ва иқтисодий-табiiй салоҳиятидаги фарқлар уларни истиқболда ҳудудий ҳамда тармоқ хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш орқали ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажмини барқарор ўсишини таъминлаш жараёнларини такомиллаштиришни тақозо этади.

Ўзбекистонда ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини давлат томонидан тартибга солишдан кўзланган бош мақсад ҳудудларни барқарор ривожлантиришни рағбатлантириш ва иқтисодий-ижтимоий ривожланиши даражаларида кескин фарқларнинг вужудга келишига йўл қўймаслик учун шароит яратишдан иборат.

Давлат томонидан ҳудудларни ривожлантиришни тартибга солиш, ялпи ҳудудий маҳсулот ишлаб чиқариш кўрсаткичларини барқарор ўсишини таъминлаш мақсадида қуйидаги дастурлар ишлаб чиқилиб, амалга оширилмоқда:

1. Саноатни ривожлантириш дастурлари.

2. Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришни тартибга солиш.

3. Ҳудудлар экспорт салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва кўшма корхоналарни ташкил этишни тартибга солиш.

4. Транспорт-коммуникация тизимини ривожлантириш.

5. Ҳудудларнинг ижтимоий ривожланишини тартибга солиш.

Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича қабул қилинган дастурларни самарали амалга ошириш, ҳудудларнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш механизминини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- ҳудудларни ривожлантириш бўйича республика ҳамда ҳудудий дастурларни танлаш ва уларни амалга оширишни асослаш, навбатга кўйиш тизимини шакллантириш;

- республика ва ҳудудий дастурларни амалга ошириш механизминини такомиллаштириш, бунинг учун маҳаллий ҳокимликлар ва тегишли вазирликларнинг масъулиятларини ошириш;

- иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш бўйича давлат дастурларининг ҳудудий жиҳатларини кучайтириш;

- тармоқ дастурларининг ҳудудий жиҳатлари мониторингини ташкил этиш;

- ҳудудлар ва тармоқ имкониятлари, захираларини чуқур ўрганиш ва ҳисобга олиш асосида прогноз кўрсаткичларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;

15-§. ЧОРВАЧИЛИК СОҲАСИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРДАН САМАРАЛИ ҲОЎДАЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ўзбекистонда чорвачилик қишлоқ хўжалигининг етакчи соҳаларидан бири бўлиб, унда инсоният ҳаёти учун энг зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари етиштирувчи асосий соҳадир. У муҳим озуқа маҳсулотлари – сут, гўшт, тухум, асал, балиқдан олинадиган оқсил моддасининг манбаи ҳисобланади, саноат ишлаб чиқариши ва қайта ишлаш саноатини сут, гўшт, тери, жун, пилла ва бошқа хомашёлар билан таъминлашга, ўсимликлар учун органик ўғитлар тайёрлаб беришга хизмат қилади.

Шунинг учун ҳам мамлакатимиз раҳбари тармоқнинг республика иқтисодиёти ва аҳолини озиқ-овқат билан таъминлашдаги муҳим ўрнини инобатга олган ҳолда, соҳани ривожлантириш ва мавжуд имкониятлардан кенг фойдаланишга ҳар доим алоҳида эътибор қаратиб келмоқдалар, жумладан, Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида чуқур таркибий ўзгаришлар амалга оширилиши белгилаб берилган.

Республикамызда бозор иқтисодиёти шароитида чорвачилик маҳсулотларига бўлган талабни қондириш, тармоқда кенг қўламли ислохотларни изчил амалга ошириш борасида диққатга сазовор ишлар қилинмоқда. Бунда тегишли қонунлар, қарор ва фармонлар муҳим аҳамият касб этмоқда. Президентимиз Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида таъкидлаганидек, “Чорвачилик соҳасига тўхталадиган бўлсак, қорамол ва парранда сонини кўпайтириш, бу борада сифат ва маҳсулдорликка эришиш учун етарли шароит яратишимиз зарур. Яқин истикболда ҳар бир туманда ихтисослаштирилган бўрдоқчилик комплекслари, юқори технологик паррандачилик фабрикалари, шунингдек, иссиқхона хўжаликлари ташкил этилиши лозим”.

Чорвачилик тармоғини ривожлантириш зарурати кун сайин кучайиб бормоқда. Бу эса ушбу муаммоларнинг илмий ечимларини топиш, тармоққа хизмат кўрсатувчи инфратузилмани ривожлантириш

учун ҳар томонлама пухта таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб вазифаси эканлигини англатади.

Чорвачиликни ривожлантириш стратегияси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 мартда “Чорвачиликда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги № ПҚ-2841 сонли қарорида кишлоқ хўжалигида таркибий ўзгартиришларни янада чуқурлаштириш, чорвачиликда хусусий мулкнинг устувор аҳамияти ва ўрнини таъминлаш, яйловлардан самарали фойдаланиш, чорва моллар кўпайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш ҳамда чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш ва рақобатдошлигини оширишга қаратилган муҳим чора-тадбирлар қайд этилган.

Тармоқнинг асосий хусусияти шундаки, чорва маҳсулотларининг катта қисми деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларида ишлаб чиқарилади, уларга тегишли ер участкаларининг ўртача ҳажми 0,15 гектарни ташкил қилади, қорамолларнинг 94,1 фоизи деҳқон хўжаликлари улушига тўғри келади.

Соҳадаги иқтисодий ислохотлар, таркибий ўзгаришлар ва диверсификациялаш самараси ўлароқ, юртимизда 2018 йилда чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 90 204,1 млрд. сўмни ёки 2017 йилнинг мос даврига нисбатан 106,5 % ни ташкил қилди. Ишлаб чиқарилган кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг умумий ҳажмида чорвачилик маҳсулотларининг улуши 46,8 % ни ташкил этди.

Тармоқда 2018 йилда барча тоифадаги хўжаликлар томонидан тирик вазнда 2 417,4 минг тонна гўшт (2017 йилга нисбатан 5,7 % га кўп), 10 480,7 минг тонна суг (4,3 % га), 7 360,5 млн. дона тухум (16,2 % га), 1 082,6 минг дона қорақўл тери (0,7 % га) ва 17,9 минг тонна пилла (43,5% га) ишлаб чиқарилди.

Чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш кўрсаткичларини хўжаликлар тоифалари бўйича таҳлил қилар эканмиз, тирик вазндаги гўштни умумий ҳажмидан 92,6 %и деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари ҳиссасига тўғри келишини қайд этиш

лозим, шунингдек сутнинг 95,6 %и, тухумнинг 58,4 %и, жуннинг 87,5 %и, қоракўл терининг 83,2 %и ҳам деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари ҳиссасига тўғри келади.

Чорвачилиқда самарадорликка эришиш ва маҳсулотлар ишлаб чиқаришини кўпайтиришда биринчи галда наслчиликда илмий-тадқиқот ишларини янада ривожлантириш, чорвачилиқ озуқа базасини мустаҳкамлаш, озуқабоп экинлар етиштирилаётган майдонларни кенгайтириш, уруғчиликни янада ривожлантириш, зооветеринария хизматларини тубдан яхшилашга янгича ёндашувларни талаб қилади.

Шу билан биргаликда, аҳоли истеъмоли учун белгиланган тиббий меъёрларга мос чорвачилиқ маҳсулотлари етиштиришни ташкиллаштириш жараёнидаги муаммоларни ўрганиш ва уларни ижобий ҳал этиш йўллари кўрсатиш мақсадга мувофиқдир.

Чорвачилиқда маҳсулотлар ишлаб чиқаришини кўпайтиришнинг бош омили – чорванинг бош сонидир. Чорва моллари сони чорвачилиқ кўламининг асосий кўрсаткичи ҳисобланади. Қорамоллар сонининг чорвачилиқ самарадорлигига таъсири жуда катта. Бунда пода сони кўпайган сайин сут соғиб олиш миқдори, гушт маҳсулоти етиштириш ва хўжалиқ даромади ортиб бориш имкони ортишини кўриш мумкин.

Республикамизнинг барча турдаги хўжаликларида чорва моллари таркиби иқтисодий ислохотлар ва таркибий ўзгаришлар ҳамда диверсификациялаш натижасида куйидагича ўзгарди (15.1-жадвал).

2018 йилда йирик шохли қорамоллар бош сони тўғрисидаги маълумотларни хўжалиқлар тоифалари бўйича таҳлил қилар эканмиз, йирик шохли қорамолларнинг 5,0 %и фермер хўжаликлари ҳиссасига, 93,6 %и деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжалиқларига, 1,4 %и кишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларга тўғри келишини қайд этиб ўтиш лозим, шунга мос равишда кўй ва эчкиларнинг умумий сонидан 10,9 %и фермер хўжалиқларига, 84,1 %и деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжалиқларига, 5,0 %и кишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларга тўғри келади, шунингдек паррандалар умумий сонидан 14,1 %и фермер хўжалиқларига, 58,0 %и деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжалиқларига,

27,9 %и кишлок хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларга тўғри келади.

Барча тоифадаги хўжаликларда чорва моллари сонини тахлил қилсак 2018 йилда йирик шохли қорамоллар сони 12726,6 минг (2000 йилда 5353,4 минг) бошни, шу жумладан сигирлар сони 4522,2 минг (2000 йилда 2343,4 минг) бошни, қўй эчкилар сони 21287,4 минг (2000 йилда 8932,5 минг) бошни ва паррандалар сони 81538,9 минг (2000 йилда 14510,0 минг) бошни ташкил этди. Чорва моллари таркибида хўжаликлар тоифалари бўйича деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларининг улуши қорамолчиликда 93,6 %ни ёки 11 911,8минг бошни, қўй ва эчкичиликда 84,1%ни ёки 4 267,4 минг бошни ва паррандачиликда 58,0 %ни ёки 47 279,8 минг бошни ташкил этмоқда.

15.1-жадвал

**Барча турдаги хўжаликларда чорва моллари таркиби
(2016-2018 йиллар), фоизда⁹⁰**

Йиллар	Барча тоифадаги хўжаликларда	шу жумладан:		
		Кишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар	Фермер хўжаликлари	Деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари
<i>Қорамоллар</i>				
2016 й.	100	1,1	4,8	94,1
2017 й.	100	1,2	4,8	94,0
2018 й.	100	1,4	5,0	93,6
<i>Қўй ва эчкилар</i>				
2016 й.	100	9,0	7,3	83,7
2017 й.	100	5,2	10	84,8
2018 й.	100	5,0	10,9	84,1
<i>Паррандалар</i>				
2016 й.	100	24,1	11,8	64,1
2017 й.	100	26,6	11,5	61,9
2018 й.	100	27,9	14,1	58,0

⁹⁰ Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси маълумотлари асосида ҳисобланган.

Булар яхши, албатта. Чорвачилик соҳасида шунча ишлар амалга ошириляпти. Лекин шу ўринда табиий савол туғилади: нега гўшт ва сут маҳсулотлари нархи тобора юқорилаб бормоқда? Қайд этилишича, бунинг бир нечта омиллари мавжуд. Чорва молларини озиклантириш учун ажратилган ер майдонларининг қорамол бош сонига мутаносиб эмаслиги. Яъни фермер, деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлар чорвачилик ёки бўрдоқчиликни қанчалик кенгайтиришни хоҳламасин, унга етарлича экин майдони ажратиб берилмас экан, иштини ривожлантира олмайди. Демак, у етиштираётган гўшт ва сут маҳсулотлари ҳажми ҳам кутилган даражада кўпаймайди.

Бундан ташқари, биржа савдоларидан омихта ем харид қилишда ҳам муаммолар бор. Хориждан келтирилган молларни рацион асосида, тўғри озиклантиришга эътибор қаратилмайди, касалликларни даволаш бўйича малакали мутахассислар етарли эмас. Аксарият фермер ва деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларда маҳсулдорлиги паст чорва моллари парваришланмоқда. Гўшт маҳсулотлари етиштирувчи йирик бурдоқчилк хўжаликлари, деярли йўқ. Хўжаликларнинг маҳсулотларни сотишдан тушган тушумлари банкдаги ҳисобрақамлар орқали айланмаслиги, қайта ишловчи корхоналар билан ишлаш тизими яратилмагани каби ҳолатлар чорвачилик ривожига тўсқинлик қилмоқда.

Чорвачилик хўжалигининг катта-кичиклиги маҳсулдорлик учун муҳим аҳамият касб этиши сабабли фермер ва деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларнинг кўшимча мол сотиб олишини рағбатлантириш, деҳқон хўжаликлари ўртасида, шунингдек, деҳқон ва фермер (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари ўртасида кооперация алоқаларини ривожлантириш зарур. Кооперация (чорва молларини биргалиқда сотиб олиш, парвариш қилиш, ускуна, озукалар ва хизматларни биргалиқда харид қилиш, маҳсулот сотиш ва бошқалар) унинг иштирокчиларига “қўламдорликдан тежаш” самарадорлиги ва тижорий мустақилликни сақлаган ҳолда ихтисослашишдан фойдаланиш имконини беради.

Айни пайтда, хўжаликлар қўламини кенгайтириш муаммосининг яна бир жиҳати – материал ресурслар ва хизматлардан фойдаланиш борасидаги кийинчиликлар ҳам бор. Чорвадорлар учун озукалар,

биринчи навбатда, омухта ем, шунингдек, зотдор чорва молларини сотиб олиш катта муаммо ҳисобланади. Талаб юқори бўлган, аммо, тўлиқ кўрсатилмаётган хизматлар орасида маҳсулотни сақлаш ва қайта ишлаш хизматлари мавжуд. Ресурслар ва хизматларнинг муайян бозорининг йўқлиги вазиятни янада қийинлаштирмоқда.

Озуқа билан етарлича таъминланмаганлик – чорвачиликни ривожлантиришнинг асосий муаммоларидан биридир. Қорамол парвариш қилаётган барча хўжаликлар ҳам ўз озуқа базасига эга эмас. Аксарият деҳқон хўжаликлари озуқа тўплаш билан шуғулланади (ўт-хашак ўради, озиқ-овқат чиқиндиларини йиғади ва ҳоказо), ва молларини йўллар ёқаси, ариқлар бўйида ва бошқа жойларда боқади.

Деҳқон хўжаликларида энг кенг тарқалган озуқа маккажўхори ҳисобланади. Бошқа озуқа экинлари деҳқон участкаларида ғоят кам учрайди. Уй хўжалиklarининг кўплари сомондан молларига озуқа сифатида фойдаланади.

Фермер хўжаликларидаги мавжуд озуқа таркибида пичанбоп ўтлар ва маккажўхори кўп бўлиб, ушбу экинларни кўпчилик хўжаликлар етиштиради ва улар фермер хўжаликларида етиштирилган озуқа миқдорининг қарийб 80 фоизини ташкил қилади. Фермер хўжалиklarининг қарийб учдан икки қисми чорва моллари учун озуқа сифатида, кам миқдорда бўлса-да, бошоқли экинлар етиштиради.

Ўз участкаларида озуқа экинлари етиштирадиган деҳқон хўжалиklarининг ярмидан кўпида озуқа етишмайди. Бунинг асосий сабаби ернинг етишмаслиги ва озуқа экинлари ҳосилдорлигининг пастлигидир. Фермерларнинг 37 фоизи қорамолларини ўз участкасида етиштирилган озуқа билан таъминлай олмайди. Фермерларнинг 56 фоизи озуқа экинларини етиштириш учун ернинг етишмаслигини бунинг асосий сабаби, деб ҳисоблайди. Буни пахта ва ғалла етиштириш ҳисобидан озуқа экинлари етиштиришдаги маъмурий чекловлар билан изоҳлаш мумкин. Айрим ҳудудлар учун озуқа экинларини суғориш учун суғориш сувининг етишмаслиги ҳам долзарб муаммодир.

Кўпгина деҳқон хўжаликлари етарли миқдорда озуқа сотиб ололмайди. Бунинг асосий сабаби - нархининг баландлиги (айниқса, омухта ем, кунжара) ҳамда сифатли озуқа тақчиллигидир. Шу сабабли уй хўжаликларида чорва моллари асосан сомон ва маккажўхори билан боқилади ва бундай рацион озуқанинг тўйимлилиги нуқтаи назаридан номақбул ҳисобланади. Бундан ташқари, таҳлил натижаларига кўра, аксарият хўжаликларда чорва молларини сақлаш учун озуқа етишмайди, ўз молларини боқиш учун озуқа билан зарур миқдорда таъминлай олмайди. Бу кўпгина хўжаликлар учун бир маромда фаолият кўрсатиш имконияти йўқлигини англатади, шу боис, аксарият ҳолларда фермер хўжаликлари чорвачиликка ихтисослашиш шаклини зироатчиликка ўзгартирган.

Ердан фойдаланиш бўйича меъёрий-ҳуқуқий базада озуқа экинларини етиштиришни чеклайдиган бошқа камчиликлар ҳам бор. Ер кодексида бир бош шартли чорва молига 0,3-0,45 гектар суғориладиган ер ажратиш кўзда тутилган ва бу озуқа билан тегишли равишда таъминлаш учун камлик қилади.

Бинобарин, чорвачилик маҳсулотлари етиштириш узлуксизлигини таъминлаш ва маҳсулдорлигини оширишда қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш зарур:

– чорвачилик соҳасини инновацион ривожлантириш давлатнинг доимий назоратида бўлиши лозим. Шунингдек, фермер ва деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлар фаолиятини бозорга мослаштиришда кооперативлар кўринишидаги нодавлат ташкилотларни қўллаб-қувватлаш орқали агросервис хизматлар сифатини ошириш;

– маҳсулотларни қайта ишлаш, сақлаш, қадоқлаш ва транспортда ташиш бўйича инфратузилма лойиҳаларини ишлаб чиқиш;

– маҳсулот сотиш каналларини кўпайтириш ва яхшилаш;

– инновацион лойиҳаларни инвестициялар билан таъминлаш;

- озуқа экинларини сифати юқори ерларда етиштириш эвазига уларнинг ҳосилдорлигини ошириш;

- хўжаликларда экинларнинг зарур тузилмаси ва ротациясини таъминлайдиган, тупроқ унумдорлигини оширишга ёрдам берадиган озуқа экинларини алмашлаб экиш;

- озуқа экинлари уругини етиштириш, махсус қишлоқ хўжалик техникаси, минерал ўғитлар, ёқилғи-мойлаш материаллари билан таъминлаш;

- озуқалар, ветеринария ва чорвачилик тармоғи учун мўлжалланган бошқа хизматлардан фойдаланишни яхшилаш;

- дехқон хўжалиklarининг қорамол сотиб олишини енгиллаштириш учун имтиёзли микрокредитлаш имкониятини янада кенгайтириш;

- қишлоқ жойларидаги кам таъминланган ва кўп болали оилаларга бепул қорамол тарқатиш;

- чорвачиликни инновацион ривожлантиришда биологик йўналишлар алоҳида ўрин тутди, яъни чорва молларининг генетик имкониятларини кўпайтиришга жиддий эътибор қаратиш;

- техник-технологик йўналишлар эса ресурслар ва энергияни тежовчи воситаларни қўллаш орқали соҳада ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш;

- чорвачиликда профессионал кооперативларни ривожлантиришга аҳамият бериш;

- чорвачилик маҳсулотлари етиштирувчи фермер хўжалиklари, чорва моллари наслчилиги билан машғул тармоқлар, маҳсулотларни қайта ишловчи бўғинлар, зооветеринария соҳасидаги илмий тадқиқотларни ва савдо-тижорат соҳаси манфаатларини уйғунлаштириш;

- кадрлар малакасини ошириш ва чет эл тажрибасини ўрганишларига кўмаклашиш лозим.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, чорвачиликни янада ислох қилиш ва ривожлантиришнинг асосий йўналишлари изчиллик билан амалга ошириладиган ислохотлар соҳа самарадорликни янада ошириш, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш, Республика аҳолисини асосий турдаги озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлиқ таъминлаш, янги иш ўринлари яратиш ва аҳолини турмуш даражасини юксалтиришга қаратилгандир.

16-§. РЕАЛ СЕКТОР ҚОРХОНАЛАРИДА ИННОВАЦИОН ВА ИНВЕСТИЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЖИХАТЛАРИ

Бугунги кунда шиддатли рақобат шароитида жаҳон бозори талабларини таъминлаш, ишлаб чиқариш жараёнида юқори самарадорликка эришиш, сифатли ва рақобатбардош товар ва хизматларни ишлаб чиқариш ва бунинг натижасида иқтисодий юксалишга интеллектуал капитал яъни инновацияларсиз эришиб бўлмайди.

Мамлакатимизда ўтказилаётган демократик бозор ислохотларининг ва Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясининг диққат марказида турган энг муҳим устувор вазифалардан бири – миллий иқтисодиётда таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш саналади. Жумладан, мамлакатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев ўз нутқларида инновациялар ва инновацион ривожланиш хусусида кўп маротаба тўхталиб ўтдилар: “Бугун биз давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан янгилашга қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтмоқдамиз. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки замон шиддат билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ким ютади? Янги фикр, янги ғояга, инновацияга таянган давлат ютади.

Инновация – бу келажак дегани. Биз буюк келажакимизни барпо этишни бугундан бошлайдиган бўлсак, уни айнан инновацион ғоялар, инновацион ёндашув асосида бошлашимиз керак.”

Бугунги кунимизда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, барча ресурслардан тежамли фойдаланиш ва бунинг натижасида ички ҳамда ташқи бозорда рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни анча кенгайтириш аввало қорхоналарнинг инновацион салоҳиятини бошқариш, инновацион технологияларни самарали қўллаш ва такомиллаштириш жараёнларига бевосита боғлиқ.

Шуларни ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистонда илғор технологиялар билан жиҳозланган ва хом ашё ресурсларимизни чуқур қайта

ишлашни, экспорт салоҳиятини кўпайтиришни таъминловчи, янги иш жойларини ташкил қилувчи юқори технологик ишлаб чиқаришларни яратишга қаратилган инновацияларга эътибор қаратилмоқда.

Мамлакатимиз қонунчилигининг бир қатор норматив ҳужжатлари Ўзбекистон Республикаси қонунлари. Ўзбекистон Республикаси Президент фармон ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида инновацион фаолиятнинг ҳуқуқий асослари мустаҳкамланган.

Иқтисодиётда инновация ва инновацион фаолият соҳасидаги муносабатлар бир қатор жаҳон олимлари ва мутахассислари томонидан тадқиқ этилган бўлиб, бу борада хорижий давлатлар тадқиқотчилари, юртимиз олимларининг хиссасини келтиришимиз мумкин. Инновацион фаолиятнинг назарий-услубий асослари иқтисодчи олимлар томонидан атрофлича ўрганилган. Инновациялар назариясини ишлаб чиқишда яъни технологик босқичларнинг эволюцияси билан боғлиқ муаммоларни биринчи марта рус олими Н.Д. Кондратьев ўзининг узун тўлқинлар назариясида илгари сурган. Унинг фикрларини кейинчалик австриялик олим Й. Шумпетер ривожлантирган. Инновациялар ва улар борасидаги тадқиқотлар турли давр олимлари назарий қарашларида турлича ифодаланиб келган. Иқтисодчи олимлар орасида “инновациялар отаси “Godfather of innovation” номи билан шуҳрат қозонган XX асрнинг биринчи ярми иқтисодчиси асли австриялик Ё.А.Шумпетер (1883-1950) илк бора инновацияларга техник тараққиётга эришишнинг асосий қуроли сифатида қараб уларни корхоналар учун юқори фойда келтиришнинг ягона ва зарур воситаси эканлигини ўзининг кўп сонли тадқиқотларидан келиб чиқиб асослаб берди. Шумпетер “Иқтисодий ривожланиш назарияси” (Theory of economic development) номли машҳур асарида инновацион янгиланишларни беш тоифага бўлган. Ғарб олимларидан дастлаб К.Фримен, П.Друкер, Б. Лундвалл, Р. Нельсон, К.Ясперс, Б.Санто, Р.Форестер, М.Хайдеггерлар ўз асарларида иқтисодий тараққиётда инновацияларнинг муҳим куч эканлигини айтиб ўтганлар.

МДХ ва рус тадқиқотчиларидан А. Бусигин, Ю. Швецов, Л.П. Гончаренко, В.А. Быков, Е.Г. Кирсанова, Е.В. Головацкий,

В.А. Лопатин, Ю.В. Яковец, К.Н. Назина, И.В. Бестужева-Лады сингари олимларнинг нашрлари соҳа жадаллашувида муҳим туртки бўлди.

Миллий хусусиятларни инобатга олган ҳолда иқтисодиёт тармоқларида, хусусан, реал сектор корхоналарида инновацион салоҳиятни ривожлантиришнинг илмий-назарий ва методологик асослари Ўзбекистон иқтисодчи олимлари С.С. Гулямов, А.Э. Ишмухамедов, Х.М. Абдусаттарова, А.Ш. Бекмурадов, М. Саидов, А. Ортиқов, Б. Абдуллаев, Н.М. Расулов, Ш.И. Мустафакулов ва бошқалар томонидан олиб борилган изланишларда ёритилган.

Фикримизча, «инновация» янгича ғоя, ишлаб чиқаришга тадбиқ этилган янгича ёндашув, янги технология ва ишлаб чиқарилган янги маҳсулот, бошқарувдаги янгича усул, умуман, барча жабҳалардаги янги ислохотлардир. Бунда инновация нафақат сўнги янгилик, балки ҳаётга тадбиқ этилган, жамият аъзоларига иқтисодий ва ижтимоий наф келтирувчи восита бўлиши керак.

Халқаро стандарларга мувофиқ инновация бозорга тадбиқ этилган янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот ёки амалий фаолиятда фойдаланилаётган илғор технологик жараён ёки инсонлар турмуш шароитини яхшилаш, янгича ёндашиш кўринишида рўёбга чиққан инновацион фаолиятнинг якуний натижаси сифатида белгиланади.

Инновацион ривожланиш ҳақида фикр юритар эканмиз, уни белгиловчи кўрсаткичлар ҳақида билиш муҳим аҳамиятга эга (16.1-жадвал).

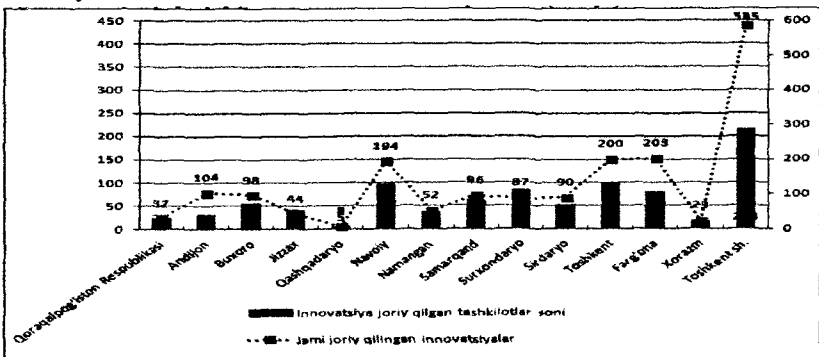
Жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, яқин келажақда Ўзбекистон иқтисодиётини инновацион ривожлантириш мақсадида бир қатор йўналишлар танлаб олинган. Жумладан, инновацион маҳсулотларнинг ЯИМ даги улуши 2017 йилда 15 % ни ташкил этган бўлса, 2020 йилда бу кўрсаткични 22 % га етказиш режалаштирилган. Инновацион фаолиятга йўналтирилган харажатларнинг маҳсулот умумий қийматидаги улуши 2017 йилда 2.8 % дан 2020 йилда 5 % га етказиш кўзда тутилган.

**2017-2020 йилларда Ўзбекистон иқтисодиётини инновацион
ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичлари**

Кўрсаткичлар % да	2017 йил	Прогноз кўрсаткичлар (2019-2020 й.)
Илмий тадқиқотларга йўналтирилган харажатларнинг ЯИМ даги улуши	1.0	3.0
Юқори технологияли тармоқларнинг ЯИМ даги улуши	15.0	31.0
Инновацион маҳсулотларнинг ЯИМ даги улуши	15.0	22.0
Инновацион фаолиятга йўналтирилган харажатларнинг улуши (маҳсулот умумий кийматида)	2.8	5.0
Экспорт таркибида инновацион маҳсулотлар улуши	15.0	28.0
Аниқ фанлар ва инженерлик мутахассислигига талабаларни қабул қилиш	40.0	45.0

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси маълумотлари асосида тузилди.

Инновацион технологиялар доирасидаги илмий ёндашувлар шуни кўрсатадики, бирор тизим ёки корхонанинг ҳар жиҳатдан ривожланиши улардаги мустаҳкам инновацион тизим мавжудлиги билан белгиланади. Реал сектор корхоналарини тадқиқ этар эканмиз, уларнинг ўз имкониятларидан самарали фойдаланаётганликларини гувоҳи бўламиз.

16.1-расм. Инновацион технологиялар жорий қилган ташкилотлар ва инновациялар сони (2016 йил)

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси расмий сайти маълумотлари.

Юқоридаги графикда Ўзбекистон Республикаси вилоятлари бўйича 2016 йилда инновацион технологиялар жорий қилган ташкилотлар ва инновациялар сони келтирилган. (16.1-расм).

Расмдан кўришимиз мумкинки, республика бўйича 2016 йилда хар бир инновацион фаол ташкилот ўртача 2 тадан инновация жорий қилди. Жумладан хар бир инновацион фаол ташкилотга Андижон, Фарғона вилоятлари, Тошкент шаҳрида ўртача 3 тадан инновация, Бухоро, Қашқадарё, Навоий, Самарқанд, Сирдарё, Тошкент вилоятларида ўртача 2 тадан инновация, Қорақалпоғистон Республикаси, Жиззах, Наманган, Сурхондарё ва Хоразм вилоятларида ўртача 1 тадан инновация жорий қилинган.

Албатта юқоридаги рақамлардан реал сектор корхоналари инновацион фаолияти соҳасидаги ижобий ҳолатни кўришимиз мумкин. Аммо таҳлиллар натижаси шуни кўрсатадики, ҳозирда реал сектор корхоналари олдида бир қанча муаммолар кўндаланг турмоқда:

- инновацион салоҳиятнинг пастлиги;
- ушбу фаолиятни кенгайтириш учун корхоналарнинг ички маблағларининг етишмаслиги;
- иктисодий рискларнинг юқорилиги ва қопланиш муддатларининг узоклиги;
- ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг узок муддатли йўналишларини кўра олмаслик.

Мамлакат иқтисодиёти ва корхоналарда инновацион жараёнларни тизимли шакллантиришга тааллуқли муаммоларни ҳал этишга уринган олимларнинг илмий ишларини ўрганиш шуни кўрсатадики, инновацион фаолиятнинг самарадорлиги, биринчи навбатда, молиявий ресурслар билан таъминланганлик даражасига боғлиқ. Инновацион фаолият негизида ётган иқтисодий муаммоларни ҳал этиш учун эса ишлаб чиқариш жараёнининг барча иштирокчилари: ишлаб чиқарувчи кучлар, илмий-тадқиқот олиб борувчи муассасалар ва молия институтлари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ривожланишини талаб этади.

Инновацион фаолиятни ривожлантириш борасидаги илмий ёндашувларнинг таҳлили, илғор хорижий тажрибалар ҳамда мазкур

соҳага оид кўплаб иқтисодий адабиётларда мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, унинг ташқи бозордаги рақобатбардошлиги бу соҳага қаратилган эътибор, шарт-шароитлар бошқа сўз билан айтганда ривожланган инновацион-технологик инфратузилма мавжудлиги орқали таъминланиши илмий асосланган.

Инновацион фаолиятни ўрғанувчи мутахассисларнинг фикрича, инновацион инфратузилма қўйилган инновацион мақсадларга эришишни таъминловчи вазифаларни бажариш учун алоқадор хўжалик юритувчи субъектлар томонидан инновацион ғоялар, лойиҳалар, амалий, фундаментал тадқиқотлар ҳамда инновацион таълим дастурларини амалга ошириш бўйича махсус муассасалар фаолиятидир.

Кейинги йилларда мамлакатимизда халқаро амалиётда синалган ва иқтисодиётни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этувчи бозор муносабатларини ва тажрибаларини ҳаётга татбиқ этишга катта эътибор қаратилмоқда. Шулардан бири кластерлар бўлиб, ҳозирда иқтисодиётимизнинг тўқимачилик ва енгил саноат соҳасида ушбу тузилма фаолияти йўлга қўйилмоқда.

Кўпгина манбаларда ривожланган давлатларнинг тажрибалари тадқиқ этилиб, барқарор ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлашда, инвестицион фаолликни оширишда, рақобатбардош товарлар ишлаб чиқаришда халқаро логистика марказлари, эркин иқтисодий зоналар билан бир қаторда кластерларнинг ҳам ўрни ва аҳамияти юқори эканлиги кўрсатилган. Дунёнинг кўпгина мамлакатларида инновацион иқтисодиётни шакллантириш ва бошқаришда зарур инфратузилма - кластерлардан фойдаланиш бўйича маълум тажриба тўпланган.

Ушбу соҳанинг асосчиларидан бири сифатида Гарвард бизнес мактабининг профессори Майкл Портер тилга олинади. Унинг фикрига кўра, ривожланган ва ривожланаётган соҳа ёки тармоқлар айнан кластерни татбиқ этиш ёки унинг баъзи бир элементларидан фойдаланиш орқали юқори натижаларга эришган. Жами 9 та мамлакатда 100 дан ортиқ тармоқларни таҳлил қилган олим шундай хулосага келадикки, юқори рақобатдошликка эга бўлган трансмиллий компанияларнинг ривожланиши бир нечта давлатларга бўлиниб

кетган ташкилотларнинг мустақил ҳаракат килиши орқали эмас, балки тизимли равишда битта давлат ёки битта минтақага концентрациялашуви орқали эришган. Шундан бошлаб, ушбу соҳага нафақат давлат бошқарувчилари, балки илмий-тадқиқот соҳаси билан шуғулланувчиларнинг ҳам қизиқиши орта бошлади.

Албатта бугунги кунда иқтисодиётимиз олдида турган муҳим вазифа бу хом ашёга асосланган ишлаб чиқаришдан инновацион ишлаб чиқаришга босқичма-босқич ўтиш ҳисобланади. Бунинг учун зарур инновацион муҳит, илмий-техник тараққиёт ютуқларидан фойдаланиш имкониятини берувчи тузилмалар яратиш зарур. Замонавий иқтисодий тараққиётнинг муҳим шарти ҳам хўжалик юритишнинг кластер моделини яратиш ҳисобланади.

Фикримизча инновацион кластерлар ташкил этишнинг бир қанча афзалликлари мавжуд:

- географик жиҳатдан бир-бирига яқин жойлашган объектларда маҳсулот ишлаб чиқариш самарадорлиги ортади. Негаки ташиш харажатлари камаяди, жараёндаги узилишлар бартараф этилади;
- инновацион кластерлар иқтисодий ўзгаришларга нисбатан мослашувчанлиги билан ажралиб туради;
- янги ташкил этилган корхоналар учун қулай бизнес инкубатор вазифасини ўтайди, инновацион технологияларни самарали қўллаш имконини беради;
- кластер жойлашган ҳудуд инфратузилмаси яхшиланади;
- аҳолининг иш билан таъминланиш муаммосига ечим топилади.

Юқорида фикрлардан келиб чиқиб, реал сектор корхоналарида инновацион технологиялардан самарали фойдаланиш ва инновацияларни яратишда, уларни ишлаб чиқаришга тадбиқ этиш жараёнини янада такомиллаштириш масалалари бўйича қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш лозим:

- корхоналарда асосий эътиборни мавжуд илмий салоҳиятини ривожлантириш, улардан самарали фойдаланган ҳолда инновацияларни яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этишга қаратиш;
- корхоналар ҳамда шу соҳадаги илмий-тадқиқот муассасалар билан ҳамкорлик алоқаларини янада ривожлантириш;

– корхоналардаги лабораторияларни техник жихатдан тубдан янгилаш чора-тадбирларини амалга ошириш;

– корхоналарда инновацион маҳсулот яратувчи ихтирочиларга имконият яратиш, уларни моддий рағбатлантириш.

Фикримизча, кластерлар бугунги инновацион жараёнларнинг локомотиви ҳисобланади. Ишлаб чиқаришнинг кластер модели инновацион иқтисодиётга ўтишнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади. Негаки илмий-техник ва ижтимоий-иқтисодий тараққиёт янги билимлар ва хўжалик юритишнинг янги шакллари яратишни талаб этади. Ўзаро интеграциялашган тармоқлар кластерини яратиш худудлардаги sanoat потенциалини тез суръатлар билан ўсишига олиб келади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, реал сектор корхоналарида инновацион жараёнларга безътибор назар билан қаралса, ҳар дақиқада инновацион технологиялардан унумли фойдаланиш тўғрисида бош қотирилмаса, бу оқибатда корхона менежери ва тадбиркор қаршисида инноватор рақобатчилар томонидан бозордан сиқиб чиқарилиш, тараққиётдан орқада қолиш хавфини вужудга келтиради. Нега деганда бизга маълум бўлган бозор иқтисодиёти доимий равишда янгиланиб боришни, ўз устида тинимсиз ишлашни талаб этади. Иқтисодиётнинг реал сектор тармоғига янги инновацион технологияларни жорий этмасдан, маҳсулот ва хизматларни диверсификацияламасдан ҳамда ишлаб чиқаришни модернизация қилмасдан туриб жаҳон бозорида кучли рақобат мавжуд бўлган ҳозирги шароитда ўзимизнинг мустақкам ўрнимизга эга бўлишимиз мумкин эмас. Бу йўналишларни амалга оширишда ташкилотлар кўпроқ инновацияларни жорий этишлари зарур деб ҳисоблаймиз.

Шундай экан бугунги кунда инновацион технологиялар энг муҳим стратегик ресурс ҳисобланади. Чунки sanoat ва молиявий технологияларнинг амалиётга жорий этилиши корхоналарда ишлаб чиқариш инфратузилмасининг ривожланиши, интеллектуал салоҳиятнинг ошиши, экспортга йўналтирилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқарилиши ҳамда мамлакатда валюта захираларининг жамғарилиши каби иқтисодий масалаларнинг ижобий ҳал этилишига олиб келади.

17-§. ИҚТИСОДИЁТНИНГ УСТУВОР ТАРМОҚЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШИДА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Мустақилликка эришгандан сўнг, Ўзбекистон бозор иқтисодиётига асосланган жамиятни шакллантириш, дунёнинг турли мамлакатлар билан ҳамкорликни ривожлантириш, биринчи навбатда ташқи савдони яхшилаш ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш орқали билан жаҳон бозорига интеграциялашишни йўлга қўйди.

Иқтисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантириш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш сиёсати иқтисодиётни қўллаб-қувватлаш ва мавжуд бўлган маблағлардан ва имкониятлардан оқилона фойдаланиш, мавжуд шароитларда турли хатарлар ва бойликларни самарали тақсимлаш, биринчи навбатда устувор тармоқларга хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланиш ҳисобига жаҳон иқтисодий тизимиغا интеграциялашишга йўналтирилган. Бугунги кунда хорижий сармояларни жалб қилишнинг бир қанча турлари мавжуд:

- капитал иштироки орқали қўшма корхоналар ташкил этиш;
- 100% хорижий иштирокида хорижий корхоналарни ташкил этиш;
- йирик хорижий компаниялар ва фирмаларнинг шўба ва филиалларини ташкил этиш;
- концессия ва лизинг шартномаларини тузиш;
- танлов савдоларини эълон қилиш;
- эркин иқтисодий ҳудудларни шакллантириш;
- молиявий активларни сотиб олиш ва сотиш.

Чет эл инвестицияларини жалб этишнинг энг кенг тарқалган механизмларидан бири қўшма корхоналар ташкил этишдан иборат. Чет эллик инвесторнинг сармояси ҳажми камида 300 минг доллар бўлиши керак. Капитал куйилмаларнинг миқдори қанча кўп бўлса, шунча кўпроқ имтиёзлар берилади:

- 300 минг доллардан 3 миллион долларгача - уч йил давомида;

- 3 миллион доллардан ошиб 10 миллион долларгача - беш йил муддатга;

- 10 миллион доллардан ортиқ - етти йил муддатга.

Хорижий жисмоний шахслар ҳамкор бўлган ёки хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарга (ХИИК) қўйиладиган талабларга жавоб бермайдиган юридик шахслар хорижий капитал иштирокидаги корхоналар (ХКИК) ҳисобланади.

Чет эл сармояси иштирокидаги корхоналар хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарга қараганда солиқ ва божхона имтиёзлари кўп эмас. Улар мишлий ишбилармонлик мухитига мослашади. Лекин улар учун талаблар ҳам қийин эмас. Масалан, МЧЖ устав фондининг энг кам миқдори рўйхатга олинган санада белгиланган энг кам 40 та иш ҳақининг минимал миқдорига тенг бўлиши керак. Бу Марказий банк курси бўйича қарийб 6 миллион сўм ёки 500 доллардан кам. МЧЖ қўшма корхона бўлганда устав фонди камида 150 минг АҚШ доллари миқдоридидаги тенг бўлиши керак.

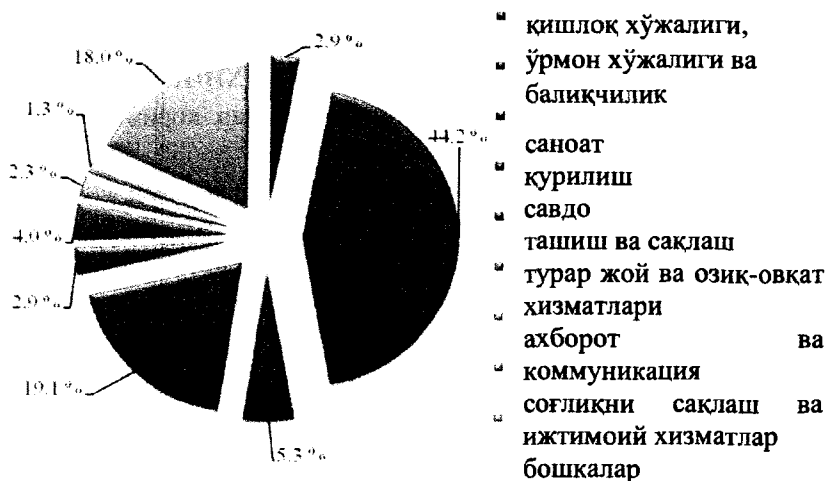
Чет эл аъзолари (ёки қатнашчиси)нинг улуши ХКИКда белгиланмаган, корхонадаги хорижий таъсисчилар фақат жисмоний шахслар бўлиши мумкин.

Чет эл инвестициялари иштирокида корхонанинг устав капиталининг минимал миқдори сифатсиз товарлар савдосининг ва уларни қўшма корхоналар томонидан ҳаддан ташқари импорт қилишни олдини олиш мақсадида белгиланади.

2018 йил 1 январ ҳолатига кўра, чет эл сармояси иштирокидаги мавжуд корхоналарни иқтисодий фаолият турлари бўйича кўриб чиксак, энг кўп саноатда -2438 донага тўғри келади (44,2%), савдо учун 1055 та (19,1%) ва бошқа турдаги 993 (18,4%), соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар кўрсатиш бўйича энг кичик кўрсаткич 74 тани ташкил этади (1,3%), ахборот ва коммуникатсия соҳасида 126 та (2,3%), кишлок хўжалиги, ўрмон хўжалиги ва балиқчилик саноати учун 159 та (2,9%), транспорт ва сақлаш -161 та (2,9%), турар жой ва овқатланиш хизмати 220та (4,0%) ва 291та қурилиш корхона (5,3%).

Ҳозирги кунда республикада 90 та мамлакат хорижий сармоялар иштирокидаги 4 мингдан зиёд корхона фаолият юритмоқда ва

уларнинг 20 фоизи тўлиқ хорижий инвестициялар ҳисобига ташкил этилган (100%).

17.1-расм. Хорижий капитал иштирокида фаолият кўрсатаётган корхоналарнинг улуши

Давлат статистика қўмитасининг маълумотларига кўра, 2018 йил 1 ноябрь ҳолатига Ўзбекистонда хорижий капитал иштирокида фаолият юритаётган корхоналар сони 7155тага етди. Ўтган йилга нисбатан фаолият юритаётган корхоналар сони қарийб учдан бир қисмга ёки 1734 тани ташкил этди. Улардан 3837 таси қўшма корхоналар, 3318 таси хорижий корхоналар.

Расмий статистикага кўра, хорижий капиталга эга корхоналарнинг аксарияти Тошкент шаҳрида жойлашган- 4504 (62,9%), Тошкент-799 (11,2%) ва Самарқанд-384 (5,4%) вилоятларида.

Энг кичик қисми Хоразм-69 та (1%), Қашқадарё-75 та (1%), Навоий-92 (1,3%) вилоятларида ва Қорақалпоғистон Республикасида-112 та жойга жамланган (1,6%).

Хорижий капитал иштирокида хўжалик юритувчи субъектлар иштирокида фаолият юритаётган корхоналар сонини ҳисобга

оладиган бўлсак, энг кўпи саноатга тўғри келади - 2871 (40,1%), савдо - 1549 (21,6%) ва бошқа турлари - 1195 (16,7%), энг кичик - соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар учун - 90 (1,3%), маълумот ва алоқа - 188 (2,6%), транспорт ва сақлаш - 206 (2,9%), кишлоқ хўжалиги, ўрмончилик ва балиқчилик - 310 (4,3%), турар жой ва овқатланиш - 295 та (4,1%), қурилишда - 451 (6,3%).

17.1-жадвал

Хорижий капитал иштирокидаги корхоналарни 2018 йилга тақсимлаш (жамига нисбатан% да)

	Корхоналар сони	Корхоналарнинг улуши
Жами	7560	100
саноат	2871	40,1
савдо	1549	21,6
соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар	90	1,3
ахборот ва коммуникациялар	188	2,6
ташиш ва сақлаш	206	2,9
кишлоқ хўжалиги, ўрмон хўжалиги ва балиқчилик	310	4,3
турар жой ва овқатланиш хизматлари	295	4,1
қурилиш	451	6,3
бошқа турлар	1195	16,7

Манба: Ўзбекистон рақамларда. Статистик гўплам. Давлат статистика қўмитаси РУз.Т.2018.-178б.

Ўтган йилга нисбатан операцион корхоналар сони 1228 тага ортди. Шу билан бирга, Россия Федерацияси сармоясини иштирокида 357 та корхона, Туркия Республикасининг 290 та корхонаси, Хитойнинг 261 та, Қозоғистон Республикаси- 212 та ва Корея Республикасининг 141 таси. 2018 йилда Афғонистон Ислом Республикаси, Ҳиндистон Республикаси, Германия Федератив Республикаси, Украина, Озарбайжон Республикаси ва бошқа давлатлар томонидан қўшма тадбирларга қизиқиш кўрсатилди.

2018 йил январ-декабр ойларида Ўзбекистонда ташкил этилаётган корхоналар ва ташкилотлар сони 55,0 минг кишига етди, бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 14,0 мингтага кўпдир. 2019 йил 1 январдаги ҳолатга кўра Ўзбекистонда фаолият юритаётган кичик корхоналар ва микрофирмалар сони 262,9 мингтани ташкил этди. Бу кўрсаткич ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 14,5 фоизга кўпдир. 2019 йил 1 январ ҳолатига кўра Ўзбекистонда хорижий капитал билан фаолият юритаётган корхоналар сони 7560 тани ташкил этди. Ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 2043 тага кўпайган ёки 37,0% ни ташкил этди.

2018 йил охирига келиб Ўзбекистон ҳукумати 1,7 миллиард долларлик тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ("Ўзбекнефтегаз" дан ташқари), 2019 йилда эса 3,5 миллиард долларни ташкил этади. Ўтган 20 йил мобайнида Ўзбекистон иқтисодиётида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва қафолатланмаган кредитлар ҳажми 25,3 млрд. АҚШ долларини ташкил этди, улардан сўнгги 5 йилда 11,8 млрд. АҚШ доллари (47%) кўтарилди.

Республикада ўзлаштирилган инвестицияларнинг йиллик ўртача ҳажми 2-2,5 миллиард долларни (ЯИМнинг 4 фоизидан кам) сақлаиб қолмоқда, бу ўтиш даври иқтисодиёти мамлакатларига нисбатан ўртача кўрсаткичдан (3,4 миллиард), шунингдек, МДХнинг айрим мамлакатларидаги кўрсаткичлар (Қозоғистон 15-20 миллиард - ЯИМнинг 7-8 фоиз, Озарбайжон 5-8 миллиард - 15-20 фоиз, Беларусь - 3-6 миллиард - 8-10 фоиз).

Охириги 5 йил давомида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар асосан нефт ва газ саноати (73%), электроэнергетика (2%), ахборот технологиялари ва алоқа соҳасида (6%), иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида (масалан, энгил ва тўқимачилик саноатида - қарийб 1%, автомобилсозликда - 0,2%) уларга нисбатан камроқ киритилган.

Бошқача айтганда, хорижий капитал иштирокида фаолият юритаётган корхоналарнинг асосий қисми саноат ва савдо соҳасига, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларга энг кам улушга, шунингдек, ахборот ва коммуникацияларга тўғри келади. Ўзбекистонда иқтисодиётнинг турли соҳаларида хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар ташкил қилиниши мумкин.

Буюк компаниялар ва фирмалар мулкнинг муайян қисмини тақсимлаш орқали филиалларини очишлари мумкин. Улар учун бир хил қоидалар қўшма корхоналар учун қўлланилади. Икки ёки ундан ортиқ давлат ёки корхона капиталини бирлаштириш йўли билан халқаро корхоналарни яратиши мумкин.

Жаҳон ҳамжамиятидаги ҳар қандай давлатнинг ўрни ва салоҳияти унинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш даражаси билан белгиланади. Шу боис, Ўзбекистон учун миллий иқтисодиётга хорижий сармояларни жалб қилишнинг энг яхши усуллари танлаш энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Ташқи иқтисодий фаолиятни либераллаштириш, республика иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб этишни таъминлаш, хорижий инвестициялар учун очиқ эшиклар сиёсатини изчил амалга ошириш, устувор йўналишлар бўйича маблағларни жамлашни таъминлаш, ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни такомиллаштириш мустақил давлатимизнинг иқтисодий сиёсатини асосий тамойиллари ҳисобланади.

Давлатимизнинг иқтисодий сиёсати тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш ва рағбатлантиришга қаратилган, чунки мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар доирасида инвесторларнинг бевосита иштироки ҳисобга олинади ва бунинг учун етарли шартлар мавжуд. Улар орасида республика минтақаларида бой минерал ресурслар, етарли миқдорда малакали меҳнат, қулай муҳит, сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий барқарорлик мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 1 августдаги "Ўзбекистон Республикасида инвестицион муҳитни тубдан яхшилаш чора-гадбирлари тўғрисида"ги Фармони инвестиция ва гадбиркорлик фаолияти соҳасига ўзгаришларни киритди. Давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун ер участкаларини олиб қўйиш мумкин бўлган ишларни кўрсатиб, давлат ишончини ҳимоя қилиш принципи, давлат органининг қарорини фақат судда бекор қилиш, шунингдек, Президент фармони билан белгиланган бошқа янгиликлар қориб чиқилди. Ўзбекистон Республикасида 2018 йил 1 августдан бошлаб Ўзбекистон Республикасида инвестицион муҳитни тубдан яхшилашга қаратилган, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни янада

кенгайтириш учун кенг имкониятлар яратилган. Ушбу ҳужжатда хорижий инвестицияларни жалб қилувчи хўжалик юритувчи субъектлар учун солиқ имтиёзларини кенгайтириш ва ортиқча меҳнат билан ишлаётган ҳудудларга тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни рағбатлантириш мақсадида инвесторлар ҳуқуқларини кафолатлаш кўзда тутилган.

Ўтган йиллар давомида республика иқтисодиётида фойдаланиладиган инвестициялар таркибида айрим ўзгаришлар рўй берди, уларнинг асосий қисми қурилиш ва монтаж қилишга (37% инвестицияларга), техника ва усқуналарга (39%) йўналтирилган. Шу муносабат билан иқтисодиёт тармоқларида, айниқса, саноат ишлаб чиқаришида ижобий таркибий ўзгаришлар рўй берди.

2019 йилда Ўзбекистонга умумий инвестициялар ҳажми 2018 йилга нисбатан 16 фоизга ўсиб, 138 трлн. сўмга (тахминан 17 миллиард доллар) етади, -деди Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев.

2019 йилда барча манбалар ҳисобидан 138 трлн. сўмлик инвестицияларни ўзлаштириш режалаштирилган, бу 2018 йилга нисбатан 16 фоизга кўпдир. Келгуси йилда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажмини 1,5 баробарга ошириш ва уларни 4,2 миллиард долларга етказиш ва 142 замонавий корхонани ишга тушириш режалаштирилган.

Ўзбекистон Президенти ўз маърузасида 2019 йилни фаол инвестиция ва ижтимоий ривожланишнинг йиллигини эълон қилди.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, фаол инвестиция сиёсатига эга бўлган мамлакатлар ривожланишда юксак муваффақиятларга эришмоқда.

У мамлакатнинг бошқа ҳудудлари ва минтақаларини ривожлантиришга, янги технологияларни жалб қилишга ва юқори малакали мутахассисларга ўз хиссасини қўшиб, иқтисодий ўсиш ҳайдовчисига инвестицияларни чақирди. Инвестицияни яқуний мақсади - Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир кишининг турмуш даражасини оширишдир.

Буни ҳисобга олиб, мамлакат иқтисодиёти тармоқларини, биринчи навбатда саноат ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва

янгилашнинг устувор вазифалари аниқланди. Улар қуйидаги муаммолар ечимини ўз ичига олган:

- машинасозлик, енгил саноат, биринчи навбатда йигирув, тикувчилик ва кийим-кечак саноатининг янада юқори ставкаларини яратиш;

-худудий тақсимот ва саноат маҳсулоти таркибини яхшилаш масалаларини ҳал қилиш;

-маҳаллий хом ашёни қайта ишлаш ва рақобатбардош тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқариш билан шуғулланадиган кичик корхоналар ва микрофирма ташкилотларининг устуворлиги;

- замонавий ишлаб чиқаришни ривожлантириш даражаси паст бўлган аҳоли пунктларида маҳаллий хомашё асосида маҳсулот ишлаб чиқарадиган кичик корхоналар ёки йирик корхоналарнинг филиалларини ташкил этиш бўйича махсус дастурни ишлаб чиқиш;

- янги қўшма корхоналар ташкил этиш, мавжуд ишлаб чиқариш объектларини модернизация қилиш ва технологик янгилашга йўналтирилган хорижий инвестицияларни кенг миқёсда жалб қилиш;

- корхоналарнинг экспорт салоҳиятини ошириш, маҳсулот сифатини ошириш ва энергия ресурсларидан самарали фойдаланиш.

Ушбу вазифаларни амалга ошириш учун 10 дан ортиқ ўрта ва узоқ муддатли давлат дастурлари қабул қилинди. Уларнинг амалга оширилишининг асосий мақсади саноат корхоналарини модернизация қилиш, уларни янги техника ва технологиялар билан жиҳозлаш, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш суръатларини тезлаштириш, аҳоли бандлиги ва даромадларини ошириш, инвестициялар самарадорлигини оширишдан иборат.

Республикада мақсадли дастурларни амалга ошириш катта натижаларга эришилди. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни рағбатлантириш тўғрисида" ги ПФ-3860-сонли Фармони муҳим аҳамиятга эга.

Инвестициялар мақсадли, иқтисодий жиҳатдан самарали бўлиши керак, маблағларни минтақалар эҳтиёжи бўлган туманлар потенциалига қараб йўналтириш керак, инвестициялар бўйича вилоят

хокимларининг ўринбосарлари чет элга чиқишлари ва муайян лойиҳалар учун сармояларни жалб қилишлари керак.

Ўзбекистонга хориж сармояси инноватсион ривожланишга таъсир кўрсатади. Ушбу жараёнда мустақиллик йилларида ҳукумат томонидан қабул қилинган қарорларнинг асоси, миллий инвестиция ва инновация дастури. Улар орасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Тошкент шаҳрида инвестицион муҳитни яхшилаш бўйича экспериментни ўтказиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида" 2018 йил 16 августдаги Фармони билан алоҳида ўрин тутади.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикаси ривожланишининг бешта устувор йўналишлари ва Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепциясида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, илмий-техникавий алоқаларни мустаҳкамлаш, акциядорлик стратегиясининг вазибаларига мувофиқ илмий тадқиқот ва инновацияларни ривожлантириш йўлларини ва уларни амалга оширишни рағбатлантиришнинг амалий механизмларини яратиш назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасида инвестицион муҳитни тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида" 2018 йил 1 августдаги Фармонига мувофиқ инвестиция ва тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги ўзгаришлар, химоя қилиш тамойиллари давлат ишончига асос солинди, давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун ер участкалари мавжуд бўлган ҳолатлар белгиланди.

Шу асосда илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш бўйича йиллик ва ўрта муддатли дастурларни ишлаб чиқиш, шунингдек, маҳаллий илмий тадқиқотлар ва ривожланиш учун буюртмалар портфелини шакллантириш вазибалари ишлаб чиқилди, вазириликлар ва идоралар хўжалик субъектларига замонавийлаштиришга маблағлар ажратиш ва янги ишлаб чиқаришда амалий илмий ишланмалар ва инновацион технологияларни кенг жорий этишга эришиш мақсадида ташкил этилган.

Биргаликдаги инвестиция лойиҳалари асосида нафақат тоғ-кон саноати соҳасида, балки юқори технологияли ишлаб чиқариш соҳаларида замонавий ишлаб чиқаришларни ташкил этиш мумкин. Бу

эса, ўз навбатида, соҳада жиддий муаммоларни ҳал этишга имкон берадиган муҳим омил бўлади, барқарор иқтисодий ривожланиш ва минтақада ижтимоий-иқтисодий хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашда аҳамиятта эга.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикасининг 2019-йилга мўлжалланган Инвестиция дастурига мувофиқ, мамлакат иқтисодиётига инвестициялар илмни талаб қиладиган тармоқлар, рақобатбардош, юқори технологик ва экологик жиҳатдан муҳим ишлаб чиқариш тармоқларини барқарор ва жадал ривожлантиришга хизмат қилмоқда. 1996-2018 йилларда асосий фондларга инвестициялар ҳажми, қурилиш ишлари умумий ҳажми, хорижий инвестициялар ва кредитлар, асосий фондларни ишга туширилиши доимий равишда ошиб борилди.

Мавжуд корхоналарни реконструкция қилмасдан жаҳон бозорида рақобат кучаяётган замонавий шароитда замонавий, илғор ва юқори технологиялар билан жиҳозланган корхоналарни яратиш, маҳсулот турларини мунтазам янгилаб бориш маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни ташқи бозорларга чиқишни таъминлаш имкониятини бермайди. Ўзбекистонда қулай инвестиция муҳитини яратиш мамлакатимизда таркибий ислохотларни изчил амалга оширишнинг асосий омилidir.

Ўзбекистон асосий бозор ислохотлари йўлидан бораётган мамлакат сифатида чет эл сармоясини жалб қилиш стратегиясини ишлаб чиқди ва уни амалга оширишда фаол иштирок этмоқда. 2020 йилга қадар Ўзбекистонда 132 инвестиция лойиҳасини амалга ошириш режалаштирилган, шундан 50% хорижий инвестициялар ва кредитлар ҳисобига молиялаштирилади. Уларнинг умумий қиймати 2,2 миллиард долларни ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси маълумотларига кўра, хорижий капитал иштирокида фаолият юритаётган корхоналарнинг умумий сони 5517 тани ташкил этади.

Уларнинг 70,8 фоизи (3905 таси) хорижий давлатларга, 29,2 фоизи эса (1612 та) Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига (МДХ) кирган.

МДХ мамлакатлари ичида Россия Федерациясининг капитали иштирокидаги корхоналар 1035 та, Қозоғистон Республикаси, 281 та,

Озарбайжон Республикаси, 91 та Украина, 58 та Қирғизистон Республикаси, 57 та , ва бошқа мамлакатларда 90 та.

Чет давлатларнинг капитали иштирокидаги 3905 та корхонадан 812 тани ташкил этади. Хитой Халқ Республикаси (Хитой), Корея Республикаси 510, Туркия Республикаси 508, Буюк Британия 503 Бирлиги, АҚШ 189, Эрон Ислом Республикаси 129, Хиндистон Республикаси 125, ФИУ 123 та. Афғонистон Ислом Давлати 114 та ва бошқа мамлакатларда - 894 та.

2018 йил 19 декабрдаги "Ўзбекистон Республикасининг 2019-йилга мўлжалланган инвестиция дастурини амалга ошириш чоратадбирлари тўғрисида" ги Фармонида Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил Инвестиция дастури тасдиқланди. У капитал кўйилмаларнинг асосий параметрларини, ижтимоий, уй-жой, муҳандислик ва транспорт инфратузилмасини ишга тушириш бўйича прогнозни, шунингдек объектларни ишга туширишнинг мақсадли дастурини белгилади.

Шу боис, давлат иқтисодий сиёсатининг энг муҳим таркибий қисми бўлган инвестиция сиёсати табиий равишда ташқи иқтисодий фаолиятни модернизация қилиш учун ресурс базаси бўлиб қолмоқда. Мақсадли ва самарали инвестиция стратегияси ишлаб чиқариш кучларини оқилона тақсимлаш, ички ва тармоқлараро мувозанатни йўқотиш, ҳудудларнинг ривожланиш даражасини барқарорлаштириш, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш имконини беради.

Микроиқтисодий даражада инвестицион сиёсат, биринчи навбатда ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва ишлаб чиқариш устахоналари ва майдончаларини қайта ишлаб чиқариш, зарур ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш инфратузилмасини яратиш, ишлаб чиқаришни такомиллаштиришда илғор технологияларни, ресурсларни ва меҳнатни тежовчи технологияларни жорий этишга ёрдам беради.

18-§. АГРАР СЕКТОРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШГА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ЖАЛЬ ЭТИШ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШ МУАММОЛАРИ

Аграр сектор Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг йирик ва таянч тармоқларидан бири саналади. Аграр секторнинг ривожланиши иқтисодиётнинг бошқа тармоқларини ривожланишига мультипликатив самара орқали таъсир кўрсатиб, мамлакат ялпи ички маҳсулоти ва аҳоли турмуш фаровонлигининг барқарор суръатлар билан ўсишига кучли таъсир кўрсатади.

Республикамыз аграр секторда амалга оширилаётган туб иқтисодий ислохотлар, модернизациялаш ва таркибий ўзгаришлар натижасида қишлоқ хўжалигининг асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари барқарор ўсиб бормоқда. Ўтган 2006-2017 йиллар оралиғида аграр секторнинг ялпи қўшилган маҳсулоти қиймати амалдаги нархларда 5298,0 млрд. сўмдан 43149,8 млрд. сўмга етди ёки 8,14 мартага ўсди. Республикамызда хизматлар соҳаси ва индустриал sanoat тармоқларининг жадал ривожланиши туфайли 2006-2017 йилларда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотида аграр сектор ялпи қўшилган қийматининг салмоғи 25,1 дан 19,7 %гача камайиб борди. Шу йилларда аграр секторнинг иқтисодиётнинг барча тармоқларида асосий капиталга киритилган жами инвестициялардаги улуши 4,1 %дан 3,5 %га, жами банд бўлганлар салмоғидаги улуши эса 28,0 %дан 27,4 % га камайган. Бу ҳолат тармоқда амалга оширилаётган таркибий ислохотлар, ишлаб чиқаришнинг техник қуролланиш даражаси ортиши ва модернизация қилиниши билан изоҳланади. Аммо, тармоқда банд аҳоли сони иқтисодиётда жами бандларнинг деярли учдан бир қисмини ташкил этмоқда (18.1-жадвал).

Аграр секторни ривожлантириш масаласи республикамыз иқтисодиётини ривожлантиришнинг муҳим ва устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқданган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да аграр секторни модернизация

килиш ва жадал ривожлантириш бўйича бир қатор вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилган. Жумладан, аграр секторда таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш орқали ишлаб чиқаришини изчил ривожлантириш, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари, қайта ишлаш саноатини хомашё билан узлуксиз таъминлаш орқали мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, аграр сектор маҳсулотларини чуқур қайта ишлашни ривожлантириш, аграр секторнинг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш истиқболда амалга оширилиши кўзда тутилган энг муҳим вазифалардан саналади.

18.1-жадвал

**Республикада аграр сектор ривожланишининг асосий
макронқтисодий кўрсаткичлари динамикаси**

Кўрсаткичлар	2006 йил	2008 йил	2010 йил	2012 йил	2014 йил	2017 йил
<i>Ялпи ички маҳсулотда қишлоқ хўжалигининг салмоғи, % да</i>	25,1	19,7	18,0	17,6	18,9	19,7
Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг йиллик ўсиш суръатлари, ўтган йилга нисбатан % да	106,7	104,5	106,9	107,2	107,0	102,0
Асосий капиталга киритилган инвестицияларда қишлоқ хўжалигининг салмоғи, % да	4,1	2,7	3,5	4,8	4,1	3,5
Иқтисодиётда банд бўлган аҳоли сонига қишлоқ хўжалиги салмоғи, % да	28,0	27,5	26,8	26,6	27,5	27,2

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. Тегишли йиллар бўйича статистик тўпламлар асосида тузилган.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида аграр секторни барқарор ривожлантириш бўйича белгилаб берилган вазифаларни амалга оширишда инвестицияларнинг ўрни ва аҳамияти юқори. Америкалик

иктисодчи олимлар Р.Самуэлсон ва В.Нордхаусларнинг фикрича инвестициялар иктисодиётда катта аҳамият касб этади. Инвестицияларнинг кескин ошиши ялпи талабга таъсир ўтказиш орқали ялпи ички маҳсулот ва бандликка ижобий таъсир кўрсатади. Шунингдек, инвестициялар капитал жамғаришга мойилликни ошириб, узоқ муддатли оралиқда иктисодий ўсишни таъминлайди⁹¹.

Бошқа бир америкалик иктисодчилар Л.Гитман ва М.Джонкларнинг таъриф беришича “инвестициялар кенг маънода мамлакат иктисодиётини ривожлантириш ва тараққиётга эриштириш учун молиявий механизмни шакллантиради”⁹².

Аграр секторга ички ва хорижий инвестицияларни жалб этишда тармоқнинг инвестицион жозибadorлиги муҳим аҳамият касб этади. Аграр секторни давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашнинг молиявий механизмлари устида илмий тадқиқотлар олиб борган россиялик иктисодчи олим О.В.Чепик тармоқнинг инвестицион жозибadorлиги тармоқда фаолият кўрсатаётган қишлоқ хўжалиги корхоналарининг молиявий ҳолати ва маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигига кўп жиҳатдан боғлиқ деб ҳисоблайди. Унинг фикрича аграр секторнинг инвестицион жозибadorлигини ошириш учун кам рентабелли ва зарар келтириб ишлаётган қишлоқ хўжалиги корхоналарининг молиявий ҳолатини яхшилаш, маҳсулот ишлаб чиқариш харажатларини пасайтириш ва рақобатбардошлигини ошириш мақсадида тармоққа қўшимча молиявий ресурсларни жалб қилиш мақсадга мувофиқ. Шу билан бирга аграр секторга инвестициялар жалб этишга таъсир кўрсатувчи қуйидаги асосий омилларга эътибор қаратиш объектив заруриятдир: гаров таъминотининг етишмаслиги; табиий ва иктисодий рисклар; қоплаш муддатининг узоқлиги; устувор лойиҳаларни молиялаштириш учун кредитлар жалб этишга давлат кафолатининг етарли ривожланмаганлиги; тармоқда маҳсулот ишлаб чиқариш

⁹¹ Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus. Economics. McGRAY-HILL, INC. – Singapore, 1992. P. 446.

⁹² Лоренс Дж. Гитман, Майкл Д. Джонк. Основы инвестирования. Перевод с англ. – М.: Дело, 1997. – стр. 10.

рентабеллигининг пастлиги, баъзи ҳолларда кўпчилик қишлоқ хўжалиги корхоналарининг зарар билан фаолият кўрсатиши”⁹³.

Мамлакатимиз иқтисодчи олимларидан Д.Холмирзаеванинг фикрича, “аграр тармоқнинг инвестиция жозибадорлигини пастлиги асосий воситаларга инвестициялар жалб этишга тўлиқ имконият бермайди. Қишлоқ хўжалигининг устувор ривожланишига эришиш учун унинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, самарали агротехнология ва интеллектуал мулкни барпо этишга инвестицияларни етарли даражада жалб этиш иқтисодий эркинлаштириш шароитида зарурий жараён ҳисобланади”⁹⁴.

Аграр секторнинг инвестицион жозибадорлигини белгилаб берувчи асосий элементлар сифатида қуйидагиларни белгилаш мумкин: тармоқнинг ривожланиш суръатлари ва истиқболлари; ишлаб чиқаришнинг ўртача рентабеллик даражаси; тармоққа хос бўлган инвестиция таваккалчилиги хатарлари; мамлакат қонунчилигида аграр секторга киритиладиган инвестицияларга берилган имтиёзлар ва кафолатлар тизими; қишлоқ ҳудудларининг ишлаб чиқариш-ресурс салоҳияти, инфратузилмалар ҳамда муҳандислик ва ахборот-коммуникация тармоқларининг ривожланиш даражаси; қишлоқ ҳудудларининг демографик хусусиятлари, инвестицион фаолият учун хавфсизлик даражаси ва бошқалар.

Аммо тадқиқотларимизга кўра, аграр ишлаб чиқаришга хос бўлган бир қатор хусусиятлар, омиллар ва муаммолар тармоқнинг инвесторлар учун жозибадорлигини чеклаб қўймоқда:

Биринчидан, қишлоқ хўжалигининг табиий-иқлим шарт-шароитлари (жуғрофий жойлашув, об-ҳаво ва иқлим шароитлари, экологик мувозанат ҳолати) таъсирига кучли боғлиқлиги бизнес юриштишнинг таваккалчиликка (рискка) ўта мойиллигини юзага келтиради. Фермер ва деҳқонлар манфаати томонидан ёндошсак, йил давомида маҳсулот етиштириш учун сарфланган харажатлар табиий офатлар (сел, жала, дўл, сув тошқини, қургўқчилик, кескин совук

⁹³ Чепик О.В. Финансовый механизм государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства. Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора экономических наук. Специальность 08.00.10 - Финансы, денежное обращение и кредит. – Ростов-на-Дону, 2012. – стр. 11.

⁹⁴ Д.Холмирзаева. Қишлоқ хўжалигига инвестиция жалб этиш самарадорлигини ошириш. Монография. – Т.: Фан, 2011. – 19 б.

тушиши, турли касалликлар ва зараркуналдар) туфайли бекорга созурилиши мумкин. Қулай об-ҳаво шароитида ҳосилнинг мўл бўлиши эса бозорга талабдан ортқича маҳсулотнинг киришига ва нархларнинг кескин пасайишига олиб келиши мумкин. Баъзан нархларнинг пасайиши маҳсулот таннархини қоплашга ҳам имкон бермаслиги оқибатида деҳқон ва фермерлар катта зарар кўради. Бу эса тармоқда нархлар ва даромадларнинг беқарорлигини юзага келтириб, ишлаб чиқариш самарадорлигининг пасайишига олиб келади ва хўжаликларнинг молиявий барқарорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабнинг нархга нисбатан ноэластиклиги ҳам тармоқда фаолият олиб боровчи тадбиркорлик субъектлари даромадларига салбий таъсир кўрсатади. Маълумотларга кўра, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига талабнинг нархга нисбатан эластиклик коэффициенти тахминан 0,20–0,25 га тенг, яъни маҳсулот сотиш ҳажмини 10 %га ошириш учун, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларини 40-50 %га пасайтиришга тўғри келади⁹⁵.

Учинчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари биологик жараёнлар билан боғлиқлиги туфайли уларни узоқ муддатда сақлаш ёки олис масофаларга ташиш имкониятлари чекланган. Қишлоқ хўжалигидан фарқли равишда саноат, савдо ёки хизмат кўрсатиш корхоналари ўз маҳсулотларига нарх белгилашда анча қулай мавқега эга. Чунки уларни бозор нархи қониқтирмаса, токи бозорда қулай вазият вужудга келгунга қадар товарларини сотмай сақлаб туриш мумкин. Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари эса сабзавот, мева ёки сут каби тез бузилувчан маҳсулотларни бозорда қулай вазият келишини кутиб, узоқ вақт сақлаб тура олмайди. Бу хил маҳсулотлар маълум муддат ўтгандан сўнг ўзининг истеъмол қийматини йўқотиши сабабли фермерлар бозорда ташкил топган нархлар даражаси билан қаноатланишга мажбур бўладилар.

Тўртинчидан, республикамизда мавжуд экин майдонларининг аксарият қисми ер ости сизот сувларининг яқинлиги ва бошқа сабабларга кўра у ёки бу даражада шўрланган. 2017 йилнинг 1 январи

⁹⁵ Campbell R. McConnel, Stanley L. Brue, Sean M. Flynn. Microeconomics: Principles, Problems and Policies. - New York. The McGraw-Hill Companies, Inc., 2012. P. 392.

ҳолатига шўрланган ерларнинг жамига нисбатан салмоғи 45,58 %га тенг бўлди (18.2-жадвал).

Суғориладиган ерларимизнинг қарийб ярми шўрлангани экин майдонларининг ҳосилдорлиги ва сифат кўрсаткичи бўлган балл бонитетига (100 баллик шкала бўйича ўртача 55 балл) салбий таъсир кўрсатмоқда. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги маълумотларига кўра суғориладиган ер майдонларининг 18,0 % ини I-IV классли ёмон ва ўртачадан паст ерлар ерлар, 53,0 %ини V-VI классли ўртача ерлар, 29,0 %ини VII-X классли яхши ва энг яхши ерлар ташкил этади. Кўришиб турибдики, ёмон, ўртадан паст ва ўртача ерларнинг жамига нисбатан салмоғи 71,0 %ни ташкил этади. Ер майдонларининг шўрланганлик даражаси юқорилиги ва сифат кўрсаткичларининг пастлиги экинлар ҳосилдорлигига салбий таъсир кўрсатиб, ерларнинг шўрини ювиш, тупроқ унумдорлигини ошириш билан боғлиқ катта миқдорда қўшимча сарф-харажатлар қилишга олиб келади.

18.2-жадвал

Республика бўйича 2006-2016 йилларда суғориладиган ерлар шўрланиш даражасининг ўзгариши динамикаси, жамига нисбатан %да

Ер турлари	2006 йил	2008 йил	2010 йил	2012 йил	2014 йил	2016 йил	2016 й. 2007 й.га нис., (+, -)
Шўрланмаган ерлар, жами	49,46	49,78	50,41	51,40	52,52	54,42	+ 4,96
Шўрланган ерлар, жами	50,54	50,22	49,59	48,6	47,48	45,58	- 4,96
шу жумладан:							
Кучсиз шўрланган	31,29	31,49	31,63	31,67	31,22	30,67	- 0,62
Ўртача шўрланган	15,46	15,23	14,95	14,20	13,63	12,61	- 2,85
Кучли шўрланган	3,79	3,50	3,01	2,73	2,63	2,30	- 1,49
Жами суғориладиган ерлар	100	100	100	100	100	100	

Манба: Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги маълумотлари асосида тузилган.

Келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, аграр секторда йирик инвестицияларсиз амалга ошириш қийин бўлган энг мухим масалалардан бири - суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, ирригация-суғориш тизимларини барпо этиш ва иш ҳолатида сақлаб туришни молиялаштириш ҳисобланади. Бу тадбирларни амалга ошириш ўта серхаражат бўлиб, уларни биргина фермер ва деҳқон хўжалиқларининг ўз маблағлари ёки тижорат банкларининг кредитлари ҳисобидан амалга ошириш мушкул. Шу туфайли мазкур мақсадлар учун давлат бюджетидан марказлашган инвестициялар киритишга катта эътибор қаратилмоқда (18.3-жадвал).

18.3-жадвал

Республикада “Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси” маблағлари ҳамда марказлашган давлат инвестициялари ҳисобидан 2008-2016 йилларда мелиоратив тадбирлар ва ирригация объектлари учун ажратилган маблағлар қиймати, млрд. сўмда

Маблағларни ишлатиш йўналишлари	2008 йил	2010 йил	2012 йил	2014 йил	2016 йил	2008-2016 й. жами
1. “Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси” маблағлари ҳисобидан:						
1. Мелиоратив объектларни қуриш ва реконструкция қилиш қиймати	21,6	63,8	83,5	133,1	186,5	897,3
2. Мелиоратив объектларни таъмир-лаш-тиклаш ишлари қиймати	38,6	59,2	90,5	118,1	212,7	921,4
3. Мелиоратив техникаларни лизинг-га етказиб бериш	29,3	27,2	25,7	29,0	38,0	250,5
Жами	89,5	150,2	199,7	280,2	437,2	2069,2
2. Давлат бюджетидан молиялаштирилган марказлашган инвестициялар ҳисобидан:						
Ирригация объектларини қуриш ва реконструкция қилишга	26,5	159,5	335,3	477,4	499,5	2766,9

Манба: Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ва “Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси” маълумотлари асосида тузилган.

Мамлакатимизда 2007-2012 ва 2013-2017 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш бўйича Давлат дастурлари доирасида “Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси” маблағлари ҳисобидан 2008-2016 йилларда жами 2 069,2 млрд. сўм маблағ ажратилган бўлиб, унинг 897,3 млрд. сўми мелиоратив объектларни куриш ва реконструкция қилишга, 921,4 млрд. сўми мелиоратив объектларни таъмирлаш-тиклаш ишларига ва 250,5 млрд. сўми мелиоратив техникаларни лизингга етказиб беришга сарфланган. Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дастурлари доирасида 2008-2016 йиллар давомида 6 616 км узунликда очиқ коллектор-дренаж тармоқлари, 1 264,4 км узунликда ёпиқ-ётик дренаж тармоқлари, 1 473 дона тик дренаж қудуқлар, 267 дона гидротехника иншоотлари, 179 та насос станциялари ва 6504 та кузатув тармоқларида куриш ва реконструкция ишлари олиб борилган. Шунингдек, 116 062,3 км очиқ, 7 098,8 км ёпиқ коллектор-дренаж тармоқлари, 254 та насос станциялари, 7 336 дона тик дренаж қудуқлари ва 11 876 та кузатув тармоқларида таъмирлаш-тиклаш ишлари олиб борилган.

Булардан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги орқали давлат бюджетидан молиялаштирилган дастурлар доирасида 2008-2016 йилларда жами 2 766,9 млрд. сўм маблағ сарфланган бўлиб, 1761, км каналлар, 292,0 км лотоклар, 270 дона гидротехник қурилмалар, 44 та насос станциялар, 1 581,3 млн. м³ сел-сув омборлари, 52,4 км қирғоқларни мустаҳкамлаш бўйича ирригация объектларини куриш ва реконструкция қилиш 1 507,0 минг гектар ерда суғориладиган ерларнинг сув таъминоти яхшилаш ишлари амалга оширилган.

“Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси” маълумотларига кўра, амалга оширилган тадбирлар натижасида: 2044,7 минг гектар суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшилانган; 190,84 минг гектар ерда ўрта ва кучли шўрланган майдонларнинг камайишига эришилган; 270,97 минг гектар ерда сизот сувлар сатҳи 2 метргача бўлган майдонларнинг камайишига эришилган; 1582,9 минг гектар ерларнинг мелиоратив барқарорлиги

сакланган. Натижада мелиоратив тадбирлар амалга оширилган хуудларда пахта хосилдорлиги 3-4 ц/га, ғаллада 4-5 ц/га ортишига эришилган.

Аммо 2-жадвал маълумотларига қарайдиган бўлсак, давлат бюджети ва мақсадли жамғарма орқали йирик маблағлар сарфланганига қарамай, ҳамон суғориладиган ерларнинг 45 %дан ортиқроғини у ёки бу даражада шўрланган ерлар ташкил этаётганини кўриш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 ноябрдаги ПҚ-3405-сонли “2018-2019 йилларда ирригацияни ривожлантириш ва суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дастури тўғрисида”ги қарори билан тасдиқланган “2018-2019 йилларда ирригацияни ривожлантириш, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш комплекс чора-тадбирлари дастури” бу тизимли ишларнинг давоми ҳисобланади.

Ҳозирги кунда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тадбирларининг деярли барчаси давлат бюджети ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги “Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашни молиялаштириш жамғармаси” маблағлари ҳисобидан молиялаштирилмоқда. Табиийки, республикада мавжуд суғориладиган ерларнинг 45 %дан ортиғи шўрланган шароитда бу тадбирларни молиялаштириш ҳажми етарли эмас. Фермер ва деҳқон хўжаликлари, хусусий инвесторлар маблағларини жалб этиш масаласи тармоқда рентабелликнинг пастлиги оқибатида хусусий капитал ҳажмининг камлиги, шунингдек, тижорат банклари ва халқаро молия ташкилотларининг кредитларини жалб этиш учун гаров таъминоти етишмаслиги оқибатида ўта чекланган.

Бешинчидан, тартибга солинмайдиган бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодиётнинг монополлашган тармоқларида нархлар соф рақобатли бозорга яқин бўлган аграр тармоқдагига нисбатан тезроқ ўсади. Илмий адабиётларда аграр сектор мукамал (соф) рақобатлашувчи бозор моделига энг мос келувчи тармоқлардан бири

сифатида қаралади⁹⁶. Бу турдаги бозорларда ишлаб чиқарувчилар (сотувчилар) ўзаро келишиб нарх белгилаш имконига эга эмас ва бозорда шаклланган нархлар даражаси билан қаноатланишга мажбур.

Аграр тармоққа моддий-техника ресурслари етказиб берувчи, турли хизматлар кўрсатувчи ва аграр сектор маҳсулотларини қайта ишловчи саноат корхоналари, шунингдек, маҳсулотларни фермер ва деҳқонлардан улгуржи нархларда сотиб олувчи савдо-тайёрлов корхоналари ҳудудларда камчиликни ташкил этиб, кўпинча монопол мавқега эгаллиги билан тавсифланади. Натижада, бир томондан, аграр ишлаб чиқарувчилар моддий-техника ресурслари ва хизматларни қиммат нархларда сотиб олишга мажбур бўлса, иккинчи томондан ўз маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари ва улгуржи савдо-тайёрлов ташкилотларига арзон нархларда топширишга мажбур бўладилар. Оқибатда кишлок хўжалиги маҳсулотлари нархлари билан тармоқда ишлатиладиган моддий-техника ресурслари ва хизматлар нархлари ўртасида “йирик диспаритет” вужудга келади. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, 2006-2016 йиллар давомида пахта хомашёсининг харид нархи 3,4 мартага ошгани ҳолда, аграр секторда ишлатиладиган тракторлар нархи 8,8, тиркамалар нархи 5,1, омов (плуг) 17,9, Аи-80 маркали бензин нархи 7,6, дизель ёнилғиси нархи 8,8, аммиакли селитра нархи 4,3 мартага ошган. Натижада пахта хомашёси ва моддий ресурслар нархлари ўсиши ўртасидаги диспаритет тракторлар бўйича 2,6, омовда (плуг) 5,3, бензинда 2,2, дизель ёнилғисида 2,6, мотор мойида 2,0, аммиакли селитрада 1,3, нитрокалций-фосфат (НКФУ) 1,4 мартани ташкил этди. Худди шундай ҳолатни бошоқли дон бўйича ҳам кузатиш мумкин.

Юқорида келтириб ўтилган ҳолатлар аграр секторда ишлаб чиқариш самарадорлигини пасайтиради ёки умуман зарарли қилиб қўяди (18.4-жадвал).

⁹⁶ Bradley R. Schiller. The Economy today. - 5 th ed. The McGraw-Hill Companies, Inc. New York, 1991. P. 703-704.

**Аграр секторда фойданинг шаклланиши ва рентабеллик
(зарарлилик (-)) даражаси, %да**

Кўрсаткичлар	2006 йил	2008 йил	2010 йил	2012 йил	2014 йил	2016 йил
Иктисодиётнинг жами тармоқларида шаклланган фойдада аграр секторнинг салмоғи	- 0,5	0,5	1,5	0,7	0,9	1,5
Тармоқда соф фойдани (зарарни (-)) сотилган маҳсулот таннархига нисбатан рентабеллик даражаси	- 1,2	2,2	5,1	6,0	8,6	13,5

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

Юқорида келтирилган 4-жадвалдан маълумки, 2006-2016 йилларда иктисодиётнинг барча тармоқларида шаклланган фойдада тармоқнинг улуши 0,5 дан 1,5 %гача, соф фойдани сотилган маҳсулот таннархига нисбати сифатида аниқланган рентабеллик (зарарлилик) даражаси эса 1,2 дан 13,5 %гачани, яъни ўртача 5,7 %ни ташкил этди.

Рентабеллик даражасининг пастлиги оқибатида молиялаштиришнинг барча манбаларидан аграр секторга инвестициялар жалб этиш ҳажмини етарли деб бўлмайди. Аграр сектор мамлакатимиз иктисодиётининг йирик тармоқларидан бўлишига қарамай (2017 й. ЯИМнинг 19,7 %и), 2006-2017 йилларда иктисодиётга киритилган жами инвестицияларда аграр секторнинг салмоғи 4,1 % дан 3,5 %гача қисқариб борди (18.5-жадвал).

Аграр секторда асосий капиталга киритилган инвестициялар таркиби

Кўрсаткичлар	2006 йил	2008 йил	2010 йил	2012 йил	2014 йил	2017 йил	2017 й.га нис. (+,-)
<i>Иқтисодиётга киритилган жами инвестицияларда аграр сектор салмоғи, %да</i>	4,1	2,7	3,5	4,8	4,1	3,5	- 0,6 п.
Аграр секторга киритилган жами инвестицияларнинг манбалари, %да							
- марказлашган давлат инвестициялари	27,5	22,7	32,9	33,5	37,0	23,2	- 4,3 п.
- корхона ва ташкилотлар маблағлари	25,4	17,3	17,3	22,3	21,0	38,1	+ 12,7 п.
- аҳоли маблағлари	0,4	0,2	2,4	0,5	0,4	0	- 0,4 п.
- банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	23,1	45,6	27,8	23,8	22,3	30,1	+ 7,0 п.
- чет эл инвестициялари ва кредитлари	22,6	14,2	7,1	12,2	10,9	8,0	- 14,6 п.
- бошқа манбалар	1,0	-	12,5	7,7	8,4	0,6	- 0,4 п.

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Аграр секторда юкори фойда олиш имкониятларининг чекланганлиги тармоққа хусусий инвестицияларни жалб этишга салбий таъсир кўрсатмоқда. Жумладан, 2006-2017 йиллар давомида аграр секторга киритилган жами инвестицияларнинг 22,7 дан 37,0 %гача (2017 й. 23,2 %) қисмини давлат бюджетидан молиялаштирилган марказлашган давлат инвестициялари ташкил этган бўлса, тижорат банклари кредитлари ва бошқа қарз маблағлари салмоғи 23,1 дан 30,1 %гача, корхона ва ташкилотлар маблағлари 25,4 дан 38,1 %га ошгани ҳолда чет эл инвестициялари ва кредитлари салмоғи 22,6 дан 8,0 %гача, аҳоли маблағлари салмоғи эса 0,4 дан 0,0 %гача камайиб борди. Келтирилган маълумотлардан маълумки, аграр секторга киритилаётган инвестицияларда ҳамон давлат бюджети маблағлари улуши йирик бўлиб, хусусий сектор маблағлари, айниқса аҳоли маблағлари ва хорижий инвестицияларни жалб этиш паст даражада қолмоқда.

Олтинчидан, иктисодиётнинг савдо, саноат, хизматлар каби тармоқларида капиталнинг айланиш тезлиги аграр тармоқдагига нисбатан бир неча марта юқори. Капитал қанча тез айланса шунчалик кўп фойда келтириши туфайли, қишлоқ хўжалигида капиталнинг секин айланиши тармоққа инвестиция жалб этиш имкониятларини чеклайди. Шу туфайли, тармоқ ривожига катта ҳисса қўшиши мумкин бўлган хусусий инвестицияларни, жумладан тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш масалалари кийинлигича қолмоқда.

Еттинчидан, бугунги кунда аграр сектордаги энг асосий муаммолардан бири – бу техника воситалари сони қисқариб, моддий ва маънавий жиҳатдан эскириб бораётганлиги билан боғлиқ. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитасининг маълумотларига кўра 2006-2016 йиллар давомида жами экин майдони 1,6 %га кенгайган бўлишига қарамай, фермер хўжаликлари ва аграр сектор корхоналарида мавжуд жами тракторлар сони 37,8 %га, пахта чигитини экиш ускуналари 36,6 %га, ғалла уруғини экиш ускуналари 43,3 %га, трактор тиркамалари 33,2 %га, ер ҳайдаш оочлар (плуглар) 42,6 %га, культиваторлар 28,6 %га, ғалла ўриш комбайнлари 32,5 %га қисқариб кетган.

Шу билан бирга, 2017 йилнинг 1 январи ҳолатига республикаимиз аграр секториди мавжуд тракторларнинг 58, чизелларнинг 72, бороналарнинг 80,0, молаларнинг 62, чигит экиш ускуналарининг 51, дон экиш ускуналарининг 83, культиваторларнинг 63, ғалла ўриш комбайнларининг 50 %ини хизмати муддати 10 йилдан ошган эскирган техникалар ташкил этган. 2005-2016 йилларда аграр секторда (ўрмон ва балиқчиликни қўшган ҳолда) асосий фондларнинг эскириш даражаси ўртача 35,2 %, янгиланиш коэффиценти эса ўртача 9,7 %га тенг бўлди. Шу даврда асосий фондларнинг чиқиб кетиш коэффиценти паст даражада (ўртача 3,4 %) қолганлиги, ҳамон унумдорлиги паст эски техникалардан фойдаланиш давом этаётганлигини кўрсатади.

Тадқиқотларга кўра, аграр ишлаб чиқаришнинг техник таъминотида яна қуйидаги муаммолар мавжудлигини таъкидлаш жоиз:

- пахта ва ғалладан ташқари бошқа қишлоқ хўжалиги

махсулотларини етиштириш жараёнларининг механизациялашув даражаси юқори эмас (боғдорчилик ва сабзавотчиликда 35-40 %, озуқа экинлари 50-75 %, шолчиликда 45-80 % атрофида⁹⁷);

- чорвачиликка ихтисослашган кўпчилик хўжаликларда тракторлар, автоматлаштирилган сут соғиш ускуналари, ўт ўриш ускуналари, озиклантириш линиялари, концентрат озуқа тайёрлайдиган мини цехлар, техника воситаларини сақлайдиган ёпик саройлар етишмайди;

- мавжуд машина-трактор парклари (МТПлар) асосан пахтачилик ва ғаллачилик тармоқларига хизмат кўрсатишга мослашган. Мева-сабзавотчилик, боғдорчилик ва чорвачиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари бир томондан махсус техника воситаларининг етишмаслиги, иккинчи томондан эса МТПлар хизматларидан етарли фойдалана олмаслигидан кийин аҳволда;

- тармоқда техника воситаларидан фойдаланиш мавсумий характерга эгаллиги улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш билан боғлиқ муаммоларни келтириб чиқаради (айниқса ўрим-йиғим комбайнлари, уруғ экиш ускуналари ва шу каби бошқа техника воситаларда). Чунки қиммат турадиган юқори унумли техникалардан қисқа вақт давомида фойдаланилиб, улар йилнинг кўп қисмида бекор туриб қолади-ки, бу ҳолат техника воситаларидан оптимал фойдаланиш ва иқтисодий самарадорликка салбий таъсир кўрсатади.

Гарчи мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини юқори унумли машиналар ва техника воситалари билан таъминлаш борасида бир қатор давлат дастурлари қабул қилинган ва уларни ҳаётга тадбиқ этиш бўйича йирик чора-тадбирлар амалга оширилган бўлсада, қишлоқ хўжалигининг техника воситаларига бўлган талабини тўлиқ қондирилган деб бўлмайди.

Сакқизинчидан, ҳудудларда инвестиция фаолиятини самарали йўлга қўйиш, хориждан истиқболли инвесторларни қидириб топиш ва лойиҳаларга жалб этиш билан шуғулланувчи малакали мутахассислар етишмайди.

Тўққизинчидан, қишлоқ жойларда инвестицион лойиҳаларни муваффақиятли амалга ошириш учун зарур бўладиган

⁹⁷ Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги маълумотлари.

инфратузилмалар, транспорт, муҳандислик ва ахборот-коммуникация тармоқлари: равон йўллар, электр ва газ узатиш тармоқлари, интернет, замонавий алоқа ва муҳандислик тизимлари, хизмат кўрсатиш ва сервис бўйича инфратузилмалар бугунги кун талаблари даражасида ривожланмаган.

Республикада аграр секторнинг ривожланишига турли омиллар таъсирини баҳолаш мақсадида кўп омилли чизиқли эконометрик моделни қўллаймиз. Моделда амалга оширилган ҳисоб-китоблар асосида аниқландики, хусусий корреляция коэффицентлари, яъни натижавий омил – 2016 йил таққослама нархларида қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қиймати (Y) ва унга таъсир этувчи омиллар: қишлоқ хўжалиги экин майдони (X_1) ўртасида сушт (0,5451), қишлоқ хўжалигида асосий капиталга киритилган инвестициялар (X_2) ўртасида зич (0,9649), қишлоқ хўжалигининг асосий фондлари қиймати (X_4) ўртасида зич (0,9912) ва қишлоқ хўжалигига сув сарфи ўртасида жуда сушт (0,1559) тўғри боғлиқлик, қишлоқ хўжалигида банд бўлган аҳоли сони (X_3) ўртасида ўртача (0,8567) ва экинларга минерал ўғит солиш ҳажми (X_5) ўртасида зич (0,9432) тескари алоқа мавжуд.

Улар асосида қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қиймати ва унга таъсир этувчи омиллар ўртасидаги боғлиқликнинг кўп омилли эконометрик моделини тузамиз ва у қуйидаги кўринишга эга:

$$y = 39662,6759 + 2,6723x_1 + 4,1361x_2 - 11,2902x_3 + 1,5466x_4 - 2,7368x_5 + 0,074x_6 \quad 1)$$

(3,222) (0,788) (2,039) (-4,093) (8,338) (-0,424) (1,214)

Мазкур моделга (1) кўра, унга киритилган омиллар таъсирида натижавий омил ҳисобланган қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг (Y) ўртача ўсиш қийматлари аниқланган. Унга кўра қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг (X_1) бир минг гектарга ошиши қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қийматини (Y) 2,6723 млрд. сўмга; асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг (X_2) бир млрд. сўмга ошиши қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қийматини (Y) 4,1346 млрд. сўмга; тармоқда асосий фондлари қийматининг (X_4) бир млрд. сўмга ошиши қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қийматини (Y) 1,5466 млрд. сўмга сўмга ошишига олиб келади.

Бунда: $R^2 = 0,9945$, текисланган $R^2 = 0,9911$ га тенг. Демак, натижавий омил моделга киритилган омиллар билан етарлича зич алоқада. Яъни қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қийматининг ўзгариши 99,45 % моделга киритилган омилларга, қолган 0,55 %и эса ҳисобга олинмаган омиллар таъсирга боғлиқ.

Моделнинг ўрганилаётган жараёнга мослиги ва статистик аҳамиятлилигини аниқловчи Фишернинг F-мезонини ҳисобланган қиймати $F_{ҳисоб} = 299,61$, жадвал қиймати $F_{жадвал} = 4,74$ га тенг. $F_{ҳисоб} > F_{жадвал}$ бўлиб, модель шартини қаноатлантиради.

Корелляция коэффицентларининг ишончлилигини аниқловчи Стъюдентнинг t-мезонининг жадвал қиймати $t_{жадвал} = 1,28$ га тенг. Қаралаётган моделда қишлоқ хўжалиги экин майдонлари ҳажми (X_1), асосий капиталга киритилган инвестициялар (X_2) ва асосий фондлари қиймати (X_4) омиллари юқоридаги мезонни қаноатлантиради.

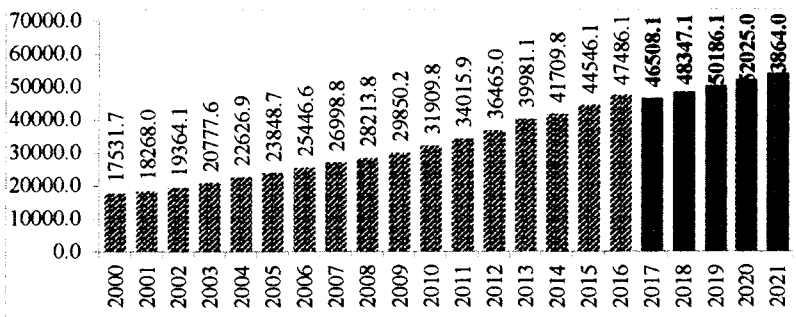
Натижавий омилнинг қолдиқларидаги автокорреляцияни текширувчи Дарбин-Уотсон мезони қиймати $DW_{мезони} = 2,72$ га тенг (меъёр бўйича 2 атрофида). Бу эса натижавий омил қолдиқларида автокорреляция мавжуд эмаслигини кўрсатади. Мазкур кўрсаткичлар моделда олинган барча натижалар адекват эканлиги ва ишончлилигини тасдиқлайди.

Моделимизнинг аҳамияти шундаки, у бизга қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти ўсишига таъсир этувчи омилларнинг энг таъсирчанларини аниқлашга ёрдам беради. Ушбу моделга кўра қишлоқ хўжалигида асосий капиталга киритилаётган инвестициялар ва қишлоқ хўжалиги асосий фондларининг натижавий омил бўлган қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти ўсишига таъсири бошқа омилларга нисбатан сезиларли даражада юқоридир. Бундан хулоса қилиш мумкинки, қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг барқарор ўсишини таъминлаш учун асосий капиталга киритилаётган инвестициялар ҳажми ва асосий фондлар билан қуролланиш даражасини кескин ошириш мақсадга мувофиқ.

Келтирилган модель (1) асосида қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти ва унга таъсир кўрсатувчи омиллар сарфининг 2000-2016 йиллардаги қийматлари асосида вақт бўйича тренд моделлардан

фойдаланиб, қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қийматининг 2017-2021 йиллар бўйича ўсиш прогнозини ишлаб чиқдик (18.1-расм).

Прогнозга кўра, агар 2000-2016 йилларда моделга киритилган омиллар ўзгаришининг тренди сақланиб қолса, 2021 йилга бориб, қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қиймати 53 864,0 млрд. сўмгача етиши мумкин.

18.1-расм. Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қийматининг динамикаси ва прогнози (2016 й. нархларида, млрд. сўм)

Манба: муаллиф ишланмаси.

Юқорида келтирилганлар асосида аграр секторга инвестициялар жалб этишни фаоллаштириш орқали тармоқни барқарор ривожлантириш учун қуйидаги тадбирларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексининг 282-моддасининг

24-бандида мелиорация ишлари амалга оширилаётган суғориладиган ерлар, ишлар бошланганидан эътиборан беш йил муддатга солиқдан озод этилиши белгилаб қўйилган. Албатта, бу имтиёз қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларига ижарага бириктирилган суғориладиган ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилашга бўлган рағбатини оширади.

Бизнингча, суғориладиган ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилаш тадбирларига давлат бюджети маблағларига қўшимча

равишда тижорат банкларининг узоқ муддатли (5-10 йиллик) инвестицион кредитларини жалб этиш, асосий кредитни қайтариш муддатига камида 2 йиллик имтиёзли давр қўллаш ва кредит фоиз тўловларини тижорат банкларига давлат бюджетидан қоплаб бериш амалиётини жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Россия Федерациясининг (РФ) “2014-2020 йилларда Россия қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар мелиорациясини ривожлантириш” федераль мақсадли дастурига кўра, мелиорация объектларини куриш ва қайта таъмирлашга олинган кредитлар фоиз тўловларининг РФ Марказий банки қайта молиялаш ставкасининг 2/3 га тенг қисми давлат бюджетидан қоплаб берилади⁹⁸ (РФ Марказий банкининг қайта молиялаш ставкаси 17.12.2018 йилдан 7,75 %).

Бу тажрибанинг амалга киритилиши суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ишларини жадаллаштиради ва ерларнинг унумдорлиги ошиши ҳисобига экинлар ҳосилдорлигини ошишига олиб келади. Шу билан бирга, агар кредитнинг фоиз тўловлари давлат бюджетидан қоплаб берилса, хўжаликлар ягона ер солигини тўлашдан 5 йилга озод бўлиш учун ҳам бу тадбирдан манфаатдор бўлади.

2. Сув захираларининг тақчиллиги шароитида сувни тежовчи суғориш усулларини қўллаш улардан оқилона фойдаланиш ва ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг асосий омилларидан бўлиб қолмоқда. Шу туфайли суғоришнинг замонавий ва сувни тежовчи технологияларини жорий этишга қаратилган мақсадли давлат дастурларини амалга оширилиши республикамызда мавжуд сув танқислиги шароитида муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 27 декабрдаги “Пахта хом ашёсини етиштиришда томчилатиб суғориш технологияларидан кенг фойдаланиш учун қулай шарт-шароитлар яратишга оид кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-4087-сонли қарори ва унинг ижросини таъминлаш учун қабул

⁹⁸ www.mex.ru. «Правила предоставления и распределения субсидий из федерального бюджета бюджетам субъектов Российской Федерации на возмещение части затрат на уплату процентов по кредитам, полученным в российских кредитных организациях, и займам, полученным в сельскохозяйственных кредитных потребительских кооперативах» (Утвержден постановлением Правительства РФ от 28 декабря 2012 г. № 1460).

қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 6 февралдаги “Пахта хом ашёси етиштирувчиларнинг томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилиш билан боғлиқ харажатларини қоплаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 103-сонли қарорига мувофиқ:

- томчилатиб суғориш технологиясини жорий этиш билан боғлиқ харажатларнинг умумий суммасидан қатъи назар, пахта хом ашёси етиштирувчиларнинг томчилатиб суғориш тизими жорий этилган майдоннинг ҳар бир гектари учун Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетидан бир марталик 8 млн. сўм субсидия ажратилади. Давлат бюджетидан ажратиладиган субсидия пахта хом ашёси етиштирувчиларнинг томчилатиб суғориш технологиясини жорий этиш билан боғлиқ харажатларини қоплашга, шу жумладан ушбу мақсадга жалб этилган кредит бўйича қарздорликларини қоплашга йўналтирилади.

- томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилган пахта хом ашёси етиштирувчиларнинг томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилиш ва уларнинг бутловчи қисмларини сотиб олиш учун бир гектарга 20 млн. сўмдан ошмайдиган қисмига ажратиладиган кредитлар бўйича белгиланган фоиз харажатларини қоплаш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси маблағлари ҳисобидан, пахта хом ашёси етиштирувчининг кредит мажбуриятлари бўйича фоиз харажатларининг 10 фоизли пункт миқдорида амалга оширилади.

Фикримизча, сув тежовчи технологияларнинг муҳим аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун куйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- томчилатиб суғоришни жорий этишга субсидия ва бу билан боғлиқ кредит фоизларининг 10 пунктга тенг қисмини қоплаб бериш амалиётини фақат пахта хомашёси етиштиришга эмас, балки интенсив боғлари, сабзавот ва бошқа экинларга ҳам жорий этиш;

- тижорат банкларининг томчилатиб суғоришни кредитлашдаги иштирокини рағбатлантириш мақсадида уларга кредит бўйича фоиз

ставкаларининг 10 пунктини эмас, балки камида 50 %гача қисмини давлат бюджетидан қоплаб бериш;

- зарур даражага эришилгунга қадар томчилатиб суғоришни жорий этишга йўналтирилган мақсадли давлат дастурларини ҳар 5 йилда қабул қилиш ва амалга ошириб бориш ҳамда бу мақсадлар учун давлат бюджетидан марказлашган давлат инвестицияларини мунтазам ажратиб бориш ва кенгайтириш мақсадга мувофиқ.

Келтирилган тавсияларни амалга ошириш аграр тармоқда кучайиб бораётган сув тақчиллиги муаммосини бартараф этиш, ишлаб чиқаришга моддий-меҳнат сарфларини сезиларли даражада тежаш эвазига рентабелликни ошириш, экинлар ҳосилдорлигини янада ошириш ва суғориладиган ерлар мелиоратив ҳолатини яхшилашга олиб келади.

3. Илгор хорижий мамлакатлар тажрибаси шундан дарак берадики, иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги босқичида аграр ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан замонавий техника ва технологиялар билан курулганишга боғлиқ бўлиб бормоқда. Демак, тармоқни барқарор суръатлар билан ривожлантириш учун унинг техника парқини юксалтиришга жиддий эътибор қаратиш лозим бўлади.

Энг аввало республиканинг ички имкониятларига ва хорижий инвестицияларга кенг таянган ҳолда, кичик ва ўрта қувватли универсал ҳамда махсус тракторлар ва машиналарни серияли ишлаб чиқариш долзарб масалага айланмоқ. Шу муносабат билан қишлоқ хўжалиги машинасозлигига марказлашган давлат инвестицияларини, тижорат банклари кредитларини ва тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш талаб этилади.

Кейинги йилларда қишлоқ хўжалиги техникалари нархларининг қимматлашиб бораётганлигидан кўпчилик фермер ва деҳқон хўжаликлари уларни сотиб олиш имкониятига эга эмас. Уларга мўлжалланган техника воситаларининг нархларини арзонлаштириш имкониятларини кидириб топиш ва бунда биринчи навбатда давлатнинг кўмагига таяниш муҳимдир. Қиммат турадиган юқори унумли қишлоқ хўжалиги техникалари ва машиналарини ишлаб чиқарувчи заводларнинг дилерлик тармоқлари орқали кредитга сотиш

(товар кредити) амалиётини кенг жорий этиш, бунда кредитни қайтаришни техниканинг нархидан келиб чиқиб ўрта (3-5 йил) ва узоқ (6-10 йил) муддат муддатларга белгилаш яхши самара беради.

Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларини техника воситалари билан таъминлашни молиялаштиришда тижорат банкларининг узоқ муддатли ва паст фоиз ставкаларидаги инвестицион кредитларининг аҳамияти катта. Қишлоқ хўжалиги техника воситаларини сотиб олиш учун ажратаётган кредитларда имтиёзли фоиз ставкаларидаги узоқ муддатли (камида 6-10 йил) инвестицион кредитлар улушини кескин ошириш тармоқнинг техник қуролланиш даражасини оширишга хизмат қилади. Шу билан бирга жаҳон амалиётидан келиб чиқиб, кредит учун фоиз тўловларининг камида 50 %ини тижорат банкларига давлат бюджетидан қоплаб бериш амалиётини жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун бино-иншоотлар, томчилатиб сўғориш тизимлари, иссиқхоналар, гўшт-сут етиштириш мажмуалари қуришга инвестициялар қийматининг бир қисмини давлат бюджетидан қоплаб бериш тармоқни модернизациялаш ва унумдорлигини оширишга муҳим ҳисса қўшиши мумкин. Маълумот ўрнида ЕИда ишлаб чиқаришга капитал қўйилмалар қийматининг 50-75, насли чорва моллари харид қилиш қийматининг 30 %гача қисми, РФда гўшт-сут фермалари ва иссиқхоналар қуриш харажатларининг 20 %и бюджетдан қоплаб берилди.

4. Аграр секторга хос бўлган таваккалчилик хатарларининг юқорилиги ва фермерларнинг молиявий жиҳатдан бақувват эмаслиги тижорат банкларини уларни кредитлашда эҳтиёткорлик билан ёндошишга мажбур этади. Энг асосий муаммолардан бири аксарият деҳқон ва фермер хўжаликларида кредит олишда талаб этиладиган кредит қийматининг 120 %ига тенг миқдордаги гаров таъминоти учун мол-мулк ёки бошқа турдаги воситаларнинг етишмаслигидир. Фикримизча, қишлоқ хўжалигининг табиий-иқлим шароитлари ва рискка ўта мойиллиги ҳамда мамлакат озик-овқат хавфсизлиги учун юксак аҳамиятини эътиборга олиб, тармоқни молиялаштириш ва кредитлаш тизимида давлат иштирокини ҳар томонлама кучайтириш мақсадга мувофиқ.

Хорижий мамлакатларда бу борада катта тажрибалар тўпланган. Жумладан, Европада “Қишлоқ хўжалиги кафолат жамғармаси (European Agricultural Guarantee Fund (EAGF))” ва “Қишлоқ хуудларини ривожлантириш жамғармаси (The European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD))” фаолият кўратади⁹⁹. Улар қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга давлат субсидиялари ажратиш билан бирга, кредитлар учун кафолат бериш вазифасини ўғайди.

РФда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг тижорат банкларидан олган кредитлари бўйича фоиз ставкаларининг бир қисмини давлат бюджетидан субсидиялаш 9 йўналишда амалга оширилади. Жумладан, қисқа муддатли (1йилгача) ва узоқ муддатли (2-15 йилгача) кредитлар учун фоиз тўловларининг ўсимликчиликда РФ Марказий банки қайта молиялаш ставкасининг 2/3 қисми, сутчиликка 80 %и, гўшт ишлаб чиқаришга 100 %игача давлат томонидан қоплаб берилади¹⁰⁰.

Аграр секторни кредитлаш тизимини яна куйидаги йўналишларда такомиллаштириш мақсадга мувофиқ:

- интенсив боғлар, замонавий иссиқхоналар, сут-гўшт йўналишида йирик чорвачилик фермалари ва бўрдоқчилик комплекслари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари ва логистика марказлари қуриш, техника воситалари, асбоб-ускуналар харид қилиш ва инновацион технологияларни ўзлаштиришга йўналтирилган, муддати 5-10 йил ва ундан ортиқ бўлган (асосий воситаларнинг амортизация муддатига мос) инвестицион лойиҳалар бўйича тижорат банкларининг кредитлари бўйича фоиз тўловларининг камида 50 %ини давлат бюджетидан қоплаб бериш амалиётини ривожлантириш;

- кредит таваккалчилигини суғўрталовчи институционал тузилмаларни ривожлантириш ва бунда давлат иштирокини кенгайтириш;

⁹⁹ EC DG Agriculture and Rural development. www.ec.europa.eu/agriculture.

¹⁰⁰ www.mcx.ru. “Правила предоставления и распределения субсидий из федерального бюджета бюджетам субъектов Российской Федерации на возмещение части затрат на уплату процентов по кредитам, полученным в Российских кредитных организациях, и займам, полученным в сельскохозяйственных кредитных потребительских кооперативах” (Утвержден Постановлением Правительства РФ от 28 декабря 2012 г. № 1460)

- бошланғич сармоя ва микрокредитлар қийматини ошириш ва кайтариш муддатини узайтириш;

- бўлғуси ҳосилни ва ерларни узоқ муддатли ижарага олиш ҳуқуқини кредит кафолати учун қабул қилишга имкон берувчи ҳуқуқий-меъёрий асосларини яратиш ва ернинг қийматини Давлат ер тузиш, картография, геодезия ва кадастир идораси белгилаган қийматда гаровга қўйиш механизмини ривожлантириш.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, юқорида келтирилган фикр-мулоҳазалар ҳамда тавсияларимиз аграр секторга инвестициялар жалб этишни фаоллаштириш орқали тармокни барқарор ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатади.

19-§. АГРАР СОҲАГА ЗАМОНАВИЙ РЕСУРСТЕЖАМКОР ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

Қишлоқ хўжалиги республикамиз иқтисодиётининг йирик тармоқларидан бири, мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлигининг таянчи ҳисобланади.

Жаҳон мамлакатларида аҳоли сонининг сезиларли даражада кўпайиб бораётганлиги ва иқтисодиёт тармоқларининг жадал суръатларда ривожланаётганлиги сувга бўлган талабнинг кескин ортишига сабаб бўлмоқда. Бунинг натижасида дунёнинг кўплаб минтақаларида сув танқислиги кузатилмоқда. Олимларнинг таъкидлашича, «2030 йилга бориб жаҳон аҳолисининг 47 фоизи сув танқислиги шароитида яшашга мажбур бўлади»¹⁰¹. Ҳозирги кунда жаҳон бўйича истеъмол қилинадиган сувнинг 70 фоизи қишлоқ хўжалиги ҳиссасига тўғри келади. Аксарият ривожланган хорижий давлатларда сув таъминотини ташкил этиш, молиялаштириш ва бошқариш ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда сув хўжалигини бошқариш тизими тубдан ислоҳ қилинди, сув ресурсларидан мақсадли ва оқилона фойдаланиш ишлари амалга оширилди ҳамда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланди. Бунинг натижасида сувдан лимит бўйича фойдаланишга ўтилганидан кейин сўнгги 15 йил давомида бир гектар ҳисобига сувни йўқотиш ҳажми 10-12 фоизга камайди¹⁰², сув хўжаликлари фаолиятининг миқдор ва сифат кўрсаткичлари яхшиланди. Ушбу тадбирлар қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги ўсиши ва мазкур тармоқнинг барқарор ривожланишга асос яратди. Шу билан бирга, бугунги кунда қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш бўйича ўз ечимини қутаётган муаммолар ҳам мавжуд бўлиб, жумладан, сувни етказиб бериш, сувдан фойдаланиш ишларини самарали бошқариш, сувга ҳақ тўлаш тартиб-қоидалари ҳамда шартнома мажбуриятларини

¹⁰¹ www.un.org-Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг расмий сайти,

¹⁰² www.agro.uz. - Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг расмий сайти.

бозор муносабатларига мослаштириш ва аграр соҳага замонавий ресурстежамкор инновацион технологияларни жорий этиш долзарб масалалардан ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да «суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш, мелиорация ва ирригация объектлари тармоқларини ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш соҳасига интенсив усулларни, энг аввало, сув ва ресурсларни тежайдиган замонавий инновацион агротехнологияларни жорий этиш» бўйича устувор вазифалар белгиланган. Ушбу вазифаларни самарали ечим топиши қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан фойдаланишни бошқариш механизмларини такомиллаштиришни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси қабул қилинган дастлабки йилданок мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги соҳасига янги замонавий инновацион технологиялар, ресурстежамкор ва самарали агротехника усулларини жорий этиш, қишлоқ хўжалиги экинлари селекцияси, уруғчилигини ривожлантириш, уларни ҳудудларнинг тупроқ ва иқлим шароитини ҳисобга олиб нав бўйича жойлаштириш, ўсимликларни химоя қилиш, зараркунандалар ва касалликлар тарқалишининг олдини олиш мақсадида фитосанитария назоратини амалга ошириш, ердан унумли фойдаланиш, интенсив технологияларни қўллаш, қишлоқ хўжалигини модернизациялаш, техник жиҳатдан янгилаш, механизациялаштириш ва кимёлаштириш бўйича сиёсатни юритиш, чорвачилик, паррандачилик ва балиқчиликда наслчилик ишларини, сервис хизматларини ривожлантириш, пиллачиликни ривожлантириш, чет эл инвестицияларини ва грантларни жалб этиш асосида соҳанинг иқтисодий самарадорлигини оширишга қаратилган тизимли ишлар амалга оширилди ва амалга ошириляётган иқтисодий ислоҳотлар

Ўзининг самарали натижаларини бермоқда. Эришилган бундай ютуқлар эса, бевосита узоқни кўзлаб амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар, жумладан аграр соҳада замонавий ресурстежамкор инновацион технологияларни жорий этиш механизмини такомиллаштириш борасидаги чора-тадбирлар билан чамбарчас боғлиқдир.

Кейинги икки йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти раҳбарлигида қишлоқ хўжалигида туб ислохотлар, таркибий ўзгаришлар амалга оширилди. Қишлоқ хўжалигини комплекс ривожлантириш, соҳага инновацион технологияларни кенг жорий этиш, маҳсулотлар экспортини ошириш, соҳада бозор муносабатларини жорий этиш, қайта ишлаш ва экспорт инфратузилмасини ривожлантириш бўйича жуда кўп ишлар қилинди. Фермер ва деҳқонларнинг даромадини ошириш мақсадида янгича тизим жорий қилиниб, кўплаб долзарб масалалар ҳал қилиб берилди.

Жумладан, 2008 - 2017 йиллар мобайнида Давлат бюджетидан 2 172,8 км ирригация тизимлари, 368,8 км лотокли суғориш тармоқлари, 347 дона гидротехник иншоотлар, шунингдек, 83,7 куб м/сек умумий сув узатиш ҳажмига эга бўлган насос станциялари, умумий ҳажми 1 581,3 млн куб/м бўлган сув омборлари ва бошқа объектларни қуриш ва реконструкция қилиш учун 3,2 трлн сўмдан ортиқ маблағ ажратилди, бунинг натижасида 1,7 млн гектардан ортиқ суғориладиган майдонларнинг сув таъминотини яхшилашга эришилди.

Бундан ташқари, ушбу давр ичида мелиорация объектларини қуриш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш ишларига 2,5 трлн сўм ажратилиб, 2,5 млн гектар суғориладиган майдонларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланишига, ер ости сувларининг барқарорлиги таъминланишига ва меъёрда ушлаб турилишига эришилди.

Етарли миқдорда маблағ ажратилишига қарамасдан соҳадаги ишларнинг ҳақиқий ҳолати таҳлили қишлоқ хўжалигида, айниқса, пахта хом ашёсини етиштиришда илмий асосланган агротехника тадбирларини амалга ошириш ва суғоришнинг сувни тежайдиган технологияларини жорий этишда жиддий қолоқликларга йўл қўйилаётганлигидан далолат бермоқдаки, буларга биринчидан,

томчилатиб суғориш технологияларини жорий этиш, мазкур технологияларни қўллаётган маҳсулот ишлаб чиқарувчиларни, шунингдек, томчилатиб суғориш тизимлари ва ушбу тизимларни бутловчи қисмлар билан таъминловчи маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг самарали механизмлари мавжуд эмаслиги, иккинчидан, юқори ҳосилдорликка, табиий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишга эришишни таъминлайдиган, республиканинг тупроқ-иқлим ва бошқа шароитларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилишнинг илмий асосланган агротехника коидалари мавжуд эмас.

Шу нуқтаи назардан қишлоқ хўжалигида инновацион технологиялар, илмий ишланмалар, айниқса, томчилатиб суғориш технологиясини кенг жорий қилиш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 27 декабрь, “Пахта хом ашёсини етиштиришда томчилатиб суғориш технологияларидан кенг фойдаланиш учун қулай шарт-шароитлар яратишга оид кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4087-сон қарорида мамлакатимизда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш бўйича чоралар кўрилди.

Қарорга асосан Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан пахта хом ашёси ишлаб чиқарувчиларига томчилатиб суғориш технологияларини жорий қилиш учун пахта хом ашёси экиладиган майдоннинг ҳар бир гектарига 8 млн сўм субсидия тақдим этилиши ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси маблағлари ҳисобидан пахта хом ашёси ишлаб чиқарувчиларига томчилатиб суғориш тизимларини куриш, реконструкция қилиш ва уларнинг бутловчи қисмларини сотиб олиш учун ажратиладиган кредитлар бўйича фоиз харажатлари тижорат банклари томонидан белгиланган фоиз ставкасидан бир гектарга 20 млн сўмдан ошмайдиган қисмининг 10 фоизли пункти миқдорида қопланиши белгиланган.

Қишлоқ хўжалигига сувни тежовчи технологияни қўллаш ҳисобига 50-60 фоиз сувни иқтисод қилиш мумкин. Биргина кўчма эгилувчан қувурлардан фойдаланиш сувни 10-15 фоизга, томчилатиб суғориш эса 35-65 фоизга тежаш имконини беради. Лекин, томчилатиб суғориш тизими жуда кам майдонларда жорий этилган, холос.

Шундан келиб чиқиб, 2019-2021 йилларда пахта-тўқимачилик кластерлари ва фермерлар пахта майдонида томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилиш кўламини кенгайтириш зарурлиги Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан таъкидланди.

Сув заҳираларининг тақчиллиги шароитида суғориш усуллариининг эскилиги ҳамда кўп сув талаб қилиши озик-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлаш йўлида тусиқ ҳисобланади. Шу туфайли Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 09 январдаги “Фермер хўжаликлари ва бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари ер майдонларини мақбуллаштириш ҳамда қишлоқ хўжалиги экин ерларидан самарали фойдаланишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 14-сонли қарорида қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан тупроқ унумдорлигини ошириш ҳамда ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ҳамда замонавий ресурс тежамкор инновацион техноло-гияларни кенг жорий этиш масалаларига эътибор қаратилмаяпти, жумладан, томчилатиб суғориш тизими бор-йўғи 43,1 минг гектар ёки жами суғориладиган майдоннинг атиги 1 фоизида жорий қилинганлиги – айтилиб, бу ўз навбатида қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишда тизимли муаммолар мавжудлиги соҳани барқарор ривожлантиришга салбий таъсир этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг маълумотларига кўра, республика буйича ғўзани томчилатиб суғоришда сув сарфи 30-40, меҳнат сарфи 50-60, минерал ўғитлар сарфи 50 %гача, ёнилғи мойлаш материаллари сарфи эса 2,7 мартага қисқаради. Сувдан фойдаланиш коэффиценти 20 %га ошади.

Томчилатиб суғоришнинг афзалликлари

Экин тури	Сув сарфи тежами, %да	Меҳнат сарфи тежами, %да	Минерал ўғит тежами, %да	Ҳосилдорликнинг ошиши
Пахта	30-40	50-60	Экин турига қараб 50% гача	90-150 % (50-55 ц/га)
Боғлар ва тоқзорлар	40-60	25-30		20-25% (олма-60 тон/га, узум-5.0 тон/га)
Сабзавот-полиз экинлари	5-55	50-60		55-65 % (помидор: очик ерда-130-140 тон/га, иссиқхонада-500 тон/га, картошка- 45 тон/га)

Манба: Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлигининг маълумотлари асосида.

Булардан ташқари: тупроқ эрозияси тухтайди, ер ости сизот суви сатҳи пасаяди ва ерларнинг шурланиши камаяди; тупроқ қотмайди, қатор ораларини культивация қилиш ва эгат олиш ишлари камаяди; ўғит сув билан берилиши туфайли уни экинлар томонидан ўзлаштирилиш даражаси ортади ва ўғит сепиш билан боғлиқ техника харажатлари тежаллади; электр қуввати, ёнилғи-мойлаш (ЁММ) ва бошқа материалларнинг кўп миқдорда тежалишига эришилади; тупроқдан сув кам бугланади, сувнинг беҳуда оқиб кетмаслигига эришилади; экинларнинг илдиз қатлами намлик билан доимий таъминланиб, сув ва озик моддаларни олишига имконият яратилади. Бу ҳолда ўсимлик ўз энергиясини тулалигича ҳосилини кўпайтиришга йуналтиради.

Юқорида келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, томчилатиб суғориш технологиясининг босқичма-босқич жорий этиб борилиши ва глобал сув танқислиги шароитида экинларни суғориш муаммосини самарали ҳал қилинишига қўйидаги тавсиялар имкон яратиши мумкин:

– томчилатиб суғориш технологиясини жорий этишни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларини қишлоқ хўжалиги экинларининг бошқа турларини ишлаб чиқарувчиларга ҳам татбиқ этиш;

– томчилатиб суғориш технологиясини жадал ва тўлиқ жорий этишда барча кишлок хўжалиги экинларини ишлаб чиқарувчиларига ҳукукий ва ташкилий-техник ёрдам кўрсатиш;

– томчилатиб суғориш технологияларини жорий этадиган маҳсулот ишлаб чиқарувчиларига сервис ташкилотлари ҳамда томчилатиб суғориш тизимини ишлаб чиқарувчилар томонидан сифатли сервис хизмат кўрсатилишини ташкил этишни таъминлаш;

– томчилатиб суғориш тизимларини куриш бўйича намунавий лойиҳаларни тақдим этиш орқали суғоришнинг сувни тежайдиган технологияларини жорий этиш услубларини ўзлаштиришда амалий ёрдам кўрсатиш;

– кишлок хўжалиги экинларини ишлаб чиқарувчиларига томчилатиб суғориш технологияларини жорий этиш учун кредит олишда амалий кўмаклашиш;

– сувни тежайдиган суғориш технологияларнинг жорий қилинишини ва ундан фойдаланиш самарадорлигини, жумладан суғориш суви, минерал ўғитлар ва бошқа моддий-техник ресурсларни ишлатиш ҳажмларини қисқартириш кўрсаткичларининг тизимли мониторинг қилинишини ташкил этиш лозим.

Глобал сув тақчиллиги кучайиб бораётган шароитда томчилатиб суғоришнинг мамлакатимиз кишлок хўжалиги учун катта аҳамият касб этишини ҳамда бу тизимнинг юқорида келтириб утилган афзалликларини эътиборга олган ҳолда ҳар 5 йилда мақсадли давлат дастурларини қабул қилиш ва тизимли амалга ошириб бориш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, бу мақсадларга давлат бюджетидан марказлашган инвестицияларни ажратишни кенгайтириш лозим.

Хулоса қилиб айтганда, келтирилган тавсияларни амалга ошириш аграр тармоқда кучайиб бораётган сув тақчиллиги муаммосини бартараф этиш, ишлаб чиқаришга моддий-меҳнат сарфларини сезиларли даражада тежаш эвазига рентабелликни юксалтириш, экинлар ҳосилдорлигини янада ошириш ва суғориладиган ерлар мелиоратив ҳолатини яхшилашга олиб келади.

20-§. АГРОСАНОАТ МАЖМУИ КОРХОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ҲИМОЯЛАШДА СУҒЎРТАНИНГ РОЛИ ВА УНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШ

Республикамизда барқарор иқтисодий тараққиётнинг янги даврий ислохотларидан бири сифатида 2017-2021 йилларга мўлжалланган Харакатлар стратегияси доирасида ривожланиш жараёни жадаллик билан амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев, “Бугунги ва эртанги тараққиётимиз бевосита боғлиқ бўлган қишлоқ хўжалиги соҳасидаги таркибий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Айниқса, қишлоқ хўжалик экинларини жойлаштиришда анъанавий ёндошувлардан воз кечиб, деҳқонлар даромадини кўпайтирадиган, экспортга йўналтирилган маҳсулотларни етиштиришга инвестициялар жалб қилинаётгани сизларга яхши маълум” деб таъкидлаб ўтган¹⁰³.

Мамлакатнинг макроиқтисодий ўсишни таъминлашда яратилаётган барча ишлаб чиқариш тармоқлари билан биргаликда қишлоқ хўжалигининг ҳам ўзига хос ўрни мавжуд. Дарҳақиқат, бугунги кунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш тармоқларини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан ҳамда мамлакатимиз аҳолисини эса озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашда фаол иштирок этиб келмоқда.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотлар натижасида республика иқтисодиётининг жаҳон хўжалигига кириб бориши ва қишлоқ хўжалигида яратилаётган маҳсулотларимиз алоҳида эътиборга лойиқдир.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги – иқтисодиётнинг етакчи тармоқларидан бири бўлиб, меҳнатга яроқли аҳолининг деярли 25 фоизини иш билан таъминлайди ва аҳоли учун озиқ-овқатлар ва саноат учун хомашё каби ижтимоий аҳамиятга молик муҳим товарларни ишлаб чиқаради. Шу жиҳатдан қишлоқ хўжалиги ва унга хизмат қилувчи агросаноат мажмуаси корхоналари фаолиятини

¹⁰³ Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг йигирма олти йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги № 9, 2017.

суғўрталаш тизимини тубдан такомиллаштириш бугунги кунда ўз ечимини кутаётган долзарб масалалардан биридир.

Ўзбекистон Республикаси хавfli деҳқончилик зонасида жойлашган, баъзи ҳолларда сув танқислиги ва бошқа стихияли ходисаларнинг рўй бериш оқибатида катта талофатларнинг содир бўлиши аграр соҳа вакиллари фаолиятига жиддий таъсир этмай қўймайди. Бу эса мамлакат аграр секторини табиий офатлар таъсирига узвий боғлиқ бўлиб, унинг барқарор ривежланишига тўсқинлик қилиши мумкин. Шу нуқтаи назардан агросуғўрта тизими мазкур ҳолатда турли муаммоларнинг самарали ечими сифатида майдонга чиқади.

Дарҳақиқат, агросуғўрта табиий хавф-хатарларни бошқаришнинг энг самарали воситаларидан бири ҳисобланиб, жумладан, халқаро тажрибасига таянадиган бўлсак, қишлоқ хўжалиги сектори фаолиятининг самарадорлиги ва барқарорлигини таъминлашда агросуғўрта муҳим роль ўйнайди. Бугунги кунда республикамизда агросуғўртанинг самарали тизими қишлоқ хўжалиги корхоналарининг табиий ходисалар бўлиш оқибатида иқтисодий даромадларининг кескин ўзгаришининг олдини олиш, уларнинг молиявий ҳолатини яхшилаш учун шарт-шароитлар яратиб бериш, аграр секторнинг инновацион ва инвестицион имкониятларини янада ошириш имконини берувчи самарали восита ҳисобланади.

Ўзбекистон агросаноат мажмуаси улкан экспорт салоҳиятига эга бўлиб, бу серкуёш заминда етиштирилаётган мевалар, сабзавот ва полиз маҳсулотлари дунё бозорларида мустаҳкам ўрин эгаллаши мумкин. Халқаро давлатларнинг мамлакатимизда етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабанинг ортаётганлиги бежиз эмас.

Ўзбекистон иқтисодиётининг йирик тармоқларидан бири сифатида агросаноат мажмуасининг жаҳон бозорларига қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етказиб беришда муҳим аҳамиятга эга эканлигини ҳисобга олган ҳолда ҳамда агросаноат мажмуаси корхоналари ва унга хизмат кўрсатувчи корхоналар фаолиятни суғўрталаш ва суғўртавий химояни кенгайтириш айнан,

хукуматимизнинг дикқат марказида бўлиб келаётган стратегик масалалардан бири ҳисобланади.

Шу боис, кишлоқ хўжалиги тармоғини суғўрталашда суғўрта муассасаларининг иштирокини ошириш, агросуғўрта тизими ривожда ислохотлар олиб бориш соҳа олдида турган ва ўз ечимини кутаётган масалалардан ҳисобланади.

Бунинг таъсирида кўплаб ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш объектлари фаолиятининг тугатилишига сабаб бўлди. Бу ҳолатда эса суғўрта компанияларнинг моддий ёрдами туфайли ишлаб чиқариш тармоқлари, кишлоқ хўжалиги корхоналари ўзининг иқтисодий салоҳиятини қайтадан тиклашига ижобий жиҳатдан ёрдам бермоқда.

Агросуғўрта муносабатларининг ривожланиши табиий иқлим шароитлари билан кескин боғлиқ бўлиб, турли табиий офатлар, бахтсиз ҳодисалар ва об-ҳавонинг ноқулай келиши оқибатида кишлоқ хўжалиги экинлари ва бошқа мол-мулкларга етказилган зарарларни қоплаш кафолатини беради. Компаниянинг асосий миқозлари бўлиб фермер хўжаликлари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ҳамда кишлоқ аҳолиси ҳисобланади. “Ўзагросуғўрта” давлат компанияси томонидан миқозларни турли хил табиий офат ва бахтсиз ҳодисалар оқибатида юзага келадиган ҳолатлардан суғўрта қилишда муайян ишлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси миқёсида бугунги кунда “Ўзагросуғўрта” АЖ нинг 14 та филиал, 200 га яқин бўлинмалар ва аҳоли гавжум бўлган жойлардаги 521 та суғўрта шахобчасига эга.

“Ўзагросуғўрта” АЖ томонидан 2017 йил фаолияти давомида жами 3,3 миллион тадан зиёд суғўрта шартномаларини тузилиб, 134,1 миллиард сўм миқдорида суғўрта мукофотлари ҳисобига 44,4 триллион сўм миқдорида суғўрта жавобгарлиги олинди. Олинган мажбуриятлар доирасида миқозларга 93,3 миллиард сўм миқдорида суғўрта товонлари тўлаб берилди¹⁰⁴.

“Ўзагросуғўрта” АЖ суғўрта портфелининг мажбурий суғўрта тури бўйича (транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғўрта қилиш, Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғўрта қилиш, Ташувчининг

¹⁰⁴ “Ўзагросуғўрта” АЖ Бошқаруви Молия департаменти маълумотлари асосида.

фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш) 40 фоиз, Қишлоқ хўжалиги калтисликларини суғуртаси ҳамда аҳолининг суғуртаси бўйича 42 фоизни, бошқа ҳуқуқий шахсларни комплекс суғурталаш тури бўйича жами портфелнинг 18 фоизини ташкил этди.

Кузатишлар шунни кўрсатадики, мажбурий суғурта шартномалари ҳажми ҳисобидан суғурта мукофотлар салмоғи ортиб борган. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи аграр соҳа вакиллари ҳисобланган фермер хўжаликлари фаолиятини суғурталаш ҳукуматнинг доимий диққат марказида бўлиб келаётгани ва бу соҳада қулай имкониятлар яратилганига қарамай қуйидаги муаммолар қишлоқ хўжалигини суғурталашнинг кенгайишини чегаралаб келмоқда:

- қишлоқ хўжалигида юз бераётган турли табиий ҳодиса ва жараёнлар хусусиятларини ўрганиш, қишлоқ хўжалигини суғурталаш тамойиллари ва қоидалари етарли даражада ривожланмаган;

- қишлоқ хўжалигини суғурталаш бўйича мутахассис кадрлар тайёрлаш тизими шаклланмаганлиги ва кадрлар етишмаслик масаласи;

- агросаноат мажмуаси корхоналари фаолиятини суғурталашнинг мақсади ва ривожланиши ҳудудларнинг табиий шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда яхши йўлга қўйилмаган;

- кўпчилик фермерлар ва деҳқонлар ҳанузгача қишлоқ хўжалигини суғурталаш тўғрисида ва уни амалга ошириш тартиблари, амал қилувчи меъёрий-ҳуқуқий қонунлар ва қоидалар тўғрисида керакли иқтисодий ва ҳуқуқий билим ва кўникмаларга ҳамда ишончли ахборотлар манбааларига эга эмас.

Шунингдек, бугунги кунда барча соҳалар каби агросуғурта тизими фаолиятида ҳам йиғилган суғурта мукофотларининг маълум бир қисмини илмий-тадиқокотларга йўналтириш орқали соҳадаги инновацион фаолликни янада ривожлантиришга ҳамда агросуғурта хизматларини ривожланиши орқали қишлоқ хўжалиги корхоналарининг маълум даражада иқтисодий манфаатларининг юқори бўлишига имконият яратилади.

**"Ўзғросуғурта" АЖ фаолиятининг асосий кўрсаткичлари
2017 йил якунлари динамикаси таҳлили**

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Жами	Суғурта турлари					
			Транспорт	Иш берувчи	Ташувчи	Қишлоқ хўжалиги суғўртаси	Аҳоли суғўртаси	Юридик шахслари суғўрталаш
Суғурта мукофотлари	млн. сўм	134 081,5	37800,2	14047,3	2422,3	37314	18930,7	23567
Суғурта товонлари	млн. сўм	93337,3	6053,0	8305,5	112,4	73864,4	3967,7	1034,3
Суғурта жавобгарлиги	млрд. сўм	44458,8	9350,7	11912,3	5075,9	1932,3	5627,7	10559,9
Шартномалар сони	минг	3337,5	737,1	22,2	2,8	53,7	2497,3	24,4

Манба: "Ўзғросуғурта" АЖ Бошқаруви Молия департаменти маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, агросаноат мажмуи корхоналари фаолиятидаги рискларни суғўрталаш тизимини такомиллаштиришда қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятидаги рискларини ҳисобга олиш ва улар учун алоҳида янги суғўрта таърифларини ишлаб чиқиш;

- қишлоқ хўжалиги корхоналарида фаолият юритаётган ходимларни ижтимоий ҳимоя қилишда иш берувчиларни фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғўрта қилиш соҳасини кенг жорий этиш;

- қишлоқ хўжалиги корхоналарида фаолият юритаётган турли соҳаларда риск юқори корхоналарда барча ходимларни ижтимоий ҳимоя қилишда иш берувчиларни фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғўрталаш механизмни самарали жорий қилиш масаласида иш берувчиларга унинг фойдалалиги жиҳатларини ёритиб бериш;

– қишлоқ хўжалиги корхоналарида фаолият юритаётган корхоналарнинг барча мол-мулкларини суғўрталашда доимий суғўрталанувчилар учун бонусли таърифларни жорий этиш;

– қишлоқ хўжалиги корхоналарида фаолият юритаётган корхоналарнинг барча мол-мулкларини суғўрталашда инвестицион маблағларни йўналтириган ҳолда субсидиялашни ривожлантириш;

– қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳосилини суғўрталаш бўйича янги методик тавсиялар ишлаб чиқиш;

– қишлоқ хўжалиги корхоналарида мавжуд техник воситалар ва барча турдаги буюмларни суғўрталаш механизмини такомиллаштириш;

– қишлоқ хўжалиги корхоналарида фаолият юритаётган корхоналарга ва ишчи-ҳодимларига қўрилган зарарни ўз вақтида ва доимий қоплашда компания ташаббус кўрсатиши ва шу орқали компаниялар ишончли ҳамкорга айланиши лозим.

Хулоса

Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти аҳоли даромадларининг ошиши, турмуш шароитининг яхшиланиши, асосан миллий иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқларига жалб этилаётган инвестиция маблағларининг ҳажми ва таркибига боғлиқ. Шундай экан, ҳар бир давлат ўз ҳудудида инвестиция маблағларини жалб этишнинг жозибадор муҳитини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиши муқаррар.

Яқин келажакда мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини ривожланиётган давлатларнинг иқтисодий жиҳатдан юқори ривожланиш даражасига етказиб олишни мақсад қилган Ўзбекистоннинг инвестицион жозибадорлигини тадқиқ этиш, инвестиция маблағларининг ички капитал ресурслар ҳамда хорижий инвестиция ва кредитлар асосида кўпайишига эришиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Юқоридаги бўлимлар таҳлили асосида Ўзбекистон Республикасида асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг умумий ҳажми 2008 йилда 9555,9 млрд. сўмни ташкил этган бўлса 2017 йилга келиб 68423,9 млрд. сўмни, 2018 йил учта чорагида 71068,1 млрд. сўмни ташкил этган. Жумладан, мос равишда жами инвестициялар таркибида хорижий инвестициялар ва кредитлар 2008 йилда 2863,9 млрд. сўмни, 2017 йилда 17146,5 млрд. сўмни ва 2018 йил учта чорагида 17770,6 млрд. сўмни ташкил этганлиги алоҳида таъкидлаш зарур.

2019 ва кейинги йилларда амалга ошириладиган, тўғридан-тўғри инвестициялар иштирокидаги тармоқ инвестиция лойиҳалари рўйхатидан бир қатор катта лойиҳалар ўрин олган. Жумладан, 2019 йилда умумий қиймати 24 880,5 млн. АҚШ доллари эквивалентида инвестицион лойиҳалар режалаштирилган бўлиб, 2019 йилнинг ўзидаёқ 2417,3 млн. АҚШ доллари ўзлаштирилиши башорат қилинмоқда. Ушбу инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш манбалари бўйича таҳлил қиладиган бўлсак, 2019 ва кейинги йилларда 2 882,6 млн. АҚШ доллари корхоналарнинг ўз маблағлари ҳисобидан, 51,6 млн. АҚШ доллари тижорат банклари кредитлари ҳисобидан ва

21 946,3 млн. АҚШ доллари тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобидан молиялаштириш режалаштирилмоқда.

Ушбу кўрсаткичларга эришишда Ўзбекистонда хорижий инвесторларни жалб этиш учун қуйидаги шарт-шароитлар яратилган:

- сиёсий барқарорлик;
- хусусий мулк ва рақобатни ҳимоялайдиган қонунчилик базасининг шаклланиши;
- инвестиция жараёнини қўллаб-қувватлайдиган инфратузил-манинг барпо этилиши;
- мамлакатнинг қулай географик жойлашуви;
- агросаноат секторини ривожлантириш салоҳиятининг юқорилиги ва мамлакатнинг минерал-ҳомашё ресурсларига бойлиги;
- юқори малакага эга меҳнат ресурсларининг мавжудлиги;
- савдо учун ички бозор ҳажмининг етарли даражада кенглиги.

Шунингдек, Инвестициялар ёрдамида қуйидаги вазифаларни ҳал этиш мумкин.

Биринчидан, ички бозорда харидоргир бўлган, импорт товарлари ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган янги корхоналар куриши, янги иш ўринларини яратиши имконини беради.

Иккинчидан, мамлакатда фаолият кўрсатаётган корхоналарнинг ишлаб чиқариши ҳажмини кенгайтириб, уларнинг хусусий капитал миқдорини оширади.

Учинчидан, миллий иқтисодиётда технологик янгиланиш юз беради, корхоналарга янги техника ва замонавий ускуналар ўрнатилади. Натижада жаҳон бозорида рақобатлаша оладиган миллий маҳсулотлар ишлаб чиқарила бошлайди.

Тўртинчидан, миллий ишлаб чиқарувчилар томонидан кредит маблағлари ҳисобидан истиқболли лойиҳаларни амалга ошириши имкони яратилади.

Бешинчидан, миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви амалга ошади.

Демак, инвестициялар, ҳоҳ у макро (миллий иқтисодиёт) даражасида, ҳоҳ микро (корхоналар миқёсида) даражада бўлсин, иқтисодий ўсишни таъминловчи муҳим омил экан, миллий ишлаб

чиқарувчи субъектлар уларни жалб этиш учун нима қилишлари лозим, деган савол туғилади.

Шу билан бирга, мамлакатимизни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича вазифаларнинг самарали бажарилишига, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларга ғов бўлаётган омилларни ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этишга тўсқинлик қилаётган бир катор камчиликлар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Инвестиция лойиҳаларни бошқариш тизимидаги қуйидаги камчиликлар мавжуд:

давлат аҳамиятига молик лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнини сифатли ташкил этиш, мувофиқлаштириш, мониторинг ҳамда назорат қилишни таъминловчи лойиҳа бошқарувининг ягона тизими мавжуд эмаслиги;

лойиҳаларни амалга ошириш суръати ва самарадорлигини тезкор кузатиш имконини берувчи илгор ахборот-коммуникация технологияларининг бошқарув жараёнига етарлича жорий этилмаганлиги;

давлат ва ҳудудий дастурларни, инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда очиклик ва шаффофлик даражасининг пастлиги мазкур соҳада молиявий маблағлар мақсадсиз ва самарасиз сарфланиши, шунингдек турли хил суниистеъмолчилик ҳолатларини келтириб чиқараётганлиги;

амалга оширилаётган лойиҳаларнинг мақсадга мувофиқлиги, асослантирилганлиги ва рентабеллигини таҳлил қилиш ҳамда баҳолаш, шунингдек уларнинг қийматини ошириб кўрсатиш ва бошқа суниистеъмолчиликлар аломатларини аниқлаш бўйича ишлар самарадорлигининг пастлиги.

Юқорида келтирилган ҳолатлар давлат бошқаруви тизими, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳаларни ислох қилиш шароитида ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминловчи, лойиҳа бошқаруви принципларига асосланган қарорлар қабул қилиш механизмларини ишлаб чиқиш ва назорат қилишнинг замонавий шакл ва услубларини жорий этишни талаб қилади. Ушбу камчиликларни тезкор бартараф этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2017 йил 24 июлда “Ўзбекистон Республикасида лойиҳа бошқаруви тизимини жорий этиш чора-

тадбирлари тўғрисида”ги Фармон имзоланди. Ушбу фармонга асосан давлат дастурлари амалга оширилишини, молиявий маблағлар сарфланишини бошқариш механизмларининг самарадорлиги ва шаффофлигини янада ошириш, шунингдек 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Лойиҳа бошқарувининг ягона миллий ахборот тизими яратилиши назарда тутилган.

Шунингдек, ҳудудлар инвестицион салоҳиятини тизимли бошқаришни лойиҳалаштиришда ривожланиш жараёни моделининг таркибини аниқлаб олиш лозим. Бу жараённи прогноз қилиш иложсиз бўлганлиги учун ҳам моделни турли вазиятларга тез мослаша оладиган таркиб ва параметрлар билан лойиҳалаштириш мақсадга мувофиқдир. Бошқача айтганда, моделда иштирок этадиган таркиб ва параметрлар жараённинг ўзгаришига қараб тез мослашувчан, зарур пайтларда уларнинг ўзи ҳам ўзгара оладиган бўлиши лозим. Бунинг учун ҳудудлар ривожланишининг ҳар бир даврида танланган моделнинг параметрлари ўзгарувчиларнинг кириш ва чиқиши билан баҳоланиши зарур.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, ҳудудлар инвестицион салоҳиятининг инновацион ривожланиши ва унга баҳо беришда инсон капиталининг ҳолати, ҳудуддаги мавжуд техник-технологик ишланмалар, ихтиролар сони, уларнинг аҳоли сонига нисбати бўйича кўрсаткичларни таҳлил қилиш долзарб масалалардан ҳисобланади. Бу борада ҳудудларнинг ривожланганлик даражасига баҳо бериш бўйича хорижий давлатларнинг илғор илмий-услубий тажрибаларини Ўзбекистон шароитига мослаштириш ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш соҳа тадқиқотчиларининг асосий вазифаларидан биридир. Жалб этилаётган хорижий ва ички инвестициялар фаолият юритаётган устувор тармоқлар корхоналарини техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар номенклатурасини кенгайтириш ва рақобатбардошлигини ошириш бўйича амалга оширилаётган чоралар тармоқларни янада ривожланишини таъминлаши аниқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т., Ўзбекистон, 2018.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. Халқ сўзи газетаси, 2017 йил 8 февраль.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентбрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сон Фармони. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.09.2018 й., 06/18/5544/1951-сон).
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида лойиҳа бошқаруви тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 2017 йил 24 июль. www.lex.uz
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. //Халқ сўзи, 23 декабрь 2017 йил.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси //“Халқ сўзи”, 2017 йил 18 январь.
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи газетаси, 2017 йил 23 декабрь.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 мартда “Чорвачилиқда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги № ПҚ-2841 сонли қарори. Халқ сўзи газетаси, 2017 йил 17 март.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Инвестиция лойиҳаларининг лойиҳа олди ҳужжатларини ишлаб чиқиш сифатини ошириш тўғрисида”ги Қарори. 2017 йил 15 март. www.lex.uz

10. “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш Концепцияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги ПФ-5468-сонли Фармони.

11. “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш Концепцияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги ПФ-5468-сонли Фармони.

12. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Т.// Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь.

13. Drucker, P.F. 2007, Management: tasks, responsibilities, practices, // Transaction Publishers, New Brunswick, N.J.; London.

14. Freeman, C. (1995), “The National System of Innovation in Historical Perspective”, Cambridge Journal of Economics, No. 19, pp. 5–24

15. Hayek F.A. Individualism and Economic Order / F.A. Hayek. – Chicago: Univ. of Chicago Press, 1948. P.324

16. Investment Appraisal: Methods and Models – Uwe Götze, Daryl Northcote, Peter Schuster – 2015.

17. Krugman P. Geography and Trade. Cambridge: The MIT Press, 1992; Fujita M., Krugman P., Venables A.J. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade. – The MIT Press, 2001. P. 384.

18. Moore M., Schmitz H. Idealism, realism and the investment climate in developing countries- Sussex: Institute of Development Studies, 2016 - P.22. .

19. Абдуганиева А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Дарслик. Тошкент, 2011 й.

20. Абдусаломов М. О целях и методологических основах региональной политики. Научно-исследовательский центр “Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана” при ТГЭУ. – Ташкент, 2015 г.;

21. Абулқосимов Ҳ.П. “Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги”. Тошкент - 2012 й.

22. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1996 г. – 208 с.

23. Ахмедов Т.М. Регулирование территориальной организации производительных сил и комплексного развития регионов Узбекистана. – Т.: ФАН, 1992 г.;

24. Беренс В., Хавранек П.М. Руководство по оценке эффективности инвестиций. Пер. с англ. перераб. и дополн. изд. — М.: Интерэксперт, Инфра-М, 1995. — 528 с.

25. Бияков О.А. Региональное экономическое пространство: измерение использования потенциала. Автореф. дис. д-ра экон. наук. Кемерово, 2005. -42с.

26. Вахабов А.В. ва бошқ. Хорижий инвестициялар. Ўқув кўлланма. – Т.: «Молия», 2010;

27. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность. – СПб.: Питер, 2012, с. 67.

28. Гаджиев Ю.А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития // Экономика региона, выпуск 2-й, 2009 г., с.45-62

29. Ғозибеков Д. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. - Т.: Молия, 2003;

30. Гранберг А.Г. О программе фундаментальных исследований пространственного развития России. //Регион: экономика и социология, №2, 2009 г. с. 166-178

31. Гринчель Б.М. Повышение конкурентоспособности территорий как обобщающая задача стратегического планирования. – СПб., 2007 г. – 120 с.

32. Доунс Дж., Гудман Дж. Э. Финансово - инвестиционный словарь. 3-е изд. М.:Инфра-М, 2017. - 255с.

33. Друкер П.Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы.–М.: Бук Чембер Интернешнл, 1999. с. 41.

34. Дэниэлс Дж.Д., Радеба Л.Х. Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции. 4-е.изд. - М.: Дело ЛТД, 2014. 438с.

35. Европа Иттифоқи, НАФТА ва АТЭС таркибига кирувчи минтақалар улуши. Манба: 2017 йил учун Жаҳон банки

маълумотлари. Электрон манба: [http:// databank.worldbank.org](http://databank.worldbank.org) (манбадан фойдаланилган сана: 29.09.2018й.).

36. И.Хотамов, Ш.Мустафакулов, М.Исаков, А.Абдувалиев. Корхона иқтисодиёти ва инновацияларни бошқариш. Ўқув қўлланма. - Т.: LESSON PRESS, 2018 й. 483 бет.

37. Каюмов А.А. Некоторые аспекты управления в рыночной экономике. Материалы Республиканской Научно-практической конференции. – Москва, 1-2 февраля, 2014г.

38. Мустафакулов Ш.И. Инвестицион муҳит жозибадорлиги: назария, методология ва амалиёт. Монография. Т.: Иқтисод-молия, 2017 йил, 326 бет.

39. Мухитдинов Х. Инновацион салоҳият шаклланиши ва ривожланишини таҳлил қилишга институционал ёндашув // Иқтисодиёт ва молия. – Тошкент, 2012, 2-сон. 2-6-б.

40. Наманган вилоятининг статистик ахборотномаси, 2017 йил январь-декабр. Наманган, 2018 й.

41. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. В.Д.Щеглина. – М.: Международные отношения, 1993 г. – 886 с.

42. Рустамова Д.Д. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида хорижий инвестицияларни жалб этишнинг назарий асослари ва устувор йўналишлари: И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. -Т.: 2006. 23 б.

43. Савельев Ю.В. Управление конкурентоспособностью региона: от теории к практике. – Петрозаводск: КарНЦ РАН, 2010 г. – 516 с.

44. Садыков А.М. Приоритетные направления повышения конкурентоспособности экономики Узбекистана. Материалы IV-Форума экономистов Узбекистана. – Ташкент, 2012

45. Солиев А.С. Иқтисодий география назария, методика ва амалиёт. Монография. – Т.: “Камалак”, 2013.

46. Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси, 2017 йил январь-декабр. Тошкент, 2018 й.

47. Федорова Татьяна Александровна, Горбачев Андрей Юрьевич. Методика формирования пакета заказов научно-производственного комплекса. Научно-практический и теоретический журнал: Инновационное развитие экономики, № 3 (45) – 2018, стр. 118-129.

48. Хайдаров Н.Х. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида корхоналар инвестицион фаолиятидаги молия-солик муносабатларини такомиллаштириш масалалари. И.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати-Т.: 2003.

49. Ш.Мустафакулов. Кластерли ёндашув асосида худудий инфратузилмани шакллантиришда устувор йўналишлари. //Biznes-Expert илмий журнали.: №9 (105)-2016.

50. Юлдашев Ш.Г. Хорижий инвестициялар Ўзбекистон Республикаси миллий тақрор ишлаб чиқаришнинг иқтисодий ўсиш ва эркинлаштириш омили сифатида. - Т.: 2002.

51. www.namstat.uz – Наманган вилоят статистика бошқармаси расмий веб-сайти маълумотлари.

52. www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси расмий веб-сайти маълумотлари.

53. www.iet.ru

54. www.unicon-ms.ru/bdocons/press_centre/publication/arch

55. www.birjapress.uz/node/182

56. www.spc.gov.uz/cgi-bin/ru/viewnews

57. www.edu.hsb.uz

58. www.corpgov.ru

59. www.corporatelibrary.com

60. www.legprom.uz

**Профессор Б.Салимов ва доцент И.Хотамовлар
умумий таҳрири остида**

**ИНВЕСТИЦИЯВИЙ ФАОЛЛИК: ТАҲЛИЛ ВА
ИМКОНИЯТЛАР**

МОНОГРАФИЯ

**Мухаррир Ф. Муҳаммадиева
Саҳифаловчи А. Эргашев**

Нашриёт лицензияси: АІ №009 20.07.2018.

Босишга рухсат этилди 29.04.2019. Формат 60x84 1/16.

Гарнитура Times. Офсет қоғози. Ризограф босма усули

Шартли босма табағи 16,5 Нашр босма табағи 10,7

Адади 100. Буюртма № У/20-2019

“IMPRESS MEDIA” МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.

Тошкент шаҳар, Қўшбеги кўчаси, 6 уй.